

การนับถือเจ้า เทพ และพระพรหม
ในระบบความเชื่อของชาวเมือง :
กรณีศึกษาเฉพาะบ้านถนนงามวงศ์วาน

นางสาวอาภากริรัตน์ วัลลิโกดม

งานวิจัยนี้ได้รับทุนอุดหนุนการวิจัยจากสำนักงานคณะกรรมการวัฒนธรรมแห่งชาติ
กระทรวงศึกษาธิการ
ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. ๒๕๓๕

บทที่	หน้า
๑. บทนำ	
ความมุ่งหมาย	1
ขอบเขตการวิจัย	3
วิธีการศึกษา	3
ผลที่คาดว่าจะได้รับ	4
๒. ลักษณะความเชื่อในสังคมไทย : ความแตกต่างระหว่าง ชาวบ้าน-ชาวเมือง	
พัฒนาการของบ้าน-เมือง	5
ลักษณะของสังคมบ้าน	6
ความเชื่อในสังคมบ้าน	7
ความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน-เมือง	11
ลักษณะของสังคมเมือง	13
ความเชื่อในสังคมเมือง	14
๓. การเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อในสังคมเมือง	
ความเป็นมาของท้าวมหาพรหมโรงแรมเอราวัณ	25
ลัทธิการบูชาพระพรหม	28
ความเป็นมาของศาลเจ้าที่	32
๔. ศาลเจ้า ศาลเทพ ศาลพรหม : ความเชื่อในย่านถนน งามวงศ์วาน	
ลักษณะทั่วไปของถนนงามวงศ์วาน	36
การเปลี่ยนแปลงบนถนนงามวงศ์วาน	37
ความเชื่อในย่านถนนงามวงศ์วาน	40
ตัวอย่างความเชื่อและลักษณะโดยทั่วไปของศาลพระภูมิ บนถนนงามวงศ์วาน	42
๕. บทวิเคราะห์และสรุป	47
บรรณานุกรม	63
ภาคผนวก	
ภาพประกอบ	

บทนำ

ศาลเจ้า ศาลเทพ ศาลพรหม ในประเพณีความเชื่อของ ชาวเมือง: กรณีศึกษาเฉพาะบ้านถนนงามวงศ์วาน

ความมุ่งหมาย

ในสังคมไทยปัจจุบัน ความเชื่อในเรื่องสิ่งนอกเหนือธรรมชาติยังคงดำรงอยู่อย่างสืบเนื่อง แม้ว่าบ้านเมืองจะมีความเจริญก้าวหน้าทางวิชาการสมัยใหม่ และความรู้ทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีแล้วก็ตาม นอกจากนี้ยังไม่เสื่อมคลายแล้ว ดูเหมือนจะเพิ่มพูนและทวีความซับซ้อนยิ่งขึ้น เพราะเป็นสิ่งที่ผู้คนส่วนใหญ่ให้ความสำคัญ แลเห็นว่ามีค่าสำคัญแก่ชีวิตและวิถีชีวิตของตน บรรดาความเชื่อต่างๆ ที่เคยมีมาแต่อดีต ไม่ว่าจะเป็นการนับถือผี ในระบบความเชื่อดั้งเดิม การนับถือพระในทางพุทธศาสนา การนับถือเทพและพรหม ในทางศาสนาพราหมณ์ (ฮินดู) รวมทั้งความเชื่อในเรื่องเจ้าที่มาจากคนจีนและอื่น ๆ ทั้งหมดมิได้เสื่อมหายไป แต่กลับถูกนำมาฟื้นฟู ปรับปรุงใหม่ เพื่อตอบสนองความต้องการของคนในสังคม จนเกิดบรรดาเจ้าตำรา เจ้าลัทธิพิธีกรรมชั้นใหม่ ๆ อีกมากมาย ซึ่งบุคคลเหล่านี้ล้วนเป็นผู้สร้างสรรค์ทำให้เกิดความเชื่อใหม่ ๆ และประเพณีพิธีกรรมชั้นใหม่ๆ ทั้งสิ้น

การเปลี่ยนแปลงในระบบประเพณีความเชื่อที่เคยมีแต่เดิมนั้น เห็นได้จากสิ่งที่เป็นรูปธรรม อย่างเช่น การตั้งศาลของ เจ้า เทพ และพรหม ของคนเมืองในปัจจุบัน ที่มีลักษณะเป็นรูปแบบเดียวกัน นั่นคือ ตามบ้านเรือน หรือร้านค้าทั่วไป มักนิยมตั้งศาล ๓ ชั้น อยู่เคียงกัน ศาลหนึ่งมีเสาเดี่ยว เรียกว่า ศาลพระภูมิเจ้าที่ ส่วนอีกศาลหนึ่งตั้งอยู่บนเสาสี่เสา บางแห่งก็ทำด้วยไม้ บางแห่งก็ทำด้วยปูน เรียกว่า ศาลเพียงตาบ้าง ศาลเจ้าที่บ้าง ในขณะที่บรรดาสถานที่

ประกอบธุรกิจใหญ่ ๆ (เช่น ห้างสรรพสินค้าต่างๆ) จะประดิษฐ์ฐานรูปพระพรหมขึ้นบูชา ทั้งหมดนี้นับเป็นปรากฏการณ์ใหม่ที่เกิดขึ้นในช่วงเวลาประมาณ ๑๕ ปี แต่ความเป็นมาของสิ่งเคารพที่กล่าวมานี้ แท้จริงเป็นของที่มีมาในสังคมไทยเป็นเวลายาวนานแล้ว แต่เดิมตามบ้านหรือร้านค้า ตั้งศาลเพียงศาลเดียว คือ ศาลพระภูมิ ซึ่งพระภูมิในการรับรู้ของผู้รู้สมัยก่อน คือ เทพบนสวรรค์ในคติทางฮินดู-พุทธ ส่วนศาลเพียงตาหรือศาลเจ้าที่ ซึ่งมีการนำมาตั้งเคียงศาลพระภูมิในภายหลังนั้น มีที่มาจากผีเรือน หรือไม้กึ่งเจ้าในระบบความเชื่อของคนจีน ซึ่งอาจเป็นอิทธิพลในเรื่องการนับถือเจ้าของคนจีนที่เข้ามาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยก็ได้ สำหรับศาลพระพรหม หรือท้าวมหาพรหมนั้นเป็นคติความเชื่อที่ปรุงแต่งขึ้นใหม่ ประมาณ ๓๐ ปีมานี้ โดยเกิดที่โรงแรมเอราวัณก่อน แล้วจึงแพร่หลายในเวลาต่อมา พระพรหมเป็นเทพเจ้าที่มีทั้งในพุทธศาสนาและฮินดูอยู่แล้ว จึงเป็นเพียงการนำเอาความเชื่อที่สืบทอดมีมาแต่เดิมมาปรุงแต่งให้เหมาะสมกับกาลเวลา และความต้องการของสังคม (สัมภาษณ์ อาจารย์ ศรีศักร วัลลิโภดม, วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๓๗)

การเกิดรูปแบบของการบูชาและความเชื่อในเรื่องเจ้า เทพ และพรหม ได้กลายเป็นประเพณีนิยมขึ้นอย่างเด่นชัด เพราะเกิดบรรดาร้านค้าที่ทำศาลสำหรับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติเหล่านี้อย่างมีมาตรฐาน และมีระเบียบแบบแผนในการตั้งศาล มีบุคคลที่เป็นเกจิอาจารย์หรือผู้รู้ที่จะประกอบพิธีเป็นอาชีพ จึงเป็นเรื่องที่น่าสนใจที่จะศึกษาเกี่ยวกับพฤติกรรมเรื่องความเชื่อของคนเมืองเป็นอย่างมาก ยิ่งว่าเกิดมาจากความรู้ลึกลับนึกคิดอย่างไร และพฤติกรรมดังกล่าวนี้มีความสัมพันธ์กับโครงสร้างทางสังคม และเศรษฐกิจของคนในแต่ละครอบครัว หรือแต่ละกลุ่มเหล่าอย่างไรบ้าง ซึ่งความรู้ที่ได้จากการศึกษาเรื่องนี้ จะทำให้เกิดความเข้าใจในวิถีชีวิตของคนในสังคมเมืองได้มากยิ่งขึ้น

ขอบเขตการวิจัย

ย่านชุมชนเมืองที่เลือกเป็นแหล่งเก็บข้อมูลก็คือ ย่านถนนงามวงศ์วาน กำหนดเอาทางรถไฟบางเขนบริเวณสี่แยกเกษตรบนถนนวิภาวดีรังสิตเป็นจุดเริ่มต้น ถนนนี้ผ่านร้านค้า สถานที่ราชการ เช่น ทักษสถานลาดยาว ตลาดพงษ์เพชร ผ่านโรงพยาบาล ศูนย์การค้าใหญ่ ๆ เช่น เดอะมอลล์ ห้างบางลำพูสรรพสินค้า อาคารร้านรวงน้อยใหญ่ ตัดผ่านกับถนนติวานนท์ที่สี่แยกแควน้อย ไปจนถึงสะพานพระนั่งเกล้า ซึ่งบริเวณตั้งแต่สี่แยกแควน้อยไปสะพานพระนั่งเกล้านี้เป็นย่านชุมชนที่เกิดขึ้นใหม่ มีที่ทำการจังหวัด ปิมน้ำมัน สถานที่บริการซ่อมรถ และขายรถของบริษัทรถยนต์ใหญ่ ๆ ศูนย์การค้าจัสโก้ และร้านอาหาร ภัตตาคารมากมาย นอกจากนั้นสองฝั่งของถนนสายนี้ยังเต็มไปด้วยตรอกซอยที่แยกสาขาจากถนนใหญ่ เข้าไปยังชุมชน อันเป็นที่อยู่อาศัยของชาวเมืองอีกมากมายด้วย

วิธีการศึกษา

๑. ศึกษาโดยการสำรวจย่านชุมชนทั้ง ๒ ฝั่งถนนงามวงศ์วาน ในระยะทางที่กำหนดไว้ว่า:

- ๑.๑ มีลักษณะทางกายภาพเป็นอย่างไร
- ๑.๒ บรรดาอาคารร้านค้า สถานที่ราชการและสำนักงานธุรกิจต่าง ๆ พอกำหนดวิเคราะห์หรือแยกได้เป็นกี่กลุ่มกี่เหล่า
- ๑.๓ มีการตั้งศาล รูปเคารพ เหมือนกันหรือแตกต่างกันอย่างไร มีที่ไหนน่าสนใจบ้างที่จะต้องคัดเลือกไว้ เพื่อเป็นตัวแทนในการสัมภาษณ์เพื่อจะได้ข้อมูลที่ละเอียด

การศึกษานี้รวมถึงการทำแผนผังเพื่อแสดงตำแหน่งที่ตั้งและความสัมพันธ์กับชุมชนในย่านต่างๆที่อยู่โดยรอบ

- ๒. ศึกษาโดยการสัมภาษณ์และสังเกตการณ์
- ๓. ศึกษาจากเอกสารและหนังสือ

ผลที่คาดว่าจะได้รับ

- ๑. เกิดความเข้าใจในระบบความเชื่อที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของผู้คนในสังคมไทยสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในสังคมเมือง
- ๒. ผลที่ได้จากการศึกษาอาจนำไปเปรียบเทียบดูความแตกต่างและคล้ายคลึงกันกับย่านชุมชนในที่อื่น ๆ ได้
- ๓. ผลการศึกษาอาจนำไปใช้เป็นการสร้างพื้นฐาน และกำหนดแนวความคิดและแนวทางในการศึกษาเรื่องระบบความเชื่อของชาวเมืองที่สัมพันธ์กับโครงสร้างสังคมและระบบเศรษฐกิจในลักษณะที่ลุ่มลึกต่อไป

บทที่ ๑

ลักษณะความเชื่อในสังคมไทย : ความแตกต่างระหว่างชาวบ้าน-ชาวเมือง

พัฒนาการของบ้าน-เมือง

พัฒนาการของสังคมไทย ๒ ระดับ อันได้แก่บ้านและเมืองที่เราเห็นในปัจจุบันได้ผ่านกระบวนการเปลี่ยนแปลง และคลี่คลายทางวัฒนธรรมมาเป็นระยะเวลาอันยาวนาน นับตั้งแต่สมัยก่อนเกษตรกรรมที่มีการรวมเป็นกลุ่มสังคมเล็ก ๆ เลี้ยงชีวิตด้วยการเก็บอาหารป่า-ล่าสัตว์ อยู่กินกันอย่างง่าย ๆ แบบครอบครัวเดี่ยว ค่อย ๆ ก้าวเข้าสู่สังคมเกษตรกรรมที่มีที่ทำกินเป็นหลักแหล่งติดที่ รู้จักเพาะปลูก เลี้ยงสัตว์และควบคุมการผลิตได้เอง จนเติบโตเป็นหมู่บ้าน ชยายมาเป็นเมืองเล็ก ๆ แล้วพัฒนาเป็นเมืองใหญ่และนครในเวลาต่อมา

ภายใต้จังหวะแห่งการเปลี่ยนแปลงที่ไม่หยุดนิ่งนี้ "บ้าน" นับเป็นสถาบันเก่าแก่ที่คงอยู่และสืบเนื่องควบคู่มากับการพัฒนาของสังคมมนุษย์ทุกยุคทุกสมัย สำหรับคำว่า "บ้าน" ในความหมายดั้งเดิมนั้น หมายถึง "ทั้งหมดบ้าน" ถ้าเป็นบ้านแต่ละหลังจะเรียกว่า "เรือน" ต่อมาคำว่า "บ้าน" ถูกนำไปใช้คู่กับคำว่า "หมู่บ้าน" เมื่อต้องการจะเรียกบ้านทั้งชุมชน (ภาณุจนา ๒๕๓๕:๓๒๘) บ้านหรือชุมชนหมู่บ้าน มีความหมายต่อพัฒนาการทางสังคมและวัฒนธรรมของมนุษย์มาก เพราะเป็นสิ่งที่สะท้อนให้เห็นถึงการตั้งถิ่นฐานของผู้คนที่ปักหลักอยู่เป็นที่เป็นที่ทาง ไม่โยกย้ายร่อนเร่หาอาหารไปตามฤดูกาลอย่างแต่ก่อน สิ่งสำคัญคือ เป็นชุมชนที่สามารถผลิตอาหารเพื่อเลี้ยงตัวเองได้ ซึ่งนับเป็นพื้นฐานสำคัญของพัฒนาการขึ้นมาเป็นสังคมเกษตรกรรม

สำหรับ "เมือง" นั้น ก็หมายถึงการเป็นชุมชนเช่นเดียวกับ"บ้าน" แต่แตกต่างกันในเรื่องของขนาด อาณาบริเวณ และระดับความซับซ้อนทางสังคมและวัฒนธรรม นั่นก็คือเมืองอาจหมายถึง ชุมชนที่มีฐานะเป็นศูนย์กลางของสังคมท้องถิ่นจากระดับเมืองขนาดเล็กขึ้นไปจนถึงเมืองใหญ่ที่เป็นศูนย์กลางของรัฐและอาณาจักร

บนเส้นทางพัฒนาการของสังคมมนุษย์ขึ้นเป็นเมือง เป็นรัฐ เป็นอาณาจักรและเป็นประเทศ เมืองก็คือชุมชนที่เติบโตมาจากบ้าน เพราะชุมชนหลาย ๆ บ้าน หรือหมู่บ้านที่อยู่ร่วมท้องถิ่นเดียวกันไม่ได้มีสภาพต่างคนต่างอยู่ หากต้องมีความสัมพันธ์กันทางเศรษฐกิจ สังคม และในที่สุดก็ทางวัฒนธรรมและการเมือง จำเป็นต้องมีศูนย์กลางในการติดต่อเกี่ยวข้องกัน ทำให้ชุมชนบ้านที่พัฒนาหรือถูกยกให้เป็นศูนย์กลางมีการขยายตัว มีโครงสร้างทางสังคม เศรษฐกิจ และการปกครองที่ซับซ้อนขึ้น (ศรีศักร ๒๕๓๔: ๕๕-๕๖)

ลักษณะของสังคมบ้าน

สังคมหมู่บ้านหรือสังคมชาวนา (peasant societies) เป็นพื้นฐานของสังคมไทยมานานนับพันปี หมู่บ้านเป็นสถาบันการผลิตและสร้างสรรค์ชีวิตทางสังคมของคนกลุ่มหนึ่ง ๆ ที่ผู้คนส่วนใหญ่มักมีอาชีพทางการเกษตรกรรมที่ปลูกข้าวเป็นหลัก ลักษณะการทำมาหากินนั้นเป็นการผลิตเพื่อกินอยู่พอยังชีพ (self-sufficient) ทุกคนเป็นชาวนา มีที่ดินทำกินเป็นของตนเอง และมีการร่วมมือลงแรงในยามเร่งด่วนของฤดูกาลเพาะปลูกและเก็บเกี่ยว อาจมีงานพิเศษที่บางครั้งรอบครัวสามารถทำได้ เช่น ตีเหล็ก หรือสมุนไพรร แต่โดยทั่วไปแล้ว ผู้คนในสังคมหมู่บ้านจะมีรูปแบบในการดำรงชีวิตที่คล้ายคลึงกัน เมื่อเกิดการทะเลาะวิวาท ผู้อาวุโสของชุมชนจะเข้ามามีบทบาทในการตัดสินไกล่เกลี่ย ด้วยการหาความเห็นพ้องต้องกันในหมู่สมาชิก โดยมีประเพณีดั้งเดิมเป็นตัวจัดการที่สำคัญ

แม้ว่าชุมชนหมู่บ้านโดยส่วนจะพึ่งตนเองได้ แต่เนื่องมาจากระดับเทคโนโลยีที่ยังไม่เจริญมากนัก ทำให้ผลิตผลที่จะได้นั้นขึ้น ๆ ลง ๆ ระหว่างมีกับขาด

แคลน โดยเฉพาะเวลาที่เกิดภัยแล้ง ทำให้ขาดแคลนน้ำ ชาวยากหมากแพงหรือถ้าฝนตกมากเกินไปก็ทำให้เกิดน้ำท่วมไร่นาเสียหาย ดังนั้นสิ่งที่ทำให้สังคมเล็ก ๆ ที่ความผูกพันของชีวิตชุมชนทั้งหมดขึ้นลงตามความแปรปรวนของธรรมชาติอยู่รอดได้ จำเป็นต้องมีระบบความเชื่อที่ส่งเสริมให้เกิดความร่วมมือร่วมใจกันอย่างยิ่ง เพื่อที่จะประดับประดาให้เผ่าพันธุ์ของตนดำรงอยู่สืบไป ด้วยเหตุนี้ระบบความเชื่อ วัฒนธรรม และประเพณีต่าง ๆ ที่สร้างขึ้นเป็นแบบแผนในวิถีชีวิตของคนในสังคมหมู่บ้าน ไม่ว่าจะเป็นค่านิยมที่ให้ความสำคัญกับการเอื้อเฟื้อเผื่อแผ่ การช่วยเหลือเกื้อกูลกัน และ ฯลฯ จึงมีเป้าหมายสำคัญ ๒ ประการ คือ

๑. สร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์กับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ (วัฒนธรรมทางความเชื่อ)
๒. สร้างความสามัคคีกลมเกลียวระหว่างคนในชุมชนเดียวกัน (วัฒนธรรมในการอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน)

ความเชื่อในสังคมบ้าน

การนำเอาระบบความเชื่อในสิ่งนอกเหนือธรรมชาติมาเป็นตัวจัดการควบคุมพฤติกรรมของผู้คนในชุมชน เห็นได้ ๒ ระดับ

๑. ระดับครอบครัว
๒. ระดับหมู่บ้าน

ในระดับครอบครัว นอกจากระบบเครือญาติจะมีบทบาทในการควบคุมพฤติกรรมของสมาชิกในครัวเรือน ซึ่งเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างมนุษย์ด้วยกันเองแล้ว ผีตระกูลหรือผีเรือน ซึ่งเป็นสิ่งนอกเหนือธรรมชาติยังเข้ามามีส่วนร่วมอย่างยิ่งในการตอกย้ำและส่งเสริมกลไกของระบบปฏิสัมพันธ์ การนับถือผีเรือนซึ่งก็คือผีบรรพบุรุษ สะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์ของชาวบ้านในเรื่องการให้ความเคารพแก่บรรพบุรุษ และสิ่งที่บรรพบุรุษได้ส่งสมถ้ายทอดกันมา สิ่งเหล่านี้ปรากฏเป็นรูปธรรมโดยการแสดงออกถึงการบูชาและยำเกรงบรรพบุรุษ แม้ว่าเขาเหล่านั้นจะล่วงลับไปแล้ว ชาวบ้านเชื่อว่าในตัวมนุษย์ทุกคนมีวิญญาณอยู่ แม้ร่างกายจะดับสูญไปแล้ววิญญาณก็ยังคงล่องลอย และสามารถให้คุณให้โทษแก่ผู้ที่ยังอยู่ได้ ดังนั้นแต่ละ

ครอบครัวจะมีผีบรรพบุรุษประจำครอบครัวอยู่ เรียกว่า "ผีเชื้อ" ซึ่งก็คือ ผีเรือน ซึ่งอาจเรียกต่างกันออกไปตามท้องถิ่น เช่น ชาวบ้านในภาคเหนือ เรียก "ผีปู่ย่า" ภาคกลาง เรียก "ผีปู่ย่าตายาย" และภาคใต้เรียก "ผีตายาย" เป็นต้น (สุรเชษฐ์ ๒๕๓๓:๒๐๗)

อย่างไรก็ตามการนับถือผีบรรพบุรุษของชาวไทย ย่อมแตกต่างจากการนับถือผีบรรพบุรุษของชาวจีนและชาวญี่ปุ่น ผีบรรพบุรุษของชาวยุโรปนั้นเป็นผีปู่ย่าตายายที่เหมารวมให้มาปกป้องรักษาคุ้มครองลูกหลานโดยไม่ทราบแน่ชัดว่า "บรรพบุรุษ" เหล่านั้นเป็นใครกันแน่ แต่สำหรับชาวจีนที่มีการสืบตระกูลโดยการสืบเชื้อสายจากฝ่ายบิดานั้น (Patrilineal Descent) ค่อนข้างจะมีความแน่นอนในการที่จะระบุว่าเป็นใครได้ชัดเจน (สัมภาษณ์ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม, วันที่ ๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๓)

ผีเชื้อหรือผีประจำเรือนจะควบคุมให้หน่วยสังคมระดับเล็กที่สุดนี้อยู่กันอย่างปกติ เป็นเรื่องของคนในครอบครัวที่จะต้องเช่นไหว้และประกอบพิธีกรรมเพื่อบูชาผีเรือน รวมทั้งประพฤติกรรมให้อยู่ในทำนองคลองธรรม เช่น ลูกต้องเคารพเชื่อฟังพ่อแม่ สามีย่ไม่ประพฤติเหลวไหล ภรรยาไม่คบชู้สว่ช่าย ฯลฯ ความประพฤติกรรมที่เหลวไหล เบี่ยงเบนไปจากมาตรฐานอันดีงามที่สังคมกำหนด หมายถึงการผิดผีที่จะนำเอาอาพาธเหตุร้ายมาสู่ครอบครัว

การเคารพผีบรรพบุรุษ คือ การเคารพในรากเหง้าของตนเอง ส่งผลให้สมาชิกของชุมชนต้องดำเนินชีวิตตามแบบอย่างที่ยบรรพชนของตนให้แนวทางไว้ เชื่อกันว่า ผู้ที่ให้ความเคารพและดำเนินตามแบบอย่างที่ปู่ย่าตายายวางแนวไว้ให้ ก็จะได้รับผลประโยชน์ด้วยตนเอง ผู้ที่ลบหลู่ดูหมิ่น ทำตัวนอกกริณอกรอยก็จะได้รับโทษด้วยตนเองเช่นกัน

ในระดับชุมชนก็เป็นไปในทำนองเดียวกันนี้ ในขณะที่ผีเรือน เกี่ยวข้องกับอำนาจที่มาแห่งการควบคุมความเป็นไปในระดับครอบครัวโดยตรง "ผีบ้าน"

หรือ "หลักบ้าน" ก็เป็นอำนาจนอกเหนือธรรมชาติที่คอยสอดส่องคุ้มครองชีวิตและพฤติกรรมของมนุษย์ในระดับชุมชน เป็นเรื่องของทุกคนในชุมชนที่จะต้องเกี่ยวข้องในการประกอบพิธีเช่นไหว้ตามฤดูกาลและเวลาที่กำหนด

ความเชื่อในเรื่องผีประจำหมู่บ้านสะท้อนให้เห็นเป็นรูปธรรมจากการที่มักพบเห็นศาลเจ้าตั้งอยู่ภายในเขตหมู่บ้านหรืออยู่ใกล้ ๆ หมู่บ้าน เช่น ศาลปู่ตาของชาวบ้านที่เป็นคนลาวในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ผู้เฒ่าบ้านของคนในภาคเหนือ ซึ่งมักจะอยู่บนที่ดอนหรือที่โคกริมหมู่บ้านด้านใดด้านหนึ่ง โดยยกเป็นศาลสี่เสาชั้นอย่างง่าย ๆ ต่อจากนั้นก็มีการนำรูปปั้นหรือรูปสลักไม้ซึ่งทำเป็นรูปคนบ้าง สัตว์บ้าง ไปวางไว้ข้างใน ด้านหน้าตุงจะมีชานยื่นออกมาสำหรับวางเครื่องบูชา สถานที่เหล่านี้มักมีต้นไม้ต้นใหญ่ปกคลุม โดยไม่มีใครกล้าไปตัดไม้ทำลายป่าในบริเวณนั้น นอกจากนี้ยังพบว่าในหลาย ๆ ท้องถิ่น ศาลเจ้าและศาลผีจะอยู่รวมกันภายในบริเวณวัด (ศรีศักร ๒๕๓๕:๒๖-๒๗) อาจกล่าวได้ว่า "ความเชื่อเรื่องผี" คือ ความเชื่อดั้งเดิมที่เกิดขึ้น สืบทอด และมีพัฒนาการมานานกว่าความเชื่อแบบพราหมณ์ พุทธ หรือคริสต์ ซึ่งเข้ามาผสมภายหลัง รากฐานการนับถือผีอันเก่าแก่นี้เป็นผลมาจากการต่อสู้ทางการผลิตที่ต้องพึ่งพาธรรมชาติ และวิถีชีวิตที่ต้องอยู่ร่วมสัมพันธ์กัน

นอกจากการนับถือผีจะปรากฏให้เห็นทั้งในระดับครอบครัวและในระดับชุมชน โดยการที่ชาวบ้านให้การเคารพบูชาผีเรือนและผีบ้าน (ผีประจำหมู่บ้าน) แล้ว ความเชื่อเรื่องผียังแสดงออกให้เห็นในเรื่องที่ชาวบ้านให้คุณค่ากับธรรมชาติที่แวดล้อมตัวเขาอยู่ ชาวบ้านให้จิตวิญญาณแก่สิ่งต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็นสิ่งที่เกิดจากธรรมชาติหรือสิ่งที่มนุษย์สร้างขึ้น เช่น ในป่ามีเจ้าป่า มีเทพารักษ์ มีผีป่า ในต้นไม้บางชนิดก็มีผี เช่น ผีตานี ผีตะเคียน ต้นโพธิ์ ต้นไทร มีวิญญาณศักดิ์สิทธิ์สิงสถิตย์อยู่ในน้ำมีผีน้ำ ในดินมีพระภูมิเจ้าที่ ในนามีพระภูมินา (ในภาคกลาง หรือ ผีตาแฮกในภาคอีสาน) ในเรือมีแม่ย่านางประจำเรือ ต่อมาเมื่อมีรถก็อัญเชิญแม่ย่านางมาประทับในรถด้วย รถของคนเมืองอาจไม่มีแม่ย่านางทุกคัน แต่รถอีแต้นของชาวบ้านต้องมีแม่ย่านางทุกคัน (สุรเชษฐ ๒๕๓๓:๒๐๗) ในวัวควายซึ่งเป็นสัตว์ใช้งานก็มี

"ขวัญ" เช่นเดียวกับคน เมื่อมีการใช้แรงงานสัตว์เหล่านี้อย่างหนักในการเพาะปลูก "ลู่ขวัญควาย" เพื่อขอขมาลาโทษและขอขอบคุณควาย เม็ดข้าวที่หล่นบนพื้นคนชนบทจะไม่เหยียบเพราะมี "แม่โพสพ" อยู่ คนเฒ่าคนแก่กินข้าวเสร็จแล้วต้องยกมือไหว้ข้าว ซึ่งก็คือการไหว้วิญญาณที่อยู่ในข้าวหรือแม่โพสพนั่นเอง

การให้คุณค่ากับสิ่งรอบตัวเช่นนี้ สะท้อนให้เห็นถึงปรัชญาในการดำเนินชีวิตของชาวบ้านที่มีต่อชีวิต สังคม และธรรมชาติว่ามีลักษณะของความเป็นเอกภาพและดุลยภาพ ทุกสิ่งในจักรวาลล้วนสัมพันธ์และพึ่งพาอาศัยซึ่งกันและกัน มนุษย์เป็นเพียงส่วนเล็ก ๆ บนสายโซ่ความสัมพันธ์อันยิ่งใหญ่ของธรรมชาติ ท่าทีของคนต่อสรรพสิ่งจึงมีลักษณะเคารพยำเกรง อ่อนน้อมถ่อมตน และพยายามรักษาสมดุลโดยปรับตัวเข้าหาและเป็นหนึ่งเดียวกับธรรมชาติ เพื่อเชื่อมตัวเองให้เข้ากับศูนย์กลางของจักรวาลและนิรันดร์กาล จะทำอะไรจึงต้องระมัดระวังไม่ให้กระทบกระเทือนสิ่งมีอำนาจเหนือธรรมชาติขึ้นไป ดังนั้นไม่ว่าจะเป็นการลงหลักปักเสาเรือน สร้างบ้านแปงเมือง หรือกระทำการใด ๆ ก็ตาม จึงต้องดูฤกษ์ดูยาม ดูทิศดูทางให้สอดคล้องกับเวลาและทิศทางของธรรมชาติด้วย กิจกรรมสำคัญของครอบครัวและชุมชนล้วนประกอบด้วยพิธีกรรมอันแสดงออกถึงกระบวนทรรศน์ (paradigism) แบบดั้งเดิม และ ผี คือ องค์ประกอบสำคัญที่สุดในกระบวนทรรศน์นี้ ผี คือ กฎเกณฑ์และระเบียบแบบแผนของความสัมพันธ์ระหว่างคนกับคน คนกับชุมชน คนกับธรรมชาติและสังคม ครอบคลุมมิติต่าง ๆ แห่งชีวิต ผีอยู่ในคน สัตว์ พืช สิ่งของ ซึ่งไม่ได้เป็นอยู่อย่างโดดเดี่ยว หากแต่สัมพันธ์กับความเป็นไปของจักรวาล การทำมาหากิน การจัดการระบบสังคม และระบบคุณค่าซึ่งแสดงออกในชีวิตประจำวันของผู้คน ครอบครัว และชุมชน ตั้งแต่วันเกิดถึงวันตาย จากต้นปีถึงปลายปี เหตุการณ์สำคัญในชีวิตประจำวันต่าง ๆ ล้วนเชื่อมโยงเข้าหากันโดยมีการจัดความสัมพันธ์อย่างสมดุลย์ตลอดเวลา (เสวี ๒๕๓๕:๖๔-๖๕)

ในสังคมหมู่บ้าน นอกจากการนับถือผีที่มีมาแต่ดึกดำบรรพ์แล้ว ต่อมาศาสนาพุทธที่เข้ามาผสมผสานจากอินเดีย ยังมีอิทธิพลต่อความเชื่อของชาวบ้านเป็น

อย่างไร จะเห็นว่าแทบทุกท้องถิ่นจะมีวัดเป็นศูนย์กลางชุมชน วัดเป็นเสมือนจุดรวมของการปฏิสัมพันธ์ระหว่างผู้คนในชุมชน และเป็นศูนย์กลางของประเพณีพิธีกรรมในระบบความเชื่อ แม้ว่าจะมีความแตกต่างกันในเนื้อหาสาระระหว่างความเชื่อทั้ง ๓ รูปแบบ คือ พุทธและผี แต่ในความคิดความเชื่อของชาวบ้านนั้นเป็นสิ่งซึ่งสอดคล้องและเกื้อกูลกันและกัน ในการปฏิบัติทางพุทธศาสนา เช่น การเลี้ยงพระ ชาวบ้านมักหลีกเลี่ยงที่จะไม่ฆ่าสัตว์ และถวายสุราอาหารที่เป็นของคาว ในขณะที่การเลี้ยงผีนั้นมีการฆ่าสัตว์ เช่น ไหว้ และถวายสุราของเมาเป็นอาหาร (ศรีศักร ๒๕๓๓:๒๘๘)

การนับถือผีเป็นเรื่องของโลกนี้ เป็นเรื่องในปัจจุบันกาลที่มนุษย์ทุกผู้ทุกนามยังต้องเผชิญกับทุกข์ โศก โรค ภัย ลาภยศสรรเสริญต่าง ๆ ที่คนยังต้องการความช่วยเหลือและหลีกเลี่ยงการกระทำของผีและสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ส่วนการนับถือพุทธศาสนาเป็นเรื่องของโลกหน้าและการสร้างสะสมบุญ-กรรม ที่จะนำไปสู่สุคติหรือทุกขคติ อันได้แก่ สวรรค์หรือนรก

การนับถือพุทธศาสนาจนมีการสร้างวัดขึ้นภายในชุมชนก็ดี การนับถือผีจนมีการสร้างศาลเจ้าขึ้นก็ดี ล้วนเป็นระบบความเชื่อที่ผลักดันให้ผู้ที่ เป็นสมาชิกในชุมชนเดียวกันต้องรวมกันและร่วมกันประกอบกิจกรรมที่เป็นประเพณีพิธีกรรม เพื่อความอุดมสมบูรณ์และความร่มเย็นเป็นสุขของชุมชน เป็นสิ่งที่ทำให้สมาชิกทุกคนต้องยอมรับและปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ เช่น จารีต และข้อห้ามที่ชุมชนกำหนดขึ้น เพราะฉะนั้น การประกอบประเพณีพิธีกรรมแต่ละครั้ง จึงเป็นเรื่องของสังคมและความมั่นคงทางจิตใจที่มีเป้าหมายต่อการอยู่ร่วมกันทั้งสิ้น

ความสัมพันธ์ระหว่างบ้าน-เมือง

การดำเนินชีวิตวัฒนธรรมของมนุษย์ในสังคมหมู่บ้านหรือสังคมชาวนาที่กล่าวมาข้างต้น มิได้เป็นไปอย่างโดด ๆ จำกัดอยู่แต่เพียงการปฏิสัมพันธ์กันเฉพาะแต่กลุ่มของตน ตรงข้าม แม้ว่าจะสังคมนานาจะเป็นสังคมที่ผลิตอาหารเลี้ยงตนเองได้ แต่ก็มิอาจอยู่ได้ตามลำพังโดยไม่มีพึ่งใคร จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องพึ่งพากันเอง

ระหว่างชุมชนที่อยู่ใกล้ ๆ ในท้องถิ่นเดียวกัน และมีลักษณะเป็นส่วนหนึ่งของสังคมใหญ่ (part society) โดยเฉพาะสังคมเมืองตลอดเวลา นั่นคือ สังคมหมู่บ้านต้องปฏิสัมพันธ์กับทั้งสังคมในระดับเดียวกัน คือ สังคมหมู่บ้านละแวกใกล้เคียง และมีความสัมพันธ์กับสังคมระดับที่เป็นศูนย์กลางเหนือขึ้นไป ซึ่งก็คือสังคมเมืองในท้องถิ่นตนเอง

ความสัมพันธ์ระหว่างสังคมบ้านด้วยตนเอง เห็นได้จากการที่ในแต่ละท้องถิ่นที่มีชุมชนหมู่บ้านหลายชุมชนอยู่รวมกันนั้น มักมีศูนย์กลางร่วมกันอยู่ ๒ อย่าง อย่างแรกเป็นศูนย์กลางทางประเพณีพิธีกรรม คือเป็นวัดใดวัดหนึ่งที่อยู่ในเขตชุมชนหนึ่ง แต่เป็นวัดขนาดใหญ่ที่มีสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ หรือไม่มีพระภิกษุสงฆ์ที่มีชื่อเสียง เกียรติคุณพำนักอยู่ หรือไม่มีเป็นศาสนสถานศักดิ์สิทธิ์ที่อยู่นอกชุมชน เช่น บนเนินเขาหรือไหล่เขา ที่มีผู้คนในท้องถิ่นกราบไหว้ร่วมกัน ชาวบ้านในท้องถิ่นจะกำหนดฤดูกาลในการจัดงานประเพณีบูชาขึ้นร่วมกัน มีทั้งการแสดงงานรื่นเริงสนุกสนานไปด้วย อย่างเช่น บางแห่งก็จัดให้มีการจุดบั้งไฟแข่งขันระหว่างชุมชน หรือบางแห่งก็จัดงานแข่งเรือขึ้น เป็นต้น ประเพณีพิธีกรรมเหล่านี้ทำให้คนทั้งภายในชุมชนและที่อยู่ภายนอกแต่อยู่ในท้องถิ่นเดียวกันมาพบปะสังสรรค์กัน เช่น บรรดาหนุ่มสาวได้มาเจอเจอเจอกัน เกิดการเกี้ยวพาราสีที่นำไปสู่การแต่งงานและสร้างความสัมพันธ์ทางเครือญาติขึ้น ซึ่งก็จะมีผลไปถึงการเอาแรงช่วยเหลือกันในการทำนาทำไร่และการทำมาหากิน ยิ่งกว่านั้นประเพณีเหล่านี้ยังช่วยสร้างบูรณาการทางวัฒนธรรมให้คนในท้องถิ่นมีความรู้สึกเป็นอันหนึ่งอันเดียวกัน

ศูนย์กลางอย่างที่สองของท้องถิ่นก็คือเมือง ซึ่งได้แก่ ย่านตลาด และที่ทำการของผู้ปกครองท้องถิ่น แต่ก่อน ในท้องถิ่นหนึ่ง ๆ ไม่มีแหล่งที่เป็นตลาดอันเป็นที่อาศัยของพ่อค้าและผู้ทำธุรกิจในตำแหน่งที่แน่นอน เพียงแต่กำหนดบริเวณพื้นที่ให้มีการติดตลาดนัดขึ้นเป็นประจำอาจเป็นครั้งหนึ่งต่อสัปดาห์ที่มีพ่อค้าแม่ค้าจากที่ต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกล ขนสินค้าหลากหลายมาขายให้กับชาวบ้าน ผู้คนจากชุมชนหมู่บ้านต่าง ๆ ในท้องถิ่นจะพากันมาซื้อหาไว้ใช้เพียงพอจนกระทั่งถึงวันที่มีการติดตลาดนัดกันอีก บริเวณที่เป็นตลาดนัดนี้บางทีก็อยู่ในบริเวณที่เป็นกลาง คือไม่อยู่ใน

ก็ไม่มีพระสฤงษณ์เจดีย์เป็นประธาน ในขณะที่วัดสำคัญซึ่งใหญ่กว่าจะมีพระเจดีย์ประธาน วัดเหล่านี้มักสร้างอยู่ ณ ชุมชนใดชุมชนหนึ่งในท้องถิ่น หรือในแถบป่าเขาอันเป็น แหล่งศูนย์กลางที่ผู้คนจากชุมชนต่าง ๆ ทั้งใกล้และไกลสามารถเข้ามาร่วมประกอบ ประเพณีพิธีกรรมในเทศกาลนักขัตฤกษ์ได้

ส่วนวัดในเขตเมือง เรียกว่า "วัดนครวาสี" บางวัดเป็นวัดหลวงไม่มี พระสงฆ์อยู่ แต่บางวัดก็มีพระสงฆ์อยู่ โดยมีการแยกบริเวณที่เป็นสังฆาวาสออกจาก พุทธาวาสชัดเจน วัดเหล่านี้มักมีพระสฤงษณ์เจดีย์เป็นประธาน แต่วัดที่สำคัญที่สุดของ เมือง คือ "วัดมหาธาตุ" ซึ่งเป็นวัดที่มีพระมหาสฤงษณ์เจดีย์หรือพระบรมธาตุ อันเป็นที่ เคารพกราบไหว้ของผู้คน (ศรีศักร ๒๕๓๓:๑๕๐)

นอกจากการสร้างวัด ซึ่งเป็นความเชื่อสืบเนื่องมาจากพุทธศาสนา จะ เบ่งบานเติบโตทั้งในระดับบ้าน เมือง และนครแล้ว การนับถือผีอันเป็นความเชื่อ ดั้งเดิมที่ฝังรากลึกในสังคมไทย ก็ไม่ได้สูญสลายหายไปหรือจำกัดอยู่แต่เฉพาะใน สังคมบ้าน (หมู่บ้าน) ดังที่ได้กล่าวมาข้างต้น ตรงกันข้าม กลับมีการผสมกลมกลืน เข้ากับความเชื่อทางพุทธและพราหมณ์ที่เข้ามาใหม่ จนมีลักษณะเฉพาะตัวขึ้น

ความเชื่อในสังคมเมือง

การนับถือผีมีมานานแล้ว เห็นได้จากข้อความในศิลาจารึกของพ่อขุน- รามคำแหง (พ.ศ.๑๘๒๗-๑๘๓๕) ที่ได้กล่าวถึงผีประจำเมืองสุโขทัยว่า

"เบื้องหัวนอนเมืองสุโขทัยนี้มีกฤทธิหารปู่ครูอยู่ มีสร้อยดวงส มีป่าพรวัว ปาลาง มีปาม่วง ปาขาม มีน้ำโคก มีพระขงผัว เทพดาในเข้านั้นเป็นใหญ่กว่า ทุกผีในเมืองนี้ ชนผู้ใดถือเมืองสุโขทัยนี้แล้ว ไหว้ดีพลุก เมืองนี้เที่ยง เมืองนี้ดี ผีไหว้ดี พลุก ผีในเข้านับคุ้มบ่เกรง เมืองนี้หาย"

แสดงให้เห็นว่าในคราวแคว้นสุโขทัยนั้น มีการนับถือผีซึ่งเชื่อกันว่า สิ่งสิทธิ์อยู่บนภูเขาทงด้านทิศใต้ ผีนี้เป็นใหญ่เหนือผีทั้งปวงและเป็นผีที่คุ้มครอง

เมือง กษัตริย์ผู้ครองเมืองต้องทำพิธีกรรมบวงสรวงผีเทพยดาให้ดีเป็นประจำ มิฉะนั้นแล้วบ้านเมืองก็จะล่มจม

ความเชื่อที่ว่า มีผีคุ้มครองเมืองยังเห็นได้จาก ประเพณีการยกหลักเมือง ซึ่งเป็นการเอาประเพณีพราหมณ์ที่มีมาแต่อินเดีย มาผสมเข้ากับความเชื่อเรื่องผีของท้องถิ่น อาจกล่าวได้ว่า สาเหตุที่ต้องมีหลักเมือง นอกจากจะเป็นด้วยเหตุผลทางรัฐศาสตร์ เพื่อเป็นการแถลงให้ประชาชนเกิดการรับรู้ร่วมกันว่า จะตั้งราชธานี ณ แห่งใดเป็นการแน่นอนแล้ว ยังมีเหตุผลที่ลึกลงไปกว่านั้น คือ คติความเชื่อเรื่องผีसांगเทวดาและสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายทั้งปวง ทั้งนี้เทียบกับคติที่ว่า บ้านหนึ่ง ๆ ก็มีผีบ้านคุ้มครองรักษา ในเมืองหนึ่ง ๆ ก็ย่อมมีผีเมืองคุ้มครองรักษาเช่นกัน (ทองโต ๒๕๒๕:๑๕-๒๗) ผู้ที่คุ้มครองเมือง ได้แก่ พระหลักเมือง พระเสื้อเมือง และพระทรงเมือง ซึ่งอาจเรียกชื่อต่างกันออกไปในแต่ละท้องที่ เช่น ทางภาคอีสานเรียกพระเสื้อเมืองว่า "ผีหลวง" คู่กับผีประจำบ้าน คือ "ผีน้อย" (ทองโต ๒๕๒๕:๒๖) ส่วนในเขตภาคเหนือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ดังกล่าวเป็นที่รับรู้กันในนามของ "อะฮักเมือง" หรือ "เจนนบ้านเจนมเมือง" (ฉลาดชาย ๒๕๒๗:๒๙)

ผีที่คุ้มครองเมืองจัดว่าเป็นผีดี (benevolent spirit) ที่คอยปกป้องดูแลความเป็นไปของเมือง เป็นหน้าที่ของกษัตริย์หรือผู้ปกครอง ที่จะต้องคอยประกอบพิธีบวงสรวงเมื่อถึงกำหนดเวลา รวมทั้งประพุดิตนอยู่ในครรรลอง ครองเมืองด้วยทศพิธราชธรรม มิเช่นนั้นแล้ว ผีอาจโกรธและบันดาลให้เกิดความเดือดร้อนแก่บ้านเมือง อย่างไรก็ตาม เมื่อไทยได้รับอิทธิพลในเรื่อง "เทวดา" ที่เข้ามาพร้อมกับศาสนาพุทธและคติความเชื่อแบบพราหมณ์ ผีดีเหล่านี้ก็ถูกปรับเปลี่ยนไปเป็น "เทวดา-เทพารักษ์" จนเกือบหมดสิ้น ผีที่เหลือจึงกลายเป็นผีชั้นเลวไปโดยปริยาย (malevolent spirit) เมื่อคำว่า "ผี" มีความหมายตกต่ำลงและมักจะสื่อไปในทางชั่วร้าย จึงมีการใช้คำว่า "พระ" แทนเมื่อต้องการจะเอ่ยถึงผีดี

อิทธิพลของพุทธและพราหมณ์ มิใช่จะมีเพียงศักยภาพในการปรับเปลี่ยนให้ผีกลายเป็นเทวดา ดังที่ได้กล่าวมาแล้วเท่านั้น แต่ยังมีส่งอิทธิพลต่อรูปแบบ

ความเชื่อของผู้คนในเมืองให้มีลักษณะแตกต่างไปจากผู้คนในสังคมหมู่บ้าน ในขณะที่ "ผี" มีความสำคัญอย่างยิ่งในสังคมระดับบ้าน เพราะเป็นแหล่งที่มาแห่งอำนาจในการควบคุมพฤติกรรมการอยู่ร่วมสัมพันธ์กันอันมีบทลงโทษ (sanction) ที่แน่นอน เมื่อสมาชิกคนใดคนหนึ่งในครอบครัวหรือชุมชนประพฤติละเมิดข้อปฏิบัติอันดีงาม "ผี" กลับกลายความสำคัญลงอย่างมากในสังคมเมือง ผู้คนในเมืองไม่ให้ความสำคัญในเรื่อง "ผีเรื้อน" หรือ "ผีชุมชน" จึงไม่มีการประกอบพิธีกรรมตามกำหนดดังเช่นที่คนในชนบททำ แต่มักพบว่า บรรดาบ้านเรือนในเมืองมีการตั้งศาลพระภูมิขึ้นกราบไหว้บูชาแทน

คติการตั้งศาลพระภูมิเป็นธรรมเนียมนิยมของคนไทยซึ่งมีมานานแล้ว และมีเฉพาะภาคกลางหรือท้องถิ่นที่รับวัฒนธรรมอินเดีย (ทองต่อ ๒๕๒๕:๘) การที่มีบ้านแล้วต้องมีศาลพระภูมิอยู่ด้วย มาจากความเชื่อโบราณที่ว่า พระภูมิเป็นสิ่งศักดิ์สิทธิ์ประจำบ้าน ศาลพระภูมิเป็นที่สถิตย์ของเทพารักษ์ที่จะปกป้องรักษาคนในบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุขและเจริญรุ่งเรืองยิ่ง ๆ ขึ้น ซึ่งความเชื่อนี้ได้กลายเป็นประเพณีตกทอดมาถึงปัจจุบัน พระภูมิที่คนเมืองบูชานั้นจึงหมายถึง พระภูมิเจ้าที่ ซึ่งเป็นเทพหรือเทวดา ไม่ใช่ผีพ่อผีแม่ผีปู่ย่าตายาย ซึ่งเรียกกันว่า ผีเรื้อน ดังที่ชาวชนบทนับถือ (ประยงค์ ๒๕๓๑:๖๙) ประเพณีการตั้งศาลพระภูมิจะเกิดขึ้นเมื่อใดนั้นยังไม่ทราบแน่ชัด แต่สันนิษฐานว่า เป็นคติความเชื่อที่มีมานานตั้งแต่สมัยอยุธยา ในกฎหมายตราสามดวงมีข้อความในพระราชกำหนดใหม่ที่กล่าวถึงความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับการถือผีสังเทวดา ซึ่งปรากฏเรื่องราวการนับถือพระภูมิไว้ดังนี้

"สัตว์โลกทั้งปวงทุกวันนี้ ปฏิบัติผิดจากพระไตรสรณาคม จะไปสู้อบาย-ภูมิทั้งสี่เสียเป็นส่วนมาก โดยกระแสนุภพภูิกาดรเสศนาไว้ว่า พระไตรสรณาคมนี้เป็นยอดมงกุฎเกศตันธรรมทั้งปวง หากที่บุคคลจะรักษาพระไตรสรณาคมให้บริสุทธิ์ได้ด้วยเหตุว่า พระไตรสรณาคมจะอยู่เป็นมั่นคงนั้น เพราะถือพระพุทฺธคุณ พระธรรมคุณ พระสังฆคุณเป็นเที่ยงแท้ จิตมิได้ผันแปรไปถือคุณอันอื่นนอกกว่านี้ว่าประเสริฐกว่าพระรัตนไตร หามิได้เป็นอันขาดที่เดี๋ยวจะนี้ พระสรณาคมจึงจะคงอยู่แก่ผู้นั้น ทุกวันนี้ สัตว์ทั้งปวงเป็นโลกีย์ ครั้นมีทุกข์ขึ้นมา น้ำจิตนั้นก็ผันแปรไปจากพระรัตนาคูณ ไป

ถือผีसाงเทพารักษ์ต่าง ๆ ที่น้ำใจดีเป็นพหูสูตรนั้น ถึงจะถือพระภูมิเจ้าที่เทพารักษ์นั้น ก็ถือเอาแต่โดยจิตคิดว่าเป็นมิตรสหาย เป็นที่ป้องกันอันตราย มิได้คิดว่าประเสริฐกว่าพระรัตนาคูณมิได้ แต่เพียงนี้พระไตรสรณาคมก็ยังมีได้ขาด ที่น้ำใจพอดิไกลจาก สดับรับฟัง ครั้นทุกข์บังเกิดมี เพราะกรรมของตนแต่หลังมิได้แจ้ง ก็เข้าใจว่าตนถือพระรัตนาคูณช่วยไม่ได้ เสียใจ ก็ละพระรัตนาคูณเสีย ไปถือภูมิเทพารักษ์ ผีสางต่าง ๆ พอสิ้นกรรมจะพ้นทุกข์ ก็เข้าใจว่าภูมิเทพารักษ์ผีสางที่ตนนับถือ นั้น ประเสริฐกว่าพระรัตนไตรจะนี้ พระไตรสรณาคมก็ขาดเหมือนผู้นั้นหาศรัทธามีได้ เห็นจะไปสู่จัดุราบายภูมิเป็นเที่ยงแท้ ครั้นจะให้ห้ามเสียไม่ให้ถือผีสางเทพารักษ์ ศักดิ์สิทธิ์เล่า ก็มีพระพุทธรูปกาดรัสไว้ในสัตตบริหารยธรรมเจ็ดประการอันจะให้บ้าน เมืองสมบูรณ์ขึ้นว่า ให้สมเด็จพระมหากษัตริราชเจ้าบำรุงเทพารักษ์ในกรุงเทพ-พระมหานคร นอกกรุงเทพพระมหานครเป็นต้น เหตุฉะนั้น จึงมีพระราชโองการดำรัส เหนือแล้วฯ สั่งว่า แต่นี้สืบไปเมื่อน้ำให้เข้าทูลละออง ผู้ใหญ่ ผู้น้อย ผู้รักษาเมือง ผู้รั้งกรรมการเมืองทั้งปวง บรรดามีศาลเทพารักษ์ พระภูมิเจ้าที่ พระเสื้อเมือง ทรงเมือง ใช้บำรุงซ่อมแปลงหักพังนั้นให้บริบูรณ์แล แต่เครื่องกระยาบวด ผลไม้ ถั่ว งา เป็นต้น และรูปเทียนของบูชา ฟ้อนระบำบวงสรวงพลีกรรมถวายสิ่งซึ่งอัน สมควรแก่เทพารักษ์ แต่อย่านับถือยิ่งกว่าพระไตรสรณาคม ห้ามอย่าให้พลีกรรมด้วย ผ่าสัตว์ต่าง ๆ มีโค กระบือ สุนัข เป็ด ไก่ เป็นต้น บูชาจะไปสู่อบายภูมิเสีย แลให้ กระทำบุญให้ทานรักษาศีล การกุศลสิ่งใด ๆ จงอุทิศส่วนกุศลให้แก่ภูมิอารักษ์เทวดา ทั้งปวง ให้อนุโมทนา ส่วนกุศลก็ขึ้นชม ช่วยอภิบาลรักษา จะได้เป็นพยานบอกบัญชี แก่ท้าวจตุโลกบาลอันเที่ยวมาเอาบัญชีนั้น..."

นอกจากนี้ความเชื่อเรื่องพระภูมิ ยังปรากฏใน "ขุนช้างขุนแผน" วรรณคดีที่สะท้อนให้เห็นวิถีชีวิตไทยสมัยก่อน ตอนที่ขุนแผนชวนพลายงามและทหาร ห้าคนตั้งพิธีปลุกเครื่องราง โดยมีการอัญเชิญสิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลาย รวมทั้งพระภูมิมาร่วมอำนวยการช่วยชัยเพื่อให้เครื่องรางนั้นขลังยิ่งขึ้น

"ให้ทหารปลุกศาลชั้นฉับพลัน	ตั้งบายศรีสามชั้นทั้งซ้ายขวา
หัวหมูเป็ดไก่ทั้งเหล่ายา	เครื่องเช่นจัดหามาเรียงราย
เอาผ้าขาวปลาดูดาดเพดาน	นมัสการจุดธูปเทียนถวาย

ในมณฑลนั้นให้ยู่แต่ผู้ชาย	วางสายสัญญาณรอบเป็นขอบคัน
ทั้งพ่อลูกเข้าไปนั่งกลางมณฑล	อ่านมนต์โองการอันกวอดขัน
ชุมนุมแถวตามาพร้อมกัน	ทุกช่องชั้นอินทร์พรหมมัยักษ์
ทั้งพระเพลิงพระพายกรุงพาลี	พระภูมิเจ้าที่อันมีศักดิ์
อีกพระไพโรเจ้าป่าพนาวิักษ์	พระนารายณ์ทรงจักรศิวาทิตย์
พระคเณศวร์พิมายทั้งซ้ายขวา	ขอเชิญลงมาให้ศักดิ์สิทธิ์
ทั้งคุณแก้วสามประการอันชาญชิต	คุณบิดามารดาสถาวร
คุณครูอุปัชฌาย์อาจารย์	พระโองการบพิตรอดิศร
ขออัญเชิญช่วยมาอวยพร	ให้เรื่องฤกษ์จรทุกสิ่งอัน..."

ส่วนสาเหตุที่พระภูมิกลายมาเป็นเทพารักษ์ประจำบ้านนั้น มีตำนานเล่าสืบกันมาต่าง ๆ หลายยุคหลายสมัย ผ่านการปรุงแต่งปรับเปลี่ยนไปตามคติความเชื่อของศาสนาหลักที่มีอิทธิพลในขณะนั้น มีทั้งคติที่มาจากศาสนาฮินดูดั้งเดิม และคติที่นับเนื่องด้วยพุทธศาสนา (ดูรายละเอียดในภาคผนวก) แต่ไม่ว่าจะมีคติที่ปรุงแต่งขึ้นมาหลายหลากหลายเพียงใด สิ่งที่เป็นรูปธรรมสะท้อนถึงความเชื่อเรื่องพระภูมิที่มีมาอย่างสืบเนื่องนั้นเห็นได้จาก ตามเคหะสถานบ้านเรือนของผู้คนในระดับต่าง ๆ มักจะปลูกศาลพระภูมิอยู่ในบริเวณของตน

ลักษณะของศาลพระภูมิโดยทั่วไปประกอบด้วยส่วนสำคัญ อันได้แก่ ตัวศาล ซึ่งมักจะสร้างเป็นเรือนไทยหลังน้อย ๆ ตั้งอยู่บนเสาต้นเดียว รูปแบบของศาลไม่แน่นอนตายตัวจำกัดเฉพาะว่าจะต้องเป็นเพียงเรือนไทย ยิ่งในระยะหลังๆ ที่การปลูกสร้างบ้านเรือนได้พัฒนาขึ้น ก็มีผลพลอยให้ศาลพระภูมิได้มีการพัฒนารูปแบบ ขนาด และสีสันตามไปด้วย จึงมักได้เป็นศาลพระภูมิเป็นรูปโบสถ์ วิหาร มณฑป ปราสาทแบบเขมร ปราสาทราชมณเฑียรอย่างหลากหลาย จะวิจิตรพิสดารเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับกำลังทรัพย์และศรัทธาของผู้เป็นเจ้าของ ตัวศาลนี้อาจสร้างด้วยไม้หรือปูนก็ได้โดยยกให้อยู่ในระดับสายตาวอดี้ ภายในศาลประกอบด้วย ตัวพระภูมิหรือรูปเทพารักษ์ เรียกกันว่า "เจว็ด" ซึ่งมักนิยมสร้างให้มีชวาลือพระบรรทมมือซ้ายถือสมุด แต่ในปัจจุบันเปลี่ยนจากถือสมุดมาเป็นถุงเงินเพื่อความมั่งมีศรีสุข

นอกจากจะมีรูปเทวดาประจำศาลแล้ว ยังมีบริวารพระภูมิที่ทำเป็นรูปตุ๊กตา ชาย-หญิงเป็นคู่ ๆ มีโรงละคร และมีช้างม้าเป็นพาหนะรับใช้ด้วย นอกจากนี้ในปัจจุบันตามสถานที่บางแห่งหรือตามบ้านต่าง ๆ ยังมีการเพิ่มเติม ตุ๊กตานางกวัก กุมารทอง เจ้าแม่กวนอิม เข้าไปในศาลพระภูมิอีกด้วย

เมื่อตั้งศาลพระภูมิขึ้นในบ้านแล้ว ก็เท่ากับว่าบ้านนั้นมีสิ่งศักดิ์สิทธิ์คอยดูแลรักษา สมาชิกในบ้านต้องถวายเครื่องเซ่นสังเวยและสักการะบูชา รวมทั้งต้องประพฤติตนให้เหมาะสม เพราะเชื่อกันว่า หากทำตัวนอกวิสัยนอกรอยแล้ว พระภูมิอาจจะพิโรธ และดลบันดาลให้ครอบครัวนั้นประสบความเดือดร้อนได้

รูปแบบของความเชื่อทั้งหมดที่ได้กล่าวมา ไม่ว่าจะเป็นการถือผีเรือน และผีชุมชนของคนในสังคมบ้าน หรือการนับถือพระภูมิของคนในสังคมเมือง ล้วนเป็นสิ่งที่มีความเชื่อมาแต่เดิมในสังคมประเพณี แต่ในปัจจุบัน ท่ามกลางกระแสของการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วทั้งทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง ได้ก่อให้เกิดความเชื่อในรูปแบบใหม่ ๆ ที่มีการปรุงแต่งขึ้นอย่างหลากหลาย ซึ่งนับวันก็ยิ่งทวีความซับซ้อนขึ้นไปทุกที การเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อที่เกิดขึ้นนี้จะกล่าวถึงในบทต่อไป

บทที่ ๒

การเปลี่ยนแปลงทางความเชื่อในสังคมเมือง

ทุกวันนี้สังคมไทยเห็นห่างจากอดีตจนเกือบจะแลไม่เห็นหลัง อันเนื่องมาจากการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็ว ทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมปรับตัวไม่ทันเกิดสภาพความล่าช้าทางวัฒนธรรม (Culture lag) ขึ้นเกือบทั่วทุกท้องถิ่นและทุกภูมิภาคของประเทศ

การเปลี่ยนแปลงทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมอย่างรวดเร็วนี้มีสาเหตุมาจากความพยายามที่จะเปลี่ยนแปลง และปรับปรุงประเทศให้ทันสมัย (modernization) ตามแบบตะวันตก ซึ่งเนื้อหาของกระบวนการทันสมัย ก็คือความพยายามที่จะให้สังคมมนุษย์มีความเจริญทัดเทียมกันทางวัตถุ มีสภาพที่อยู่ดีกินดี อันจะทำให้เกิดความสุขทางจิตใจเป็นผลพวงตามมา

โดยนัยดังกล่าวนี้ การพัฒนาทางเศรษฐกิจ และเรื่องของเศรษฐกิจจึงกลายเป็นสิ่งสำคัญที่ทรงอำนาจ สามารถจะกำหนดหลายสิ่งหลายอย่างในสังคมมนุษย์โดยทั่วไป เพราะเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นเป็นรูปธรรมที่เชื่อถือได้ตามหลักเหตุผลและวิทยาศาสตร์ นับได้ว่าเป็นสิ่งที่แตกต่างกับสิ่งที่ทรงพลังแต่เดิมในอดีต ซึ่งเป็นเรื่องของศาสนา ความเชื่อ และจิตวิญญาณ

แต่ก่อนนั้นศาสนาคือที่มาของอำนาจในการปกครองและความชอบธรรมในสังคม การมุ่งหาความสงบทางจิตใจและความสุขในโลกหน้าดูเหมือนจะสัมพันธ์กับการมีระบบเศรษฐกิจแบบยังชีพและพัฒนาการทางเทคโนโลยีที่เหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของแต่ละท้องถิ่นและภูมิอากาศเป็นสำคัญ อาจกล่าวได้ว่าเพียงแต่เป็นการปรับตัวให้เข้ากันได้กับสภาพแวดล้อมธรรมชาติเป็นส่วนใหญ่ (ศรีศักร ๒๕๓๖:๘)

แต่ในปัจจุบัน เศรษฐกิจกลายเป็นที่มาของอำนาจและความชอบธรรม ที่ได้รับการยอมรับ เชื่อถือว่าเป็นสิ่งที่มีความแน่นอน และมีเหตุผลเป็นวิทยาศาสตร์ มากกว่าเรื่องของศาสนา การพัฒนาทางเศรษฐกิจเท่านั้นที่จะตอบสนองสภาพความเป็นอยู่ที่ดีของสังคมมนุษย์ที่เติบโตอย่างไม่หยุดยั้ง อันเนื่องมาจากการเพิ่มจำนวนประชากรของโลกได้ เศรษฐกิจเท่านั้น ที่จะทำให้มนุษย์สุขกายสบายใจเหนือความจำเป็นขั้นพื้นฐาน ที่เรียกว่า ปัจจัยสี่ อันได้แก่ อาหาร ที่อยู่อาศัย เครื่องนุ่งห่ม และยารักษาโรค ดังนั้นเพื่อให้บรรลุเป้าหมายทั้งทางเศรษฐกิจและสังคมที่ทันสมัย ก็จำเป็นที่ผู้คนในสังคมจะต้องละทิ้งชีวิตแต่เดิมซึ่งถูกกำหนดหรือครอบงำโดยศาสนา มาเป็นเรื่องของทางโลกให้มากขึ้น (secularization) ดังเช่นสังคมไทยที่คนรุ่นใหม่ ๆ หันมาใช้หลักการมีเหตุผล (rationality) แบบตะวันตกในการดำรงชีวิตแทน ในขณะที่เดียวกันก็เห็นว่าพิธีกรรมทางศาสนาหลาย ๆ อย่างไม่มีเหตุผล เป็นสิ่งมมงายที่ทำให้เกิดความสับสนเปลือง เสียเวลาทางเศรษฐกิจและการทำงาน จึงต้องเลิกเสียหรือหมดความสำคัญแต่เดิมนี่

ในขณะที่เดียวกันก็ต้องพัฒนาระบบเศรษฐกิจให้เติบโตกว่าเพียงแค่ระดับท้องถิ่น มาเป็นการผลิตเพื่อการแลกเปลี่ยนซื้อขาย เป็นการผลิตเพื่อมหาชนจำนวนมาก (mass production) มีการตลาดและระบบเครือข่ายเพื่อการบริโภคอุปโภคที่กว้างขวางใหญ่โตแทน

เพราะฉะนั้น ในการที่จะทำให้เกิดการผลิตและการแลกเปลี่ยน ตลอดจนการอุปโภคบริโภคได้ผลดี ก็จำเป็นที่จะต้องมีการพัฒนาการทางเทคโนโลยีที่ก้าวหน้า ซึ่งถ้าจะทำให้ได้นั้นก็ต้องมีความรู้ความก้าวหน้าทางวิทยาศาสตร์ ควบคู่ไปกับการจ้างงานเฉพาะอย่างมากขึ้น ผลก็คือ ก่อให้เกิดผู้ที่มีอาชีพและผู้นำการมากมายหลายสาขาขึ้น บุคคลเหล่านี้ต่างก็มีวิถีชีวิต ค่านิยม ทัศนคติ ตลอดจนความรู้สึกนึกคิดแตกต่างกันออกไป ดังนั้นการขยายตัวและการเติบโตของสังคมโดยทั่ว ๆ ไป จึงมิใช่เป็นแต่เพียงการเติบโตอันเนื่องมาจากอัตราการเพิ่มของจำนวนประชากรเท่านั้น หากยังมีความซับซ้อน เพราะความหลากหลายของผู้คนที่มีความรู้และชีวิตความเป็นอยู่ที่แตกต่างกันออกไปด้วย

การเปลี่ยนแปลงทางวัฒนธรรมในสังคมไทยที่เป็นการปูพื้นฐานให้กับกระบวนการทันสมัยนั้น อาจกล่าวได้ว่า มีมาแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ มากกว่าสมัยก่อน ๆ เพราะในรัชสมัยของพระองค์ มีการให้กรรมสิทธิ์ที่ดินกับเอกชน ทำให้ผู้คนในสังคมมีสิทธิ์ที่จะครอบครองเป็นเจ้าของที่ดินได้ การให้กรรมสิทธิ์ที่ดินกับเอกชนนั้นก็ เป็นผลพวงมาจาก "การเลิกทาส" ซึ่งเป็นหนึ่งในนโยบายหลากหลายที่จะนำประเทศสยามไปสู่ความศิวิไลซ์ เป็นที่ยอมรับของนานาชาติอารยประเทศ เมื่อทาสถูกปลดปล่อยและพวกไพร่เป็นอิสระจากการเกณฑ์แรงงานก็จำเป็นต้องมีที่ทำกิน เพื่อทำให้เกิดผลผลิตทางการเกษตรที่จะทำให้เลี้ยงชีวิตตนเองและครอบครัวได้ แต่เดิมก่อนสมัยรัชกาลที่ ๕ นั้น บุคคลทุกผู้ทุกนามไม่มีสิทธิ์ในที่ดินทำกินหรือที่อยู่อาศัย เพราะทุกตารางนิ้วในแผ่นดินเป็นของพระมหากษัตริย์ จึงไม่มีใครชนชาวสยามที่จะสะสมความมั่งคั่งไว้โอ้อวดกันแต่อย่างใด ในทำนองตรงข้าม ความมั่งมีและการมีเกียรติภูมิมักไปแสดงออกในรูปของการทำบุญสร้างวัด เพื่อความสุขทั้งในโลกนี้และโลกหน้าเป็นสำคัญ (ศรีศักร ๒๕๓๓:๙)

การวางรากฐานเพื่อนำประเทศไปสู่ความทันสมัย โดยการปรับปรุงเปลี่ยนแปลงทางการเมือง การปกครอง เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมตามแบบตะวันตกนั้น มีความคู่ไปกับความนิยมชมชื่นในวัฒนธรรมตะวันตก แนวคิด การศึกษา ตลอดจนจนวนิธีการทางตะวันตก เริ่มเข้ามาครอบงำกลุ่มชนชั้นปกครองของบ้านเมือง ทำให้รัฐบาลริเริ่มโครงการจัดทุนให้เด็กเรียนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ

ผลที่ตามมาคือเกิดกลุ่มชนชั้นกลางขึ้น ซึ่งส่วนใหญ่เป็นพ่อค้าและลูกหลานของชาวต่างดาว รวมทั้งปัญญาชนกลุ่มใหม่ที่นิยมตะวันตก การเติบโตของกลุ่มชนเหล่านี้ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงการปกครองจากระบอบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตยแบบตะวันตก

อย่างไรก็ตาม การเปลี่ยนแปลงทางสังคมและการเมืองที่เกิดขึ้นก็ยังไม่มียุทธศาสตร์ต่อระบบเศรษฐกิจ และชีวิตความเป็นอยู่ของประชาชนทั่วไปในส่วนรวมเท่าใด เพราะสภาพสังคมส่วนใหญ่ยังคงเป็นสังคมชาวนาอย่างที่มีมาช้านาน

สังคมเมืองปรากฏอยู่ที่กรุงเทพมหานครและเมืองสำคัญ ๆ ในภูมิภาค
ไม่กี่เมือง สภาพส่วนใหญ่ของประเทศยังคงเป็นชนบท ยังมีป่าเขา แม่น้ำลำคลอง
ที่เป็นธรรมชาติ และประชาชนส่วนใหญ่ก็เป็นชาวนา ตั้งถิ่นฐานบ้านเรือนอยู่ใกล้
แม่น้ำลำคลองลำห้วย และที่ราบลุ่มที่สามารถปลูกข้าวอันเป็นอาชีพหลักได้

ทว่า ตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นนายกรัฐมนตรีเป็นต้นมา
บ้านเมืองไทยก็ได้สัมผัสกับกระบวนการเปลี่ยนแปลงทางสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจ
และสังคม อย่างที่ไม่เคยปรากฏมาก่อน การพัฒนาประเทศในยุคนั้น นับได้ว่าเป็น
การชานรับการพัฒนาาระบบทุนนิยมตะวันตกอย่างชัดเจน เพราะมุ่งพัฒนาในด้าน
เศรษฐกิจเป็นเป้าหมายที่สำคัญ แผนพัฒนาประเทศที่เกิดขึ้นเป็นเรื่องของความ
พยายามที่จะยกระดับความเป็นอยู่ของประชาชนให้มีรายได้และอยู่ดีกินดี รัฐบาล
ในสมัยนั้นนั้นจึงมุ่งที่จะพัฒนาระบบโครงสร้างพื้นฐาน (infrastructure) เพื่อ
ให้มีการขยายตัวทางเกษตรและอุตสาหกรรม ดังจะเห็นได้จากการสร้างถนน
ใหม่ ๆ ระบบไฟฟ้า และสาธารณูปโภคอื่น ๆ ทั่วประเทศ มีการสร้างเขื่อนเพื่อ
ช่วยในการกักเก็บน้ำและส่งเสริมการเกษตร เช่น เขื่อนเจ้าพระยา เขื่อนภูมิพล
เป็นต้น (ยศ ๒๕๓๓:๖๔)

ยิ่งไปกว่านั้นการได้รับอิทธิพลจากภายนอกโดยเฉพาะอย่างยิ่งสงคราม
อินโดจีน และความช่วยเหลือจากสหรัฐฯ ที่หลังไหลเข้ามาสู่ประเทศไทยอย่างมากมาย
ในช่วงเวลานั้น ได้ทำให้ประเทศไทยเริ่มกลายมาเป็นทุนนิยมชายขอบเป็นส่วนหนึ่ง
ของระบบทุนนิยมตะวันตก ภายใต้การชักนำของสหรัฐอเมริกา (ยศ ๒๕๓๓:๖๔)
ฐานของความนิยมชมชอบในเรื่องความคิดวิทยาการและเทคโนโลยีทางตะวันตกได้
แผ่ซ่านไปในระดับชนชั้นปกครองและชนชั้นกลาง ระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมได้ค่อย
คืบคลานเข้ามามีอิทธิพลในมิติต่าง ๆ ของชีวิตคนในสังคมแทนศาสนาซึ่งเคยมีความ
สำคัญมาแต่ก่อน กลุ่มบุคคลที่เคยเป็นเจ้านาย ชุนนาง และทหารที่เคยเป็นผู้มี
อำนาจในการปกครองและบริหารราชการแผ่นดิน ก็ค่อย ๆ เปลี่ยนมือมาเป็นพวก
พ่อค้าและนักธุรกิจซึ่งเข้าทำหน้าที่แทน ทั้งจากการผ่านเข้ามาจากการเลือกตั้งและ
ไม่เลือกตั้ง โดยย่อก็คือ พวกพ่อค้าครองเมืองนั่นเอง (ศรีศักร ๒๕๓๖:๔)

ระบบการผลิตทางเศรษฐกิจแต่ก่อนที่ส่วนใหญ่เป็นแบบเพื่อยังชีพหรือเพื่อการดำรงอยู่เฉพาะคนในสังคม ได้เปลี่ยนมาเป็นการผลิตเพื่อการส่งออก เพื่อให้มีรายได้เข้าประเทศเป็นสำคัญ ภายใต้การครอบงำและชี้แนะของระบบเศรษฐกิจแบบทุนนิยมที่ออกงามและเบ่งบานอย่างรวดเร็ว มีการปรับปรุงในด้านการคมนาคมขนส่ง มีถนนหนทางขยายไปยังบริเวณท้องถิ่นต่าง ๆ ที่ห่างไกลเกิดมีการขยายตัวของชุมชนเป็นเงาตามตัว ผู้คนโยกย้ายจากถิ่นฐานและภูมิลำเนาเดิมมาอยู่ที่ใหม่

ในตัวกรุงเทพมหานครซึ่งเป็นเมืองหลวงนั้นก็มีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นอย่างมากมาย มีการสร้างถนนสายใหม่ ๆ ตึกสูงระฟ้า อาคารพาณิชย์และร้านรวงต่าง ๆ นอกจากนี้ยังมีการสร้างโรงแรมเพื่อรองรับนักท่องเที่ยวที่ค่อย ๆ เพิ่มขึ้น ความจริงเรื่องของธุรกิจโรงแรมนั้นเริ่มมีมาตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๔ ต่อกับสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่ก็ยังมีลักษณะเป็นบ้านพักแรมเล็ก ๆ หรือไม่ก็สถานตากอากาศชายทะเลที่สร้างขึ้นตามคำขอร้องขอของพวกเขาฝรั่งซึ่งเข้ามาและนิยมการพักผ่อนโดยการตากอากาศตามชายทะเล มิได้เป็นโรงแรมขนาดใหญ่ที่บริหารงานกันเป็นล่ำเป็นสัน มีเครือข่ายครอบคลุมทั่วทุกระแหงของประเทศอย่างในปัจจุบัน แม้แต่โรงแรมโอเรียนเต็ลที่สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ (๒๔๑๙) ก็เป็นเพียงอาคารไม้ชั้นเดียวที่สร้างขนานไปกับริมน้ำเจ้าพระยา มีห้องพักเพียงไม่กี่ห้อง เพื่อต้อนรับอาคันตุกะต่างแดนที่สัญจรเข้ามา

การก่อสร้างโรงแรมใหญ่ ๆ เพื่อรับรองแขกบ้านแขกเมืองนั้น เริ่มเห็นเป็นรูปเป็นร่าง ในสมัยจอมพล ป. พิบูลสงครามที่เด่น ๆ ได้แก่ โรงแรมรัตนโกสินทร์หรือโรงแรมรอยัลในปัจจุบัน (พ.ศ. ๒๔๘๕) โรงแรมสุริยานนท์ และโรงแรมเอราวัณ (พ.ศ. ๒๔๙๙) ในที่นี้ขอกล่าวเฉพาะเรื่องของโรงแรมเอราวัณ เพราะมีความสัมพันธ์เกี่ยวข้องกับคติความเชื่อเรื่องพระพรหม ที่แพร่หลายในช่วง ๓๐ ปีที่ผ่านมา

ความเป็นมาของโรงแรมเอราวัณและทำวมหาพรหม

สมัยก่อนโรงแรมใหญ่ ๆ ในกรุงเทพฯ ยังไม่มีนักท่องเที่ยวที่แวะเข้ามากรุงเทพฯ มักประสบปัญหาในเรื่องการหาที่พัก บริษัทสายการบินต่าง ๆ จึงประชุมปรึกษากันในการจะลงทุนตั้งโรงแรมขนาดใหญ่ขึ้นในกรุงเทพฯ ในขณะนั้นพลโทประยูร ภมรมนตรี เป็นผู้นำเอาโครงการดังกล่าวมาปรึกษาคณะรัฐมนตรี สมัยจอมพล ป.พิบูลสงคราม และได้รับอนุมัติให้จัดตั้งในรูปบริษัทจำกัด เรียกว่า "บริษัทสหโรงแรมกรุงเทพฯ จำกัด" ต่อมาเมื่อมีการขยายงานออกไปจึงเปลี่ยนชื่อเป็น "บริษัทสหโรงแรมไทยและการท่องเที่ยว จำกัด" โดยแรกเริ่มนั้น คณะผู้รับผิดชอบวางแผนที่จะจัดการก่อสร้างในบริเวณสวนลุมพินี แต่ได้ถูกขยับยั้งไว้ เพราะเป็นสถานที่ ๆ รัชกาลที่ ๖ ทรงปรารถนาให้เป็นที่สาธารณะแก่ประชาชน เพื่อพักผ่อนหย่อนใจ จึงได้เปลี่ยนโครงการมาซื้อที่ดินที่มุมสี่แยกราชประสงค์ ซึ่งมีเนื้อที่ทั้งหมด ๙ ไร่ ๓ งาน ๘๘ ตารางวา (ปรีชา ๒๕๑๙:๑๒๘) ซึ่งบริเวณสี่แยกดังกล่าวผู้ที่จำความได้แล้วว่า เป็นบริเวณที่มักเกิดอุบัติเหตุทางรถยนต์ขึ้นเสมอ ๆ หรืออาจเรียกได้ว่า เป็นสี่แยกอาถรรพ์ก็ไม่ผิดนัก (สัมภาษณ์ คุณศิริรักษ์, วันที่ ๘ มีนาคม ๒๕๓๗)

เมื่อเริ่มลงมือก่อสร้างโรงแรมเอราวัณในปี พ.ศ. ๒๕๔๔ นั้นมีอุปสรรคมากมายอย่างไม่คาดฝัน อาทิ การสั่งซื้อของและอุปกรณ์มาใช้แล้วไม่ได้เพราะผิดขนาด ผิดความต้องการของฝ่ายช่างเสมอ อีกทั้งคนงานก็ยังทำผิดวัตถุประสงค์ ต้องแก้ไขทำใหม่ เป็นเหตุให้เสียเวลาอยู่เป็นนิจ จนถึงปี พ.ศ. ๒๕๔๘ การก่อสร้างก็ยังไม่แล้วเสร็จ (ปรีชา ๒๕๑๙:๑๒๘)

ข้อสำคัญที่สุดก็คือ ไม่ว่าช่างปูนหรือช่างเหล็ก มักจะประสบอุบัติเหตุเลือดตกยางออก เป็นสาเหตุให้คนงานเสียชีวิตไปตาม ๆ กัน จึงทำให้งานล่าช้ายิ่งขึ้น จนถึงจะทำให้การก่อสร้างโรงแรมหยุดชะงักได้

เมื่อความทราบไปถึง พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ อธิบดีกรมตำรวจและประธานกรรมการบริหารโรงแรมเอราวัณในขณะนั้นว่า การก่อสร้างจะแล้วเสร็จไม่ทันตามกำหนด ท่านจึงได้เรียกประชุมคณะกรรมการบริหารเพื่อหาทางแก้ไขความล่าช้าในการดำเนินงาน ซึ่งก็ได้มีผู้ใหญ่ท่านหนึ่งแนะนำให้ พล.ต.อ. เผ่า ศรียานนท์ ติดต่อขอความช่วยเหลือจาก พล.ร.ต. หลวงสุวิธานฯ แพทย์ เป็นการด่วน ด้วยเหตุว่าหลวงสุวิธานฯ เป็นผู้ที่ได้ทิพยจักขุญาณ สามารถติดต่อกับเทพชั้นสูงและวิญญาณที่คนธรรมดาสามัญไม่สามารถจะสัมผัสและมองเห็นได้ด้วยตาเนื้อ และหยั่งรู้เหตุการณ์ที่ไม่ชอบด้วยประการทั้งปวงได้

พล.ต.อ. เผ่า จึงได้มอบหมายให้ พล.ต.ต.ม.ล.จ.เร สุกข์ศัน ฌ-อยุธยา ผู้ควบคุมการก่อสร้างโรงแรมเอราวัณ ไปติดต่อขอความกรุณาจากหลวงสุวิธานฯ เพื่อขอให้มาตรวจดูว่า อุปสรรคทั้งหลายที่เกิดขึ้น มีมูลเหตุมาจากสิ่งใด และจะมีวิธีแก้ไขอย่างไร เพื่อให้การก่อสร้างเสร็จตามกำหนดเวลา

เมื่อหลวงสุวิธานฯ นั่งทางในตรวจดูเหตุการณ์จึงพบว่า สาเหตุที่ทำให้เกิดอุปสรรคนานาประการในการก่อสร้างครั้งนี้มาจาก การตั้งชื่อโรงแรมว่า "เอราวัณ" ซึ่งเป็นนามของช้างทรงพระอินทร์ และสาเหตุอีกประการก็คือ ในการก่อสร้างโรงแรมอันเป็นสถานที่ชุมนุมของบุคคลทุกประเภทที่เข้ามาดำเนินธุรกิจหรือเข้าพักอาศัยเช่นนี้ ควรบอกกล่าวต่อสิ่งศักดิ์สิทธิ์ผู้เป็นเจ้าของดูแลปกครองสถานที่นั้น ๆ เสียก่อน ดังนั้นในการแก้ไขจึงควรขออำนาจต่อท้าวมหาพรหมผู้เป็นใหญ่บนสรวงสวรรค์ ขอบารมีท่านเพื่อลดบันดาลให้สิ่งร้าย ๆ กลับกลายเป็นดี การก่อสร้างจึงจะลุล่วงทันตามกำหนด และเมื่อสร้างโรงแรมเรียบร้อยแล้วจะต้องตั้งศาลถวายทันที (ทองทิว ม.ป.ป. : ๗๗)

เมื่อการบวงสรวงบูชาท้าวมหาพรหมตามคำแนะนำเรียบร้อยแล้ว การก่อสร้างโรงแรมก็แล้วเสร็จตามเวลาที่กำหนดในปี พ.ศ. ๒๔๙๙ ซึ่งรัฐบาลได้เป็นเจ้าภาพจัดให้มีการประชุมใหญ่องค์การซีโต้ ทำพิธีเปิดเมื่อวันที่ ๙ พฤศจิกายน

พ.ศ. ๒๔๙๙ เวลา ๘.๐๐ น. โดยมีจอมพล ป.พิบูลสงคราม เป็นประธานในการ
เปิดโรงแรมเอราวัณ (ปรีชา ๒๕๑๙:๑๒๘)

เมื่อทุกสิ่งทุกอย่างลงตัวเรียบร้อย พล.ต.ต.ม.ล.จ.เร จึงได้เรียน-
เชิญหลวงสุวิธานฯ มาอีกครั้งเพื่อพิจารณาสถานที่ที่จะตั้งศาลถวายท้าวมหาพรหม
ซึ่งก็ปรากฏว่าได้ที่ตรงมุมของโรงแรมด้านสี่แยกราชประสงค์

สำหรับศาลท้าวมหาพรหมนี้ นายเจือระวี ชมเสวี กับหม่อมหลวง
ปุม มาลากุล เจ้าหน้าที่กรมศิลปากรเป็นผู้ออกแบบ ส่วนพระรูปหล่อจำลองนั้น
นายจิตร พิมพ์โกวิท ช่างโทประจำแผนกกองหัตถศิลป์ กรมศิลปากร ในสมัยนั้น
เป็นช่างปั้นตามแบบแผนของกรมศิลปากร โดยปั้นด้วยปูนปลาสเตอร์ปิดทอง (มูลนิธิ
ทุนทำนุท้าวมหาพรหม โรงแรมเอราวัณ ม.ป.ป. ไม่ปรากฏหน้า)

อย่างไรก็ตาม เรื่องที่มาของเทวรูปพระพรหมเอราวัณที่มีลักษณะ ๔
พักตร์ ๔ กรนั้น ค่อนข้างคลุมเครือ ไม่ทราบว่ามาจากต้นแบบใดกันแน่ เพราะ
หม่อมอภิชาติ ชินะโชติ แพทย์แผนโบราณผู้เชี่ยวชาญในเรื่องคาถาอาคม และเป็น
นักปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐานด้วย กล่าวว่า ตนเป็นผู้สร้างพระพรหมขึ้นจากประสบ-
การณ์ที่ได้พบเห็นเทพศักดิ์สิทธิ์นี้จริง ๆ ในขณะที่เข้ากรรมฐาน เมื่อถอนจิตออกจาก
สมาธิก็ยังคงจดจำสิ่งที่พบเจอได้อย่างแม่นยำเป็นพิเศษ จึงให้ "ช่างปั้น" ช่างปั้นที่
มีชื่อในยุคนั้นสร้างขึ้นตามคำบอกเล่าแล้วเชิญพราหมณ์ที่โบสถ์พราหมณ์มาทำพิธีบวง-
สรวงอันเชิญท้าวมหาพรหมลงมารับรู้ถึงการสร้างรูปพระพรหมขึ้น และในการสร้าง
รูปพระพรหมในคราวนั้น พลเรือตรีหลวงสุวิธานฯแพทย์ เจ้ากรมแพทย์ทหารเรือ
มาเห็นเข้าก็พอใจจึงขอลอดแบบไปสร้างรูปท้าวมหาพรหม และนำไปประดิษฐาน
ณ โรงแรมเอราวัณ จนถึงทุกวันนี้ (ปรมัตถ์ ๒๕๓๖:๒๓-๒๔)

ประวัติความเป็นมาของท้าวมหาพรหมโรงแรมเอราวัณนั้น หลวง-
สุวิธานฯแพทย์ได้เล่าว่า พระพรหมองค์ปัจจุบันนี้ คือ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้า
เจ้าอยู่หัว พระมหากษัตริย์องค์ที่สอง ในรัชกาลที่ ๔ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อ

พระองค์เสด็จสวรรคตแล้วได้บังเกิดอยู่บนสวรรค์ชั้นพรหม ทรงมีตำแหน่งหน้าที่สำคัญคือ เป็นรองท้าวมหาพรหมองค์ก่อน ได้รับการขนานพระนามว่า "ท่านท้าวกุเศสโร" หรือที่เรียกกันในหมู่คนไทยเป็นจำนวนมาก ซึ่งเคารพบูชาพระองค์ว่า "ท่านพ่อกุเศสโร" (ทองทิว ม.ป.ป. :๒๓)

อย่างไรก็ตามการกล่าว "พระนาม" ของพระพรหมเอราวัณ ก็มีใช้มีแต่เพียง "ท่านพ่อกุเศสโร" เท่านั้น ผู้ที่มีความศรัทธาในอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของท้าวมหาพรหมเชื่อว่า หากผู้ใดต้องการประสบความสำเร็จตามที่ตนปรารถนาในการเอ่ยพระนามเพื่อบูชาท้าวมหาพรหมนั้นควรทำให้ถูกต้อง ถ้าเป็นพระพรหมที่โรงแรมเอราวัณ ต้องเรียกชื่อว่า "ท่านท้าวมหาพรหมองค์ประกาศิต" เท่านั้น แต่ถ้าเป็นพระพรหมตามบ้านเรือนทั่ว ๆ ไปควรเรียกว่า "ท้าวมหาพรหมชาดา" (สัมภาษณ์ คุณอัจฉรา ชัยนาม, วันที่ ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗)

ลัทธิการบูชาพระพรหม

คติความเชื่อเรื่องพระพรหมที่หน้าโรงแรมเอราวัณเป็นคติที่ปรุงแต่งขึ้นใหม่ตามหลักพุทธศาสนา พรหมในพุทธศาสนามีได้มีหนึ่งเดียวดังเช่นพรหมในศาสนาฮินดู หากมีหลากหลายองค์ สถิตยอยู่ ณ พรหมพถนทา (ที่อยู่ของพระพรหมในพรหมโลก) ซึ่งแบ่งย่อยออกเป็นชั้นต่าง ๆ นับตั้งแต่รูปพรหม ๑๖ ชั้น มี พรหมปาริชชาภูมิ พรหมปโรหิตาภูมิ มหาพรหมาภูมิ ฯลฯ ไปจนถึง อรูปพรหม ๔ ชั้น ซึ่งเป็นพรหมไม่มีรูปมีแต่นาม (จิต) อันได้แก่ อากาสาัญญาตณ วิญญาณัญญาตณ อากิญจัญญาตณ และเนวสัญญานาตณ ผู้ที่จะไปบังเกิดเป็นพรหมได้จะต้องบำเพ็ญตบะตามเบื้องต้น ตั้งแต่ปฐมฌานจนถึงปัจจุฌาน ใครจะได้ไปอยู่ในพรหมโลกชั้นใดก็แล้วแต่ภูมิฌานที่ตนได้บำเพ็ญในภพนั้น พรหมในศาสนาพุทธจึงเป็นสิ่งที่เข้าถึงได้ด้วยการกระทำของแต่ละปัจเจกบุคคล และสภาวะแห่งการเป็นพรหมนั้นก็มิได้เป็นนิรันดร เมื่อวาระแห่งการเสวยสุขจบสิ้นลง กงล้อแห่งการเปลี่ยนแปลงก็หมุนเดินหน้า และชักนำให้เกิดการสับเปลี่ยนโยกย้ายตำแหน่งไปตามวิฏสงสารอีกครั้ง

พระพรหมอาจจุติเป็นบุตรมนุษย์ และกระแสแห่งกรรมอาจทำให้มนุษย์ธรรมดาเลื่อน
ภพภูมิขึ้นเป็นเทพ เป็นพรหม หรือแม้แต่ตกลงมาเป็นสัตว์เดรัจฉานก็ได้ ความเชื่อ
ดังกล่าวตรงกันข้ามกับคัมภีร์ลัทธิศาสนาพราหมณ์ที่เชื่อกันว่า พระพรหมเทพเจ้าหนึ่ง
ในสามของตรีมูรติ อันได้แก่ พระนารายณ์ พระอิศวร และพระพรหมนั้น เป็นผู้
สร้างสรรค์สิ่งทั้งปวงให้เกิดขึ้นในโลก สร้างมวลมนุษย์และสร้างสวรรค์ พระพรหม
เป็น "สยัมภู" คือ ผู้เกิดได้เอง

กำเนิดของพระพรหมมีต่างกันออกไป บ้างก็ว่าพระพรหมถือกำเนิดจาก
ไข่ทอง บ้างก็ว่าท่านอูบัติในดอกบัวที่ผุดขึ้นจากพระนาภีของพระนารายณ์ขณะบรรทม
หลับอยู่บนหลังอนันตนาคราช ณ เกษียรสมุทร บ้างก็ว่าพระพรหมกำเนิดมาจากการ
แบ่งภาคของพระพิฆณุ เมื่อคราวพระพิฆณุจะทรงสร้างโลก แต่ตำนานของมัสนปุระ
กล่าวว่า "อาปวะ" หรือพระพรหม ได้แบ่งองค์ตัวเองออกเป็น ๒ ภาค หลังจากที
ทรงเกิดแล้ว ภาคหนึ่งแบ่งเป็นชาย คือ พระองค์เอง และอีกภาคหนึ่งเป็นหญิงมี
นามว่า "ศตรูปา" หรือ "สรัสวดี" แล้วต่อมาจึงช่วยกันสร้างเทวดา มนุษย์ สัตว์
อสูร และสรรพพืชพันธุ์ในโลกต่อไป

พระพรหมมีวรกายเป็นสี่แดง มี ๔ เศียร หรือ ๔ หน้า แต่บาง
ตำนานกล่าวว่า พระพรหมมี ๕ หน้า ภายหลังได้กล่าววาทจาสบประมาณพระศิวะ
พระศิวะทรงกริ้วมากจึงบันดาลด้วยอิทธิฤทธิ์ ไข้พระเนตรดวงที่สามแบ่งไปที่เศียร
หนึ่งของพระพรหม บังเกิดเพลิงไหม้เศียรนั้นเป็นจุนไป เศียรของพระพรหมจึง
เหลือเพียง ๔ เท่านั้น พระพรหมมี ๔ กร (บางแห่งว่า ๘ กร) ถือธารพระกร
ไม้เท้า ๑ ข้อน ๑ หม้อ ๑ และคัมภีร์ ๑ มีประจำค้ำองพระศอ มีธนู ชื่อ
ปรวิตะ มีหงส์เป็นพาหนะ (ในนิยายลามะว่าม้าขาว) อธิษาศัยของพระพรหมนั้น
กล่าวได้ว่า เมตตา ใจเย็น ใครขอพรเป็นต้องได้ เหล่านี้เป็นต้น (มูลนิธิทุนท่าน
ท้าวมหาพรหม โรงแรมเอราวัณ ม.ป.ป. : ไม่ปรากฏหน้า)

ส่วนการไปขอความช่วยเหลือจากที่วามหาพรหม ณ โรงแรมเอราวัณ นั้น ถ้าเป็นการกราบไหว้บูชาธรรมดา ใช้ดอกไม้ ธูปเทียน หรือพวงมาลัยดอกไม้สด หากเป็นการกัณฑ์จึงควรใช้พวงมาลัยที่ร้อยด้วยดอกไม้ต่าง ๆ ๗ สี ๗ ศอก หรือไม้กัณฑ์ข้างไม้ ซึ่งเป็นของกัณฑ์นิยมกันมาก เพราะถือว่าเกี่ยวข้องกับชื่อข้าง-ทรงเอราวัณของพระอินทร์ ตามที่ได้กล่าวไว้ข้างต้น

นอกจากจะใช้วัตถุในการกัณฑ์ ยามสิ่งที่คาดหวังสัมฤทธิ์ผลตามเจต-
จำนงแล้ว ยังมีการถวายละครชาตรี-นาฏสักการะที่ร่ำรำโดยมนุษย์เป็นเครื่อง
กัณฑ์ การกัณฑ์ด้วยละครชาตรีนั้นเป็นประเพณีมาแต่โบราณ อย่างเช่น การกั-
ณฑ์พระแก้วมรกต เจ้าพ่อหลักเมือง และหลวงพ่อกุฑโสธร และการแสดงละคร-
กัณฑ์ไม่จำเป็นต้องไปทำที่ศาลหรือวัด อาจทำขึ้นที่บ้านหรือที่ไหนก็ได้ (สัมภาษณ์
อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม, วันที่ ๒๒ มีนาคม ๒๕๓๗)

การกัณฑ์ด้วยการถวายละครชาตรีจะเริ่มมีขึ้นเมื่อใดนั้น แต่ก็ได้รับ
ความนิยมน้อย ๆ กันมา จนในปัจจุบันการรำละครได้กลายเป็นอาชีพเต็มตัวของคณะ
ละคร ๔ คณะ ที่มาประจำ ณ ศาลพระพรหมไปเสียแล้ว อาจกล่าวได้ว่าเป็นอาชีพ
ที่ทำกันเต็มเวลา ไม่มีวันหยุด ตั้งแต่ ๘.๓๐ น. ถึง ๒๒.๓๐ น. แล้วแต่ใครจะ
ว่าจ้าง คณะละครทั้ง ๔ อันได้แก่

๑. คณะจาร์ศิลป์
๒. คณะจงกล
๓. คณะดำรงนาฏศิลป์
๔. คณะละม่อม

จะผลัดเปลี่ยนกันทำหน้าที่วันละ ๒ คณะ คณะละ ๑ รอบ คือ รอบเช้าเริ่มตั้งแต่
๘.๓๐ น.-๑๖.๓๐ น. และรอบบ่ายเริ่มตั้งแต่ ๑๖.๓๐ น. ไปจนถึงเวลาปิดศาล
คือ ๒๒.๓๐ น.

เมื่อได้รับการว่าจ้างแล้ว ตัวพระตัวนางก็จะสวมชุดออกมาขับร้อง ร่ายรำรอบละ ๑๕ นาที อัตราค่าเก็บนั้นก็มีต่าง ๆ กันไป จะมากหรือน้อยเพียง ไรนั้นขึ้นอยู่กับจำนวนคนที่ว่าจ้างให้รำถวาย ราคาขั้นต่ำสุดเริ่มตั้งแต่ ๓๐๐ บาท (๓ คน), ๓๖๐ บาท (๔ คน), ๖๑๐ บาท (๖ คน) ไปจนถึง ๗๑๐ บาท (๘ คน)

นับตั้งแต่สร้างศาลพระพรหมที่โรงแรมเอราวัณเป็นต้นมา คติความเชื่อ เรื่องพระพรหมก็แพร่หลายไปอย่างรวดเร็ว มีเสียงร่ำลือในเรื่องของความศักดิ์-สิทธิ์จากผู้คนเป็นจำนวนมาก ทั้งชาวไทยและชาวต่างประเทศ อาชีพถาวรหลากหลายอาชีพ ไม่ว่าจะเป็นการร้อยดอกไม้ชาย การขายวัตถุมงคล หรือแม้แต่รำ-ละครชาตรีกับบั้งไฟได้กล่าวไปแล้ว เกิดขึ้นเพื่อรองรับกระแสศรัทธาของผู้คนจาก ทุกสารทิศที่ไหลบ่าเข้ามานมัสการพระพรหมอย่างไม่ขาดสาย ยิ่งไปกว่านั้น ความ นิยมในการนับถือบูชาพระพรหมยังเห็นเป็นรูปธรรมได้จาก การสร้างศาลพระพรหม ไว้บูชากันอย่างแพร่หลายตามบ้านเรือน ตามร้านค้า และโดยเฉพาะอย่างยิ่งตาม โรงงานใหญ่ ๆ ปัจจุบันมีเกจิอาจารย์เป็นจำนวนมากจากหลากหลายสำนัก หลาก-หลายความเชื่อ ตั้งตัวเป็นพรหมศาสตร์ หมอศาล ไปจนถึงเจ้าพ่อพระพรหม ผู้มี ความสามารถในการติดต่อกับเทพชั้นสูง รับผิดชอบตั้งศาลพระพรหมให้กับผู้ที่ต้องการ

ราคาในการตั้งศาลพระพรหมตามบ้านเรือนหรือร้านค้าจะมากหรือน้อย เพียงไรขึ้นอยู่กับขนาดเทวรูปพระพรหมที่จะนำมาประดิษฐาน ซึ่งในปัจจุบันนิยมแบ่ง เป็นขนาดต่าง ๆ ตั้งแต่ ๕ นิ้ว (ขนาดเล็ก) ๘ นิ้ว (ขนาดกลาง) ไปจนถึง ๑๔ นิ้ว (ขนาดใหญ่) ส่วนราคาก็เริ่มตั้งแต่ ๖๐,๐๐๐ บาท ๑๓๐,๐๐๐ บาท และ สูงสุด ๓๓๐,๐๐๐ บาท ตามลำดับ (สัมภาษณ์ ผู้จัดการราคาของหมอตั้งศาลพระ-พรหม-ไม้ประสงค์ออกนาม, วันที่ ๑๘ มีนาคม ๒๕๓๗) อย่างไรก็ตามในเรื่อง ของขนาดที่แตกต่างกันนี้ ฅณาจารย์เจ้าลัทธิแต่ละท่านก็มีความเห็นที่ต่างกันออกไป บ้างก็ว่า ขนาดของเทวรูปสัมพันธ์กับสถานที่ หากเป็นโรงงานใหญ่ ประกอบธุรกิจ ขนาดใหญ่ เทวรูปก็ควรมีขนาดใหญ่ แต่ถ้าเป็นร้านค้าของผู้ประกอบธุรกิจรายย่อย หรือตามบ้านเรือนธรรมดา ขนาดของพระพรหมก็จะเล็กลงตามลำดับ (สัมภาษณ์ ร่างทรงหลวงปู่ฤาษีตาไฟ , วันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗) แต่ตามความเห็นของ

พราหมณ์ ขนาดของเทวรูปจะเล็กหรือใหญ่เพียงไร ขึ้นอยู่กับศรัทธาและกำลังทรัพย์ของเจ้าของบ้านหรือเจ้าของกิจการแต่ละคนเป็นสำคัญ เพราะถึงที่สุดแล้ว เทวรูปก็เป็นเพียงวัตถุที่เป็นสื่อเพื่อก่อให้เกิดการเคารพบูชาและประพฤติตนให้ถูกต้องตามหลักศีลธรรมเท่านั้นเอง (สัมภาษณ์ พระครูวามเทพมุนี, วันที่ ๑๖ มีนาคม ๒๕๓๗)

ทุกวันนี้ ความเชื่อถือในอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ของพระพรหมได้แพร่ระบาดไปในกลุ่มชนชั้นต่าง ๆ ในสังคมเมือง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ในกลุ่มคนรุ่นใหม่ที่ประกอบธุรกิจการค้า ที่ดิน และการบันเทิง จะพบว่าตามสถานที่บางแห่งจะตั้งศาลพระพรหมเพียงศาลเดียว โดยไม่มีศาลพระภูมิเลยก็มี ซึ่งการเปลี่ยนแปลงของความเชื่อดังกล่าวนี้นับวันก็จะยิ่งทวีเพิ่มขึ้น จากการสอบถามผู้เป็นเจ้าของสถานที่ (ที่ตั้งศาลพระพรหมเพียงศาลเดียว) และสัมภาษณ์เกจิอาจารย์ผู้ทำพิธีตั้งศาลได้คำตอบว่า หากตั้งศาลพระพรหมแล้ว ก็ไม่จำเป็นต้องมีศาลพระภูมิอีก เพราะ "องค์มหาพรหม" นั้นเป็นใหญ่ใน ๓ โลก เป็นมหาเทพผู้มีอำนาจบารมีมากกว่าเทพชั้นต้น ๆ อย่างพระภูมิเจ้าที่ จึงเป็นการเพียงพอแล้วที่จะตั้งศาลพระพรหมเพียงอย่างเดียว (สัมภาษณ์ สาธุศิษย์ของหมอตั่งศาลพระพรหม อาจารย์จำรูปู ตาทิพย์ และอาจารย์จวิธา พรหมศาสตร์, วันที่ ๑๗ มีนาคม ๒๕๓๗) อย่างไรก็ตามความเชื่อดังกล่าวนั้นก็มีได้แน่นอนตายตัว เพราะยังพบเห็นศาลพระภูมิตั้งควบคู่ไปกับศาลพระพรหมตามอาคารร้านค้าอื่น ๆ อีกเป็นจำนวนมาก

ความเป็นมาของศาลเจ้าที่

ในระยะ ๓๐ ปีที่ผ่านมา ได้เกิดการเปลี่ยนแปลงของรูปแบบความเชื่อที่มีมาแต่เดิม คือตามร้านค้าหรือบ้านเรือนรุ่นใหม่ ๆ จะไม่ตั้งแต่เพียงศาลพระภูมิขึ้นกราบไหว้บูชา หากยังนิยมตั้งศาลอีกชนิดหนึ่งไว้เคียงข้างศาลพระภูมิ ศาลที่ว่านี้เป็นศาล ๔ เสา ขนาดเล็กกว่าศาลพระภูมิ ๑ เท่า ทำด้วยไม้บ้าง ปูนบ้าง เรียกว่า ศาลเพียงตาบ้าง ศาลเจ้าที่บ้าง การตั้งศาลพระภูมิเสาดียวควบคู่ไปกับศาล

เจ้าที่ ๔ เสา เป็นรูปแบบที่พบเห็นได้อย่างดาษดื่น ทั่วราชอาณาจักร จนกลายเป็นเรื่องธรรมดาไปแล้ว

ส่วนที่มาของศาลสี่เสานี้ ออกจะมากมายหลายหลาก บ้างก็ว่าเป็นคติความเชื่อที่ดัดแปลงมาจากการนับถือ "เจ้าที่" ของคนจีน ศาลสี่เสาตามนัยดังกล่าวนี้ จึงเป็นศาล "ผี" หรือวิญญาณรักษาพื้นที่ซึ่งต่ำศักดิ์กว่าพระภูมิซึ่งเป็นเทพ ดังนั้นเมื่อมาสร้างศาลเคียงกันแล้ว จึงต้องตั้งศาล ๔ เสาให้มีขนาดเล็กและอยู่ต่ำกว่าศาลพระภูมิ

แต่คณาจารย์บางท่านมีความเห็นว่า ศาล ๔ เสา เป็นคติความเชื่อที่มีมาช้านานแล้ว เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาโดยตรง มิได้เป็นศาลเจ้าที่ของจีนหรือเป็นศาลผีอย่างที่เคยใครต่อใครพากันเข้าใจ ศาล ๔ เสา เป็นศาลของ "เทพ" ชั้นอากาศเทวา สถิตย์อยู่บนสวรรค์ชั้นกามาพจร ไปจนถึงรูปพรหม อรูปพรหม ตลอดจนพระปรีณิพพาน อากาศเทวาเป็นเทพชั้นสูงกว่าพระภูมิเจ้าที่ ทำหน้าที่โดยตรงในการดูแลสถานที่สำคัญ ๆ เช่น ปูชนียสถาน วัดวาอาราม โบสถ์วิหาร เจดีย์ที่มีสิ่งศักดิ์สิทธิ์ อย่างเช่น พระบรมสารีริกธาตุ หรือพระพุทธรูปทองคำประดิษฐานอยู่ และสถานที่ที่มีทรัพย์ใต้ดินอยู่เป็นจำนวนมาก สาเหตุที่อากาศเทวาต้องมาปกป้องดูแลสถานที่สำคัญ หรือทรัพย์สมบัติใต้ดินเหล่านี้ก็เพราะ ในโลกมนุษย์นั้นยังมีบุคคลอีกเป็นจำนวนมากที่มีกิเลสดบังดวงตา เรียนรู้มนต์คาถาหรือนำวิชาของพระพุทธองค์ไปใช้ในทางที่ผิด ๆ อย่างเช่น พวกพ่อมดหมอผี และผู้ที่เล่นมนต์ดำ (black magic) ต่าง ๆ ซึ่งบางคนได้ฉานสมบัติแก่กล้า มีอิทธิฤทธิ์อภินิหารเกินกว่าสามัญชนคนธรรมดา หรือในบางกรณีมีเหนือกว่าเทวดาบางองค์ ความโลภที่เอนเอียงมาในกมลสันดานของมิชฉาภิภูษบุคคลเหล่านี้ อาจทำให้พวกเขาเกิดความละโมภ ต้องการจะครอบครองเป็นเจ้าของทรัพย์ของแผ่นดินหรือสิ่งศักดิ์สิทธิ์ที่มีคุณค่าบางประการ ซึ่งในบางครั้ง ล่าพังบารมีหรืออิทธิฤทธิ์ของพระภูมิเจ้าที่อาจไม่เพียงพอที่จะต่อกรกับผู้ฉมังเวทย์ และไม่สามารถปกป้องดูแลทรัพย์สมบัติต่าง ๆ ดังกล่าวได้ อากาศเทวาผู้สูงศักดิ์และมีบารมีเหนือกว่าจึงต้องลงมาทำหน้าที่แทน ดังนั้นในการตั้งศาล ๔ เสา ซึ่งเป็นศาลของเทพที่สูงกว่า

พระภูมิ จึงควรแยกออกไปตั้งต่างหาก หรือถ้าจะตั้งเคียงกัน ก็ควรตั้งให้มีระดับสูงกว่าพระภูมิ แบบแผนการตั้งศาลที่เห็นกันอยู่ทุกวันนี้ จึงไม่ถูกต้องอย่างที่ควรจะเป็น (คือในปัจจุบัน ศาล ๔ เสา มีระดับต่ำกว่าศาลพระภูมิ) และสิ่งที่ต้องคำนึงถึงเป็นประการแรกในการตั้งศาลก็คือ เรื่อง "ทิศ" หากเป็นศาล ๔ เสาของอากาศเทวาแล้ว ควรตั้งไว้เฉพาะทิศตะวันตกหรือทิศใต้ของตัวบ้านเท่านั้น หากตั้งผิดทิศ ถึงแม้จะไม่เกิดโทษ เหมือนกรณีตั้งศาลพระภูมิ (ดูภาคผนวก ท้ายเล่ม) แต่ก็จะไม่บังเกิดผลในการที่เทวดาองค์นั้น ๆ จะให้ความคุ้มครองหรืออำนวยการช่วยเหลือในสิ่งที่เจ้าของบ้านพึงปรารถนา (สัมภาษณ์ พระเล็ก สุขุมบุญญโญ สำนักสงฆ์ถ้ำถาษี จ.กาญจนบุรี , วันที่ ๒ มีนาคม ๒๕๓๗)

อย่างไรก็ตาม แม้ว่าศาล ๔ เสา จะมีที่มาต่างกันออกไปตามความเชื่อของบุคคลหลายกลุ่ม แต่จากการพูดคุย สอบถาม เจ้าของกิจการที่ตั้งศาล ๔ เสา และหมอดูศาลผู้ทำพิธีตามย่านต่างๆ ในตัวเมืองกรุงเทพแล้ว ศาล ๔ เสา ในการรับรู้ของผู้คนส่วนใหญ่ น่าจะหมายถึง "ศาลเจ้าที่" ซึ่งอาจเป็นเจ้าพ่อ เจ้าแม่ที่ทำหน้าที่รักษาพื้นที่มากกว่าศาลของอากาศเทวา ซึ่งคติความเชื่อดังกล่าวได้อิทธิพลมาจากการตั้งศาลเจ้าที่ของคนจีนนั่นเอง

รูปแบบความเชื่อที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นการตั้งศาลพระภูมิที่สืบเนื่องมาตั้งแต่สมัยอดีต การตั้งศาลพระพรหม หรือ ศาล ๔ เสา ที่เพิ่งจะปรากฏให้เห็นมากขึ้นในระยะเวลายไม่ถึง ๓๐ ปี ก็น่าจะเป็นรูปธรรมที่สะท้อนให้เห็นถึงความเชื่อที่ผสมปนเปกันอย่างหลากหลายในสังคมเมือง การตั้งศาลพระพรหมเพียงอย่างเดียว (บางแห่งตั้งคู่กับศาลพระภูมิ) หรือการตั้งศาลพระภูมิควบคู่ไปกับศาล ๔ เสา หรือแม้แต่การตั้งศาลทั้ง ๓ ชนิด ไว้ในอาณาบริเวณเดียวกัน เป็นสิ่งที่พบเห็นได้ทั่วไปตามปั้มน้ำมัน ตามอาคารร้านรวง และตามถนนสายต่างๆ ที่เติบโตเป็นย่านธุรกิจการค้าและที่อยู่อาศัย เพื่อที่จะทำความเข้าใจในระบบเชื่อก่อนสิ่งนอกเหนือธรรมชาติ ที่สัมพันธ์กับวิถีชีวิตของคนไทยสมัยใหม่ โดยเฉพาะอย่างยิ่งคนในสังคมเมือง ในบทต่อไปจะเป็นการกล่าวถึงข้อมูลทางความเชื่อที่ได้มาจากถนนงามวงศ์วาน เขตเมือง นนทบุรีที่เลือกเป็นสนามในการวิจัย

บทที่ ๓

ศาลเจ้า ศาลเทพ ศาลพรหม: ความเชื่อในย่านถนนงามวงศ์วาน

การเติบโตของกรุงเทพมหานครในรอบ ๒๐ ปีที่ผ่านมาเริ่มตั้งแต่การขยายตัวตามแนวถนนไปยังเขตชานเมือง และจังหวัดที่อยู่ใกล้เคียงเป็นการขยายตัวของแหล่งที่อยู่อาศัยไปตามถนนเก่า ๆ อันเป็นเส้นทางคมนาคมที่มีอยู่ก่อน ส่วนใหญ่ผู้ที่ออกไปตั้งแหล่งที่อยู่อาศัยใหม่เหล่านี้มักได้แก่ คนชั้นกลางที่เป็นข้าราชการ พ่อค้า และนักธุรกิจที่ไม่มั่งคั่งอะไรมาก บุคคลเหล่านี้คือผู้มีอาชีพและการทำงานอยู่ในกรุงเทพฯ แต่ไม่อาจหาที่พักอาศัยที่พอใจในกรุงเทพฯ ได้ จึงเลือกที่จะไปซื้อที่ซื้อทาง และปลูกบ้านอยู่ตามชานเมือง และจังหวัดใกล้เคียง สิ่งที่ต้องคำนึงถึงก่อนเป็นอันดับแรกในการเลือกปลูกบ้านเรือนและที่อยู่อาศัยก็คือ ความสะดวกในการคมนาคม จำเป็นต้องเลือกอยู่ใกล้กับที่สามารถติดต่อเข้ามายังกรุงเทพฯ ได้ คนเหล่านี้มีความสัมพันธ์กับกรุงเทพฯ มากกว่าตัวเมืองหรือจังหวัดที่เป็นศูนย์กลางของท้องถิ่น เพราะฉะนั้น โดยความสัมพันธ์ทางสังคม เศรษฐกิจ และวัฒนธรรมแล้ว จึงเกี่ยวข้องกับทางกรุงเทพฯ มากกว่าทางจังหวัดหรืออำเภอที่ตนตั้งที่อยู่อาศัย

ในขั้นแรกของการขยายตัวออกไปตั้งถิ่นฐานของคนเหล่านี้ มักจะซื้อที่ดินจากการจัดสรรที่ดินของทางราชการบ้าง ของทางบริษัทหรือกลุ่มบุคคลที่รู้จักบ้าง เมื่อซื้อที่ดินแล้ว ก็มีการปลูกบ้านกันเอง มิได้ให้ผู้จัดสรรดำเนินการอย่างที่มักพบเห็นอยู่ทุกวันนี้ ผู้จัดสรรมักทำให้แต่เพียงถมที่ดินไว้เป็นแปลง ๆ ติดถนนและปักเสาไฟฟ้า เดินไฟให้เท่านั้น (สัมภาษณ์ชาวบ้านในย่านถนนงามวงศ์วาน, วันที่ ๒๓ มีนาคม ๒๕๓๗) ด้วยเหตุนี้บรรดาบ้านเรือนที่เกิดขึ้นจึงมีขนาดและรูปร่างลักษณะแตกต่างกันไป อีกทั้งกระจายกันอยู่ในลักษณะที่ห่าง ๆ กัน การคมนาคมติดต่อกับ

กรุงเทพฯ หรือเมืองที่เป็นศูนย์กลางของท้องถิ่นนั้น แม้ว่าจะไม่มีรถติด และประสบปัญหาจราจรติดขัดอย่างในปัจจุบัน แต่ก็มิได้สะดวกสบาย เพราะถนนส่วนใหญ่ในขณะนั้นมีขนาดเล็ก แคบ และอยู่ในสภาพไม่ดีนัก อีกทั้งรถประจำทางก็ยังมีไม่มากนัก นาน ๆ จะมาสักคันหนึ่ง พอหกโมงเย็นหรือหนึ่งทุ่มก็หมดแล้ว

การเปลี่ยนแปลงที่ทำให้เกิดการแออัดมาก เกิดขึ้นเมื่อมีบริษัทของพวกพ่อค้า-นายทุน เริ่มเข้ามาขว้างซื้อที่ดินเพื่อสร้างบ้านจัดสรร มีผลให้ผู้คนจากถิ่นต่างๆ ไม่แต่เพียงพวกที่อยู่ในกรุงเทพฯ ย้ายออกมาเท่านั้น หากยังมีผู้คนต่างจังหวัดจากภูมิภาคต่าง ๆ ที่เข้ามาทำงานในกรุงเทพฯ หรือส่งลูกหลานมาศึกษาต่อที่กรุงเทพฯ มาซื้อบ้านจัดสรรอยู่กัน สิ่งก็ตามมาจากการเกิดบ้านจัดสรรก็คือ การก่อสร้างตึกแถวริมถนน เพื่อเป็นร้านค้าและศูนย์บริการต่าง บางแห่งก็เป็นย่านตลาดที่ใหญ่โตมากตามมา ทั้งหมดนี้ นับเป็นกระบวนการขยายตัวที่พบแทบทุกแห่งในบริเวณรอบกรุงเทพมหานครและจังหวัดใกล้เคียง

ลักษณะทั่วไปของถนนงามวงศ์วาน

ถนนงามวงศ์วานในเขตจังหวัดนนทบุรี เป็นถนนสายหนึ่งที่นับเนื่องได้ว่าเกี่ยวข้องกับการขยายตัวของกรุงเทพฯ เป็นอย่างมาก แต่เดิมถนนสายนี้ตัดขึ้นเพื่อเชื่อมถนนติวานนท์ อันเป็นถนนที่ตัดจากเมืองนนทบุรีไปยังอำเภอปากเกร็ดกับถนนพหลโยธินในเขตบางเขนซึ่งเป็นที่ตั้งของมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ โดยเริ่มตั้งแต่สามแยกแคคลายมาทางตะวันออก ผ่านคลองประปามายังหน้าเรือนจำลาดยาว แล้วข้ามคลองเปรมประชากรผ่านทางรถไฟและตัดข้ามถนนวิภาวดีรังสิต ผ่านมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ไปต่อกับถนนพหลโยธิน เมื่อ ๓๐ ปีก่อนนี้ถนนนี้เป็นเพียงถนนเล็ก ๆ แคบ ๆ มีระยะทางทั้งสิ้นเพียง ๖.๓๓๓ กิโลเมตร เพิ่งจะมาได้รับการลาดยาง ผังทางแบบ A.C. (Asphaltic concrete) ก็ต่อเมื่อกรมทางหลวงรับมอบจากกรุงเทพมหานครมาก่อสร้างใหม่เมื่อวันที่ ๑๑ สิงหาคม ๒๕๑๘ ดำเนินการอยู่ ๖ ปี จึงแล้วเสร็จเป็นถนนลาดยางที่สมบูรณ์ (พ.ศ. ๒๕๒๔) มีชื่ออย่างเป็นทางการ

ทางการว่า ถนนหมายเลข ๓๐๓ สามแยกเกษตร-แคลาย (สัมภาษณ์ คุณนิยม กลิ่นช้าง, วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๓๗) อย่างไรก็ตามแม้ว่าถนนสายนี้ จะได้รับการลาดยางแล้วก็ตาม แต่ก็มิได้รับการดูแลเท่าใดนัก สองข้างทางส่วนใหญ่เป็นที่โล่ง มีต้นไม้ริมทาง และทุ่งนา มีบ้านเรือนตั้งอยู่ประปรายเป็นระยะ ๆ ไป ซึ่งส่วนมากจะอยู่แถบแคลายอันเป็นจุดเริ่มต้นของถนน เพราะเป็นบริเวณที่มีโรงพยาบาลโรคปอดหรือโรงพยาบาลทรวงอกตั้งอยู่ สถานที่ค่อนข้างโดดเด่นเป็นที่รู้จักกันดีในย่านนี้คือ โรงงานน้ำตาลมีโพลาริส กับอีกแห่งหนึ่งก็คือ ซอยทิมแลนด์ ซึ่งเป็นสถานที่สำหรับการท่องเที่ยวที่เอกชนจัดทำขึ้นเพื่อให้ชาวต่างประเทศมาชมการแสดงเกี่ยวกับประเพณีและวัฒนธรรมไทย (สัมภาษณ์ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม, วันที่ ๒๕ มีนาคม ๒๕๓๗) นับจากนี้ไปทางตะวันออกก็เป็นบ้านห่าง ๆ จนถึงบริเวณคลองประปา จึงค่อยมีบ้านเรือนอยู่บ้าง โดยเฉพาะบริเวณคลองประปาฝั่งตะวันออกนั้น มีบ้านเกิดมานานแล้ว เพราะมีผู้มีอันจะกินเคลื่อนย้ายเข้ามาอยู่ แต่พอถัดไปถึงช่วงสะพานข้ามคลอง ก่อนจะถึงเรือนจำลาดยาวก็เป็นที่ยอดบ้านเปลี่ยว มีบ้านบางหลังเป็นเรือนไทยเรียงรายไปตามลำคลอง บริเวณนี้ผู้คนไม่ค่อยชอบผ่านในยามโพล้เพล้ เพราะกลัวถูกขโมยและทำร้าย เห็นจะเป็นเพราะอยู่ใกล้เรือนจำก็ว่าได้ เลยทำให้เรือนจำลาดยาวดูโดดเด่นเป็นพิเศษ แต่เมื่อผ่านเรือนจำลาดยาวข้ามคลองเปรมประชากรไปยังอีกฟากฝั่งของลำคลองก็มีร้านอาหารและบ้านเรือนปลูกอยู่ริมคลองตรงหลังสถานีรถไฟ บางเช่นเมื่อข้ามทางรถไฟและถนนวิภาวดีรังสิตไปยังฝั่งมหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์ จึงเป็นย่านชุมชนที่เรียงรายกันไปจนถึงถนนพหลโยธิน

การเปลี่ยนแปลงบนถนนงามวงศ์วาน

การเปลี่ยนแปลงตามสองฝั่งถนนงามวงศ์วานนั้นเริ่มประมาณ ๒๐ ปีที่ผ่านมา โดยเกิดย่านที่อยู่อาศัยและร้านค้าขึ้นในบริเวณสามแยกแคลาย บริเวณสองฝั่งคลองประปา และบริเวณริมคลองเปรมประชากรที่อยู่ใกล้กับทางรถไฟและถนนวิภาวดีรังสิต ตรงสามแยกแคลายฝั่งที่ติดกับโรงพยาบาลทรวงอก มีปั้มน้ำมันสามทหารเกิดขึ้น ซึ่งในปัจจุบันเปลี่ยนมาเป็น ป.ต.ท.แทน ส่วนฝั่งตรงข้ามคือ

บริเวณโรงงานน้ำต้มโพลาริสก็เกิดบ้านเรือนและร้านค้าขึ้น มีศูนย์การค้าแบบสรรพสินค้า (อาร์สลองก้า) แต่ทำอยู่ไม่นานก็เลิกไป เกิดบ้านของคนรวยและคนมีเงินเพิ่มขึ้นเป็นบ้านมีบริเวณล้อมรั้ว และต่อมาอีกไม่นานก็เกิดห้องแถวและร้านอาหาร เกิดบริเวณที่เป็นซอยแยกออกจากถนนชั้น ในขณะที่ทางบริเวณคลองประปากลางมาเป็นสามแยก เพราะมีถนนเลียบบคลองประปาทางฝั่งตะวันตกมาจากสี่แยกเตาปูนตัดขึ้นมาบรรจบ เกิดบ้านเรือนและร้านค้าขึ้นทั้งสองฟากคลองประปาทางฝั่งตะวันตก มีปั้มน้ำมันเชลล์ โรงแรมโกลเด้นดราگون โรงเรียนเล็กโกเมศอนุสรณ์ และโรงพยาบาลนนทเวช ส่วนทางฟากตะวันออกเกิดย่านตลาดพงษ์เพชรและซอยชินเขตร์ชั้น บรรดาตึกแถวและบ้านเรือนค่อยๆ ร่นไปทางคลองที่จะข้ามไปลาดยาว ส่วนทางบริเวณคลองเปรมประชากรตรงทางรถไฟหลังสถานีบางเขนก็เกิดเป็นกลุ่มอาคารร้านค้าชั้นแทนร้านอาหาร ต่อมาบริเวณฝั่งถนนตรงข้ามกับเรือนจำลาดยาวก็เกิดตึกแถวที่เป็นร้านค้า และสถานที่ทำการของการไฟฟ้าเพิ่มขึ้น สิ่งที่เขาได้ไม่ได้สำหรับการเกิดอาคารร้านค้าและบ้านเรือนตามสองฝั่งถนนงามวงศ์วานในเวลาต่อมาก็คือบรรดาบ้านชาววิศวกก่อสร้างและเครื่องสุขภัณฑ์ที่เกิดขึ้นเป็นระยะ ๆ บนถนน (สัมภาษณ์ อาจารย์ศรีศักร วัลลิโภดม, วันที่ ๒๔ มีนาคม ๒๕๓๗)

จนถึงประมาณ ๑๐ ปีที่ผ่านมา การขยายตัวของย่านการค้าและแหล่งชุมชนตามสองฝั่งถนนงามวงศ์วานก็เข้าสู่สภาพเต็มที่ กล่าวคือ ทั้งสองฝั่งถนนตั้งแต่สามแยกแคลายไปจนถึงคลองประปา และจากคลองประปาไปจนถึงลาดยาวและสถานีรถไฟบางเขน มีอาคารห้องแถวเรียงรายไปตลอด จะมีช่องว่างเว้นก็เฉพาะตรงหน้าซอยที่ตัดเข้าไปยังบริเวณบ้านเรือนที่อยู่อาศัย และบริเวณที่เป็นสถานที่ราชการหรือธนาคารเท่านั้น เกิดซอยขึ้นหลายซอยทั้งสองฝั่งถนน และแต่ละซอยก็ตัดลึกเข้าไปยังบริเวณที่เป็นทุ่งนา ทำให้บรรดาพื้นที่ว่างเปล่าที่เคยมีในลักษณะแบบชนบท หดสั้นไปอย่างรวดเร็ว โดยย่อก็คือ การขยายตัวจากริมถนนกินลึกเข้าไปในบริเวณที่เคยเป็นท้องนานั้นเอง อีกสิ่งหนึ่งที่ถนนงามวงศ์วานมีความคล้ายคลึงกับย่านชุมชนตามถนนเกิดใหม่ก็คือ การมีภัตตาคารและร้านอาหารเกิดขึ้นมากมาย บางแห่งใหญ่ บางแห่งเล็ก แต่ภัตตาคารเหล่านี้ดำเนินกิจการได้เพียงพักหนึ่งก็เลิกไป และเกิดภัตตาคารใหม่ ๆ ขึ้นมาแทน สิ่งต่าง ๆ ที่เกิดขึ้นทั้งหลายแห่ง

เหล่านี้ได้เปลี่ยนสภาพย่านอาคารร้านค้า และบริเวณที่อยู่อาศัยที่เคยมีลักษณะเป็นชนบทให้กลายเป็นย่านถนนและชุมชนเมืองอย่างชัดเจน.

การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของย่านถนนงามวงศ์วานในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา ไม่ได้หยุดอยู่แค่การเป็นย่านถนนในเมืองที่เกิดขึ้นเหมือนกันกับที่อื่น ๆ แต่มีความซับซ้อนเพิ่มขึ้นจนกลายเป็นย่านธุรกิจใหญ่โตในลักษณะที่เป็นปริมณฑลของกรุงเทพมหานคร (Greater Bangkok) ด้วย สิ่งที่เป็นประจักษ์พยานในเรื่องนี้ เริ่มจากการเกิดศูนย์การค้าและห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่หลายแห่ง จนมาถึงการขยายตัวของถนนจากสามแยกแควelay ไปต่อกับสะพานพระนั่งเกล้า และฝั่งธนบุรีในเขตอำเภอบางบัวทองและอำเภอบางใหญ่ ทำให้มีการสร้างสะพานลอยข้ามบริเวณคลองประปา และในตอนท้ายสุดนี้ก็ เป็นถนนที่สัมพันธ์กับทางด่วนสายล่าสุดคือ บางโคล่-แจ้งวัฒนะ ทำให้ผู้ใช้ยวดยานพาหนะพากันลงหรือใช้ทางด่วนสายนี้กันมากมาย ก่อให้เกิดความแออัดและการจราจรติดขัดที่เป็นเป็นปัญหามากที่สุดย่านหนึ่งที่เดียว ศูนย์การค้าใหญ่ ๆ ที่เกิดขึ้นตามสองฝั่งถนนนี้ที่สำคัญ ได้แก่ บางลำภู เดอะมอลล์ และจัสโก้ สองแห่งแรกเกิดขึ้นในบริเวณใกล้คลองประปา ต่อจากัดโรงพยาบาลนนทเวชมาทางสี่แยกแควelay ส่วนแห่งหลังเกิดขึ้นในบริเวณถนนที่ขยายตัวจากสามแยกแควelay (ปัจจุบันเป็นสี่แยก) ไปทางตะวันตก ผ่านบริเวณที่สวนและที่นาไปยังสะพานพระนั่งเกล้าข้ามไปยังบางบัวทองและบางใหญ่

ในช่วงเวลาที่เกิดศูนย์การค้าและห้างสรรพสินค้าขนาดใหญ่รวมทั้งการขยายถนนข้ามแม่น้ำเจ้าพระยานี้ ได้เกิดการก่อสร้างสิ่งก่อสร้างใหม่ ๆ ทั้งบริเวณสองฝั่งถนนและบริเวณใกล้เคียงอีกมากมาย โดยเฉพาะตามสองฝั่งถนนจากสี่แยกแควelay ไปยังสะพานพระนั่งเกล้าที่เคยเป็น เรือกสวนและไร่นามาก่อนนั้น มีบ้านจัดสรรและอาคารห้องแถวไม่ต่ำกว่า ๕ ชั้นเกิดขึ้น มีโรงแรม ร้านอาหาร ศูนย์บริการรถยนต์ โรงเรียนสอนพิเศษ และอื่น ๆ มากมาย รวมทั้งศูนย์การค้าจัสโก้ด้วย แต่ที่โดดเด่นอีกแห่งหนึ่งที่ทำให้ถนนงามวงศ์วานนี้เติบโต และกลายเป็นถนนสายสำคัญกว่าสายอื่น ๆ เช่นถนนติวานนท์ ก็คือ บรรดาสถานที่ราชการของจังหวัดที่แต่เดิมเคยอยู่ริมฝั่งน้ำเจ้าพระยาได้ย้ายมาสร้างใหม่ที่ถนนงามวงศ์วานนี้ทั้งสิ้น ผลที่

ตามมาก็คือ บริเวณที่เคยเป็นส่วนผลไม้ อันเป็นลักษณะพิเศษของจังหวัดนนทบุรีได้หายไปเกือบหมดสิ้น พื้นที่ส่วนใหญ่ถูกปรับเปลี่ยนมาเป็นเขตเมืองและย่านธุรกิจอย่างรวดเร็ว และกำลังขยายตัวไปทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาในเขตบางบัวทองและบางใหญ่อย่างไม่หยุดยั้งอีกด้วย

ความเชื่อในย่านถนนงามวงศ์วาน

ความเป็นมาของถนนงามวงศ์วานในฐานะที่เป็นถนนเก่าแก่สายหนึ่งในชนบทแล้วมาเกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว จนเป็นถนนสายสำคัญสายหนึ่งในปริมณฑลของกรุงเทพมหานครตามที่กล่าวมานี้ คือเหตุผลสำคัญในการเลือกเป็นบริเวณทำการเก็บข้อมูลภาคสนามในงานวิจัยเรื่อง ศาลเจ้า ศาลเทพ ศาลพรหม เพื่อให้เกิดความรู้และความเข้าใจอย่างเป็นรูปธรรมเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมและวัฒนธรรมในสังคมเมืองปัจจุบัน เพราะถนนสายนี้คือตัวแทนที่แสดงให้เห็นทั้งการเปลี่ยนแปลงและแนวโน้มในการเปลี่ยนแปลงที่จะเกิดขึ้นในอนาคตเช่นเดียวกันกับบรรดาถนนในอาณาบริเวณและปริมณฑลของกรุงเทพมหานครอย่างแท้จริง นั่นก็คือ การเปลี่ยนแปลงอันเนื่องมาจากการขยายตัวของถนน แหล่งที่อยู่อาศัย แหล่งการค้าธุรกิจ และสถานที่ราชการ สถานที่บริการต่าง ๆ นานา รวมทั้งการเกิดบ้านจัดสรรใหม่ ๆ ขึ้นทั่วไปนั้นเป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นว่าได้เกิดการโยกย้ายถ่ายเทของประชาชนที่มีทั้งความแตกต่างในเรื่องเผ่าพันธุ์ ต่างท้องถิ่น ต่างอาชีพจากที่อื่นๆ หลังไหลเข้ามาตั้งถิ่นฐานกันมากมาย ซึ่งเป็นสิ่งที่สานไม่ติดกับสภาพทางสังคมที่มีมาแต่อดีต เป็นช่วงเวลาที่ยังไม่อาจทำให้เกิดโครงสร้างทางสังคมในทำนองที่เป็นชุมชนที่มีสำนึกในเรื่องท้องถิ่นร่วมกันได้ เพราะฉะนั้น การศึกษาและเก็บข้อมูลในย่านถนนงามวงศ์วานในที่นี้ก็เพื่อดูว่า ศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ในย่านถนนนี้ มีความหมาย ความสำคัญทางสังคมและวัฒนธรรมของผู้คนที่อยู่ทั้งสองฝั่งถนนในย่านนี้อย่างไรบ้าง การสำรวจและเก็บข้อมูลเกี่ยวกับศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ในย่านถนนงามวงศ์วานตามที่กล่าวมานี้ ถ้าหากวิเคราะห์ตามขั้นตอนต่าง ๆ ในพัฒนาการของถนนสายนี้แล้ว อาจแบ่งได้เป็น ๓ ช่วง คือ ถนนที่สร้างต่อจากสี่แยกแควน้อยผ่านบริเวณเรือกสวนไร่นาในเขตจังหวัด

นนทบุรี ผ่านข้ามสะพานพระนั่งเกล้าไปยังเขตอำเภอบางบัวทองและบางใหญ่ สองฝั่งถนนงามวงศ์วานในระยะแรกตั้งแต่สามแยกแควายไปบางเขนนั้น แต่เดิมมีบ้านเก่า ๆ และร้านค้ากระจายกันอยู่เป็นแห่ง ๆ บรรดาบ้านเรือนและร้านค้าเหล่านี้ นิยมสร้างศาลพระภูมิเพียงศาลเดียวเท่านั้น ซึ่งบางแห่งก็ยังใช้ศาลไม้แบบที่ทำงานเองอยู่ ต่อมาเมื่อเกิดมีการปลูกบ้านเรือนและห้องแถวเพิ่มขึ้นจนทำให้มีร้านค้าวัสดุก่อสร้างอิฐปูนเกิดขึ้นนั้น ก็มีการหล่อศาลพระภูมิขายกัน (เป็นศาลเสาเดี่ยวที่หมายถึงศาลพระภูมิเท่านั้น) ต่อมาเมื่อมีผู้คนย้ายเข้ามาสร้างร้านค้าและมีการเกิดซอยต่าง ๆ ที่แยกออกไปจากสองฝั่งถนนเพิ่มขึ้น จึงเกิดมีการสร้างศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่คู่กัน เกิดมีการหล่อศาล ๔ เสา ซึ่งเป็นศาลเจ้าที่ชายพร้อมๆ กับศาลพระภูมิ

การเกิดศาลพระพรหมในย่านถนนสายนี้ เป็นระยะเวลาหลังๆ เมื่อมีสถานที่ราชการ ศูนย์การค้า บริษัทและโรงแรมใหญ่ๆ เกิดขึ้นในช่วงเวลาประมาณ ๑๐ กว่าปีที่ผ่านมาเท่านั้น แต่ที่น่าสังเกตก็คือ บรรดาศาลพระพรหมที่เกิดขึ้นนั้นมักเป็นศาลพระพรหมขนาดเล็ก แทบไม่มีที่ใดเลยที่สร้างศาลขนาดใหญ่ ส่วนใหญ่ศาลพระพรหมจะเป็นศาลเดี่ยว ไม่มีการสร้างศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่มารวมอยู่ด้วย ยกเว้นเพียงบางแห่งเท่านั้นที่มีการตั้งศาลพระพรหมขนาดเล็ก แล้วมีศาลเจ้าที่ ๔ เสาตั้งรวมอยู่ด้วย ดูแล้วเป็นลักษณะของการนำเอาพระพรหมและพระภูมิเป็นองค์เดียวกันมากกว่า อย่างไรก็ตามการตั้งศาลพระพรหมขนาดเล็กแต่เพียงศาลเดี่ยวดูเหมือนจะเป็นที่นิยมกันในย่านถนนงามวงศ์วานช่วงนี้เป็นอย่างมาก

ส่วนช่วงหลังคือ ก่อนถนนงามวงศ์วานที่ก่อกำเนิดตั้งแต่สี่แยกแควายผ่านบริเวณเรือสวนไร่นาข้ามสะพานพระนั่งเกล้าไปยังบางบัวทองและบางใหญ่ทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณที่เป็นนาและสวนนี้มีหมู่บ้านมาก่อน บริเวณบ้านนิยมตั้งศาลพระภูมิเพียงศาลเดียว แต่มีบางแห่งที่มีศาลเจ้าที่สร้างด้วยไม้ เรียกว่าศาลเจ้าพ่อกระจายอยู่ ซึ่งศาลเจ้าพ่อบางแห่งก็มีอยู่รวมกันหลายศาล แต่ว่าเป็นเรื่องของศาลเก่าและศาลใหม่เป็นสำคัญ เพราะเป็นคติประเพณีของชาวบ้านที่ไม่นิยมรื้อศาลเก่าแล้วสร้างใหม่แต่จะสร้างศาลใหม่เพิ่มขึ้น และบางแห่งก็มีการนำศาลเก่าจากที่อื่น ๆ มารวมไว้ใกล้ ๆ ด้วยก็มี ศาลเจ้าพ่อหรือเจ้าแม่เหล่านี้หลายแห่ง

มีชื่อและมีคนทรง มังงานพิธีกรรมในรอบปีฉลอง เมื่อมีการตัดถนนผ่านและเกิดการ
ปลูกบ้านเรือนห้องแถว ศูนย์บริการและศูนย์การค้าขึ้น ก็มีการสร้างศาลพระภูมิและ
ศาลเจ้าที่ขึ้น รวมทั้งศาลพระพรหมด้วย แต่ขณะเดียวกันก็ยังคงรักษาศาลพระภูมิที่
เคยมีมาแต่เดิม และศาลเจ้าพ่อเจ้าแม่ไว้ตามถนนในช่วงนี้ อย่างไรก็ตาม ไม่พบ
ว่ามีการสร้างศาลพระพรหมขนาดใหญ่ในถนนสายนี้ แม้แต่ศูนย์การค้าจัสโก้ที่เป็น
ห้างสรรพสินค้าใหญ่ที่สุดในย่านนี้ก็มีการตั้งแต่เพียงศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่เท่านั้น

ความรู้ความเข้าใจเรื่องศาลพระภูมิ ศาลพระพรหม และศาลเจ้าที่
ของผู้คนในถนนสองช่วงนี้ค่อนข้างผิวเผิน มีน้อยคนที่จะเข้าใจถึงที่มาอย่างลึกซึ้งและ
ผู้ที่เข้าใจอย่างถ่องแท้ก็จำกัดอยู่ในวงของผู้ที่เคยบวชเรียนมาหรือผู้ที่เคยเป็นหมอ
ศาลมาก่อน บทสัมภาษณ์ที่ได้จากการเลือกสัมภาษณ์ที่ประกอบอาชีพหลากหลายกันไป
ในย่านนี้จะแสดงให้เห็นถึงความรู้พื้นฐานที่ผู้คนมีต่อศาลต่าง ๆ

ตัวอย่างความเชื่อและลักษณะโดยทั่วไปของศาลพระภูมิริมถนนงามวงศ์วาน

ยันต์ คุ้มกัลด อายุ ๖๐ กว่าปี อาชีพค้าขาย (ขายของชำในบ้าน
เรือนไม้) ร้านอยู่ใกล้สี่แยกแคลาย เกิดที่จังหวัดนนทบุรี เคยบวชเรียนจนมีคณ
นับถือว่าเป็นผู้ทรงความรู้ในทางธรรมและนับถือกันในละแวกใกล้เคียง

เป็นคนที่ทราบคติถึงประวัติศาลพระภูมิ และสามารถตอบปัญหาได้ว่า
พระภูมินั้นคืออะไร มีพระภูมิอยู่ที่ใดบ้าง เช่น พระภูมินา พระภูมิสวน พระภูมิบ้าน
ต้องทำสังข์กับพิธี ต้องเชิญหมอศาลมาทำ มีการเตรียมการอย่างไร ตลอดจน
สามารถทอคาถาบูชาศาลพระภูมิได้อีกด้วย

บ้านที่อยู่มีศาลพระภูมิอยู่ข้างหน้าบ้าน ปลูกบ้านมาตั้งแต่ พ.ศ. ๒๕๔๔
ตอนที่ปลูกบ้านต้องมองหาที่เพื่อวางเสาเอกและวางศาลพระภูมิ ศาลที่สร้างขึ้นครั้งแรก
แรกเป็นศาลไม้ เมื่อเสาเอียงหรือผุพังก็เปลี่ยนไปเรื่อย ๆ โดยมีหมอศาลมาตั้งให้

ใหม่ การตั้งศาลแต่ละครั้งก็เหมือนกับการตั้งศาลครั้งแรก ต้องเชิญผู้รู้ที่เรียกว่า หมอศาลมาทำพิธีถอนและพิธีตั้งศาลใหม่

หมอศาลเป็นได้ทั้งฆราวาส พราหมณ์ หรือพระ ที่รู้จักกันในละแวกนี้มี อยู่ ๒-๓ คน คนหนึ่งชื่อ นายเจียด (บ้านอยู่แถววัดบัวขวัญ) และพระอาจารย์ทองดีอยู่ที่วัดทองสุทธาราม แม้ว่าตนเองจะบวชเรียนมานานก็ยังไม่สามารถตั้งศาลเองได้ ผู้ที่ตั้งศาลได้จำเป็นต้องเรียนและไม่ใช้เรื่องง่าย ๆ เพราะต้องท่องคำเชิญราว ๆ ครึ่งชั่วโมง หมอศาลที่เห็นมีทั้งหนุ่มและแก่แต่ส่วนมากจะใช้คนแก่ที่เป็นที่นับถือกันทั่ว ๆ ไป และทราบว่าพิธีนี้เป็นพิธีพราหมณ์ เพราะผู้ทำพิธีต้องปรุงข้าวห่มข้าว ไม่ใช่พิธีพุทธ

การปฏิบัติต่อศาล ส่วนมากใช้เวลาห่างกัน ๗ วัน จึงจะถวายข้าวและน้ำในวันพระ ต้องถวายก่อนเพลโดยให้เหตุผลว่า หลังเที่ยงแล้วพระชัยมงคลจะไม่อยู่ ไปเฝ้าท้าวมะโหรีสีทองค์ (เจ้าไม่ได้) ก่อนออกจากบ้านไปไหนไกล ๆ จะจุดธูปเทียนบอกกล่าวให้ปกป้องรักษาบ้านเรือนให้อยู่เย็นเป็นสุข

ความเชื่อเรื่องศาลพระภูมิในส่วนตัวนั้นเชื่ออย่างสนิทใจ และคิดว่าทุกคนในครอบครัวต่างก็มีความเชื่อเช่นตน แต่ไม่แน่ใจว่าคนอื่น ๆ (เพื่อนบ้าน) จะเชื่อถือหรือไม่ แต่ไม่เคยเห็นว่าจะมีใครลบหลู่ ส่วนเหตุการณ์ในชีวิตจะดีหรือร้ายนั้นขึ้นอยู่กับตนเอง ลูกหลานบางคนก็ปฏิบัติโดยการเปลี่ยนข้าว น้ำและดอกไม้ ทำความสะอาดกันบ้าง และคิดว่าคงไม่มีใครรู้เรื่องเกี่ยวกับศาลพระภูมิเท่าไรนัก (เช่นเรื่องพิธีกรรมหรือประวัติความเป็นมา)

ศาลพระภูมิของบ้านนี้อยู่ที่มุมบ้านซึ่งมีเรือนอีก ๒-๓ หลังติดกัน มีตึกแถวทำการค้าพวกผ้าม่านและตกแต่งภายในมานับถือศาลพระภูมิแห่งนี้ร่วมกันเพราะเห็นว่ามีอาสุเก่าแก่ จึงมีการดูแลรักษาค่อนข้างดี

ร้านค่านนทกิจพานิช หลิงไม่บอกชื่อ อายุ ๒๕ ปี มีเชื้อสายจีน เป็นญาติกับเจ้าของร้านและมาช่วยค้าขาย ร้านค้าเป็นตึกแถว ๒ คูหา ๒ ชั้น มีดาดฟ้า ศาลพระภูมิก่อนข้างเก่า ตั้งอยู่มุมหนึ่งบนดาดฟ้า ร้านค้าเป็นตึกแถวที่ค่อนข้างเก่าที่สุดในละแวกนั้น ภายในร้านเป็นร้านขายของชำและอาหารสด

ศาลพระภูมิตั้งมาตั้งแต่สร้างตึกแถว เท่าที่เห็นไม่ค่อยได้รับการไหว้สัก จะไหว้กันเฉพาะเทศกาลตรุษจีน, สารทจีน จะไหว้ศาลพระภูมิพร้อม ๆ กันไปด้วย

ตัวเธอเองเชื่อเรื่องศาลพระภูมิ พวกญาติ ๆ ที่เป็นคนจีนก็เชื่อเรื่องศาลพระภูมิกันทั้งนั้น ไม่เคยรู้จักใครที่บอกว่าไม่เชื่อเรื่องศาลพระภูมิแต่ก็ไม่เคยหันไปถวายเป็นช่าว น้ำ ที่ศาลพระภูมิ คิดว่ามีพระภูมิคุ้มครองบ้านเรือน แต่ก็รู้สึกเฉย ๆ เหมือนกับมีก็ได้ไม่มีก็ได้ ไม่ค่อยให้ความสำคัญสักเท่าไหร่ ส่วนคนอื่น ๆ ที่อยู่ร้านซึ่งเป็นญาติกัน มีอายุใกล้เคียงกับเธอให้ความเห็นร่วมกันว่า ไม่ค่อยให้ความสำคัญกับเรื่องศาลพระภูมิและรู้สึกเฉย ๆ มากกว่า

ร้านชัยสวัสดิ์ ชายศาลพระภูมิใกล้เคียง ๆ กับห้างเดอะมอลล์งามวงศ์วาน เป็นร้านขายศาลพระภูมิหลายแบบ, เครื่องประกอบศาลพระภูมิ, ปูนปั้นตุ๊กตาประดับบ้านและประดับสวน

ตั้งร้านมาได้ราว ๑๐ ปีแล้ว ทำทั้งหล่อ แกะ ระบายสีศาลพระภูมิและรับส่งให้ถึงบ้าน ถ้าอยู่ในละแวกใกล้เคียง การทำศาลพระภูมิต้องทำเป็นชั้น ๆ มาประกอบ การหล่อศาลก็แล้วแต่ทางร้านจะออกแบบซึ่งจะออกแบบเอง ถ้าลูกค้าชอบแบบใดชนิดใดก็จะมาซื้อไปเอง มีศาลพระภูมิมากมายหลายแบบ ที่เป็นทั้งปูนเสาดเดียว, เรือนทรงไทยที่เป็นทั้งปูนและไม้ ๔ เสา เรือนบางหลังจะมีบันไดขึ้นด้วยไม่สามารถบอกได้ว่าแบบใดขายดีกว่ากัน บอกว่าขายได้เรื่อย ๆ ผู้มาซื้อศาลจะมีทั้งขาประจำ (ซื้อครั้งหนึ่งแล้วแนะนำบอกต่อ) และขาจร ส่วนมากจะเป็นขาจร มีคนทุกระดับทั้งชายและหญิงมาซื้อ ทางร้านจะมีของประกอบศาลขายด้วย แต่บางครั้งผู้ซื้อจะซื้อแต่ศาลไปแล้วไปซื้อของประกอบศาลเอง หรือบางครั้งจะให้หมอลำมาซื้อ

การขายชายได้ตลอดทั้งปีโดยไม่มีวันหยุดกับเทศกาลอะไร แต่ขึ้นอยู่กับเศรษฐกิจมากกว่า เช่นช่วงนี้ขายไม่ค่อยดีนัก ในเวลา ๑๐ ปีที่ผ่านมา การขายไม่มีการขายดีมาก หรือน้อยไปกว่าเดิม ยิ่งคงขายได้สม่ำเสมอไม่มีแนวโน้มว่าจะขายไม่ได้ (นอกจากเป็นช่วง ๆ ตามภาวะเศรษฐกิจดังกล่าวไปแล้ว)

ทางร้านไม่มีความรู้หรือรู้จักกับหมอศาลเลย การตั้งศาลเป็นหน้าที่ของผู้ซื้อเท่านั้น ผู้ที่มาซื้อศาลแล้วไปส่งให้ ส่วนมากจะเป็นบ้านประเภททาวเฮาส์ บ้านเป็นหลัง ๆ ไม่ค่อยมี และพวกห้างร้านนาน ๆ จะมีสักครั้งหนึ่ง ที่ส่งอยู่ในอยู่ในบริเวณใกล้ ๆ เช่น งามวงศ์วาน ประชาชื่น เป็นต้น

เจ้าของร้านมีเชื้อสายจีน ตั้งศาลพระภูมิของร้านอยู่ข้างๆ ดึก ผู้ให้ข้อมูลเป็นหญิงราว ๒๕ ปี กล่าวว่า คอยเปลี่ยนข้าว น้ำ ให้ศาลพระภูมิทุกวัน ศาลที่มีอยู่นั้น มาอยู่ได้สักพักแล้วจึงตั้งศาล ตนเองและคนในบ้านไม่เคยบนบานกับศาลพระภูมิ คิดว่าเรื่องเหล่านี้เป็นเรื่องไสยศาสตร์ คนจีนเดิยวันเห็นนับถือศาลพระภูมิกันทั้งนั้น การบูชาพระภูมิ เปลี่ยนข้าว น้ำ ดอกไม้ (โดยไม่มีกรกล่าวคำบูชาพระภูมิ) เหมือนเป็นเรื่องในชีวิตประจำวันอย่างหนึ่งที่ต้องทำทุกวัน

ขวัญใจ โปษยาศวิน อายุ ๒๘ ปี ร้านขายของชำในซอยเรวดี ศาลพระภูมินั้นตั้งมาราว ๒๐ แล้ว เหตุผลที่ตั้งศาลกล่าวว่าเพราะตนเองนับถือศาสนาพุทธ เป็นธรรมชาติอยู่คนเดียวที่ต้องตั้งศาลพระภูมิ ซึ่งตนเองไม่มีความรู้เกี่ยวกับเรื่องศาลพระภูมิ มีญาติผู้ใหญ่แนะนำให้ทำ และหาคนมาตั้งให้ ส่วนตนมีหน้าที่กราบไหว้เท่านั้น

คนที่มาตั้งศาลพระภูมินั้นมาจากห้วยขวาง ซึ่งรู้จักผ่านต่อ ๆ กันมาเห็นว่าน้องสาวห่มขาว จึงเข้าใจว่าเป็นพราหมณ์ มีการปฏิบัติต่อพระภูมิ คือ ถวายข้าว น้ำในตอกน้เข้า ส่วนดอกไม้ไม่ถวายประจำ และเป็นเรื่องที่รู้เองไม่ต้องมีใครบอก

เมื่อมีศาลพระภูมินั้นมาแล้ว ก็ต้องเชื่อ ไม่เชื่อไม่ได้ พระภูมิจะปกป้องรักษาบ้านให้อยู่เย็นเป็นสุข ลูกหลานเห็นว่าผู้ใหญ่ทำอะไรก็มักจะปฏิบัติตาม

โตโยต้า นทบุรี ถนนรัตนวิเบศ มีการแยกศาลพระภูมิจากการใช้ศาลพระภูมิร่วมกับปี่น้ำมันเซลล์ที่อยู่ข้าง ๆ ศาลพระภูมินี้มีขนาดใหญ่โต เป็นศาลพระพรหม เจ้าของเพิ่งทำพิธีตั้งศาลได้ไม่นานเพราะมีผู้มาทักว่า ศาลที่เคยใช้อยู่ไม่ดี ต้องทำศาลใหม่ คนที่มาทำพิธีเป็นคนจีน และแม่บ้านจะเป็นคนเปลี่ยนข้าว น้ำและดอกไม้ทุกวัน

บทที่ ๔

บทวิเคราะห์และสรุป

การเกิดขึ้นของศาลท้าวมหาพรหม และศาลเจ้าที่ในกรุงเทพมหานคร และตามหัวเมืองต่าง ๆ ของประเทศในช่วงเวลา ๓๐ ปีที่ผ่านมา สะท้อนให้เห็นถึงความจริงที่ว่า ลัทธิประเพณีในระบบความเชื่ออันเป็นส่วนหนึ่งของวัฒนธรรมไทยนั้น เป็นสิ่งที่มีการเคลื่อนไหว ไม่หยุดนิ่ง ควบคู่ไปกับการเปลี่ยนแปลงทางสังคมของมนุษย์ เป็นเรื่องที่สวนทางกับความคิดเห็นและความเชื่อของคนอีกเป็นจำนวนมาก ที่เชื่อว่า ความเจริญทางวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยีในปัจจุบันนั้นเป็นสิ่งที่สามารถทำให้คนหันมาเชื่อในสิ่งที่ เป็นเหตุเป็นผลที่สามารถพิสูจน์ด้วยความจริงได้ อันจะทำให้ความเชื่ออย่างงมงายในเรื่องศาสนาและไสยศาสตร์ที่มีมาแต่เดิมหมดไป

จากปรากฏการณ์ที่เห็นในปัจจุบันนี้อาจกล่าวได้ว่า การแพร่หลายของศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ซึ่งมีการออกแบบอย่าง เป็นมาตรฐานนั้น ดูจะเป็นสิ่งที่เจริญเติบโตคู่ไปกับบรรดาอาคารบ้านเรือน สถานที่ราชการ สถานที่บริการธุรกิจ โรงแรม และศูนย์การค้าใหญ่ ๆ อย่างแยกไม่ออกเลยทีเดียว ซึ่งเมื่อเปรียบเทียบกับบรรดาบ้านเมืองในประเทศอื่น ๆ ในบางประเทศที่เขามีกัน เช่น ญี่ปุ่น และศรีลังกานั้น การมีอยู่ของสถานที่ศักดิ์สิทธิ์ ไม่ว่าจะเป็นศาลเล็กหรือศาลใหญ่ จะจัดให้อยู่เป็นที่ เป็นทางและมักเป็นของเพื่อส่วนรวมในชุมชนของท้องถิ่นนั้น ๆ แต่ในเมืองไทยโดยเฉพาะอย่างยิ่งในสังคมเมืองปัจจุบัน ศาลพระพรหม ศาลพระภูมิหรือศาลเจ้าที่จะมีอยู่เกือบทุกอาคารบ้านเรือน โรงแรมหรือศูนย์การค้า รวมทั้งสถานที่ราชการด้วย

ความเป็นมาของศาลทั้ง ๓ ประเภท คือ ศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ เท่าที่ได้ทำการค้นคว้ามา เป็นสิ่งที่เกิดขึ้นต่างเวลาและวาระกัน

ศาลที่มีความเป็นมาแต่เดิมคือศาลพระภูมิ ซึ่งอย่างน้อยก็มีมาตั้งแต่สมัยอยุธยาแล้ว พระภูมิเป็นเทพบนสวรรค์ ที่เกิดมาจากการผสมผสานกันระหว่างพุทธและฮินดู หรือ อาจกล่าวได้อีกอย่างหนึ่งว่า เป็นความเชื่อที่ผู้รู้ในพุทธศาสนาปรุงแต่งขึ้นนั่นเอง คงเกิดขึ้นในสังคมระดับนครหรือที่เป็นเมืองใหญ่ ๆ และคงแพร่หลายไปยังสังคม เมืองและบ้านในท้องถิ่น เพราะสังคมในระดับท้องถิ่นที่เป็นบ้านและเมืองนั้นแต่เดิมนับถือผีบ้านและผีเรือน มิได้นับถือเทพเจ้าจากบนสวรรค์ โดยเฉพาะแหล่งที่เป็นเมืองที่เป็นศูนย์กลางของท้องถิ่นนั้น อาจแยกศาลผีบ้านหรือเสื่อบ้านให้เป็นเจ้าคือเป็นนมเหล็ก หรือหลักเมืองได้ ซึ่งก็เป็นกรยกกระดืบจากผีหรือเจ้าที่อยู่บนพื้นโลกให้มีความสำคัญขึ้น มิใช่เป็นเรื่องที่นำมาจากสวรรค์ เพราะฉะนั้น เรื่องของพระภูมิเจ้าที่จึงเป็นเรื่องที่ยืมเทพจากสวรรค์มาช่วยคนบนพื้นโลกในระดับบ้านเรือนที่เดียว และเพื่อที่จะทำให้เกิดความเชื่อถือได้ ก็ต้องอิงเรื่องราวเทพในศาสนาฮินดูมาสนับสนุนจึงจะสื่อสารและเกิดการยอมรับได้

ส่วนศาลเจ้าที่นั้นถ้าหากมองตามรูปแบบที่เกิดขึ้นก็อาจกล่าวได้ว่า เกิดขึ้นหลังการมีศาลพระพรหม แต่ถ้าหากสืบสาวให้ลึก ๆ แล้วก็อาจกล่าวได้ว่า มีมาก่อนการเกิดศาลพระพรหมก็ว่าได้ เพราะความเป็นมาของเจ้าที่นั้นสัมพันธ์กับความเชื่อของคนจีนที่มาตั้งถิ่นฐานในประเทศไทยมาช้านานแล้ว การศึกษาสำรวจครอบครัวของคนจีนและผู้ที่มีเชื้อสายจีนที่อยู่ในชนบทและในเมืองนั้นพบว่า ในร้านค้าและในบ้านเรือนของคนเหล่านี้จะมีศาลเจ้าที่อยู่แทบทุกครัวเรือน ถ้าเป็นคนที่อยู่ในหมู่บ้านตามชนบทก็มักทำเป็นศาลไม้สี่เสาอยู่ภายในบริเวณบ้าน แต่ถ้าหากเป็นคนในเมืองก็ทำเป็นศาลเตี้ย ๆ อยู่ติดดินภายในอาคารที่เป็นตึก โดยเฉพาะที่เป็นร้านค้าหรือเรือนแพที่ใช้เป็นเรือนค่านั้น ศาลดังกล่าวนี้จะอยู่ติดพื้นห้อง มีกระถางรูปและเทียนที่ใช้ในการเซ่นไหว้รวมอยู่ด้วยเสมอ จนกระทั่งราว ๆ ๒๐ ปีมานี้ คนรุ่นใหม่ที่เป็นเชื้อสายคนจีนที่รับคติความเชื่อในเรื่องพระภูมิจากคนไทยเข้ามาผสมผสานก็สร้างทั้งศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่อยู่ด้วยกัน คือ ตั้งเป็น ๒ ศาลขึ้นมาเคียงกันในระยะแรก ๆ ที่เกิดขึ้นนั้นมีข้อแตกต่างที่อาจสังเกตเห็นได้ชัดคือ ศาลพระภูมินั้นเป็นศาลที่มีเสาเตี้ยๆ สร้างด้วยปูน ส่วนใหญ่มี ๒ รูปแบบ แบบแรกมีลักษณะคล้ายโบสถ์หรือวิหาร เป็นแบบทั่วไปที่ราคาค่อนข้างจะย่อมเยา รูปแบบอย่างนี้เลียน

เครื่องไม้ที่เคยมีมาแต่เดิม เพราะประมาณ ๕๐ ปีที่ผ่านมา ศาลพระภูมิมักทำด้วยไม้ ทำขายกันตามร้านขายไม้ และเครื่องเรือน (ข้อมูลจากร้านอมรพานิช ร้านขายศาลพระภูมิตนงามวงศ์วาน) แต่หลังจาก ๕๐ ปีที่ผ่านมา ก็เปลี่ยนมาเป็นการหล่อปูนขายกันตามร้านค้าอิฐและเครื่องก่อสร้างที่เน้นซีเมนต์เป็นหลัก แบบที่สอง หล่อด้วยปูนเหมือนกัน แต่ทำเป็นรูปปราสาท ดูยิ่งใหญ่อลังการกว่าแบบแรก มักเป็นของคนมีฐานะซื้อไปตั้งในเขตบ้าน ส่วนศาลเจ้าที่ มักเป็นศาลไม้ขนาดใหญ่กว่า มีสี่เสา เวลาจะตั้ง จะอยู่ต่ำกว่าศาลพระภูมิ ศาลแบบนี้ในบางแห่งตามชนบทและตามหัวเมืองใหญ่ ๆ ยังใช้อยู่ เช่น ทางจังหวัดสุพรรณบุรี กาญจนบุรี และประจวบคีรีขันธ์ แต่เมื่อประมาณ ๓๐ ปีที่ผ่านมา มีการหล่อศาลเจ้าที่ด้วยปูนขายกันตามร้านขายเครื่องก่อสร้าง มักเป็นแบบโบสถ์หรือวิหาร แต่ตั้งอยู่บนศาลสี่เสา และอยู่ในลักษณะที่ต่ำกว่าศาลพระภูมิ ในปัจจุบันตามเมืองและย่านชานเมืองโดยทั่วไป จะมีทั้งศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ซึ่งหล่อด้วยปูนอยู่เกือบทุกหนแห่ง และศาลทั้งสองประเภทนี้ หาซื้อได้ทั่วไป ตามร้านขายวัสดุก่อสร้างในย่านนั้นหรือท้องถิ่นนั้น

เรื่องศาลเจ้าที่นี้ บางคนที่ไม่รู้ความเป็นมา มักเข้าใจผิดเรียกเป็นศาลเพียงตาไปก็มี ไม่ใคร่มีการหาคำตอบว่าทำไมจึงเรียกว่าศาลเพียงตา ส่วนใหญ่พอปลูกบ้านแล้วก็จะทำศาลทั้งสองประเภทนี้ขึ้นมา มีการไหว้หรือการเซ่นสรวงเป็นครั้งคราว เรื่องศาลเพียงตานี้ ความหมายที่แท้จริงมิได้เกี่ยวข้องกับศาลเจ้าที่ เพราะหมายถึง ศาลที่สร้างขึ้นเพื่อประกอบพิธีบัตผล เช่น สรวงโดยตรงหลายแห่งที่เตี๊ยะที่สร้างศาลเพียงตาขึ้นเพื่อประกอบพิธีกรรมเป็นครั้งคราวเท่านั้น มิได้สร้างไว้เป็นการถาวร แต่ศาลเพียงตาที่ถาวรก็คือศาลพระภูมินั่นเอง เพราะตามแบบแผนประเพณีการสร้างศาลนี้ เขากำหนดให้เป็นศาลเพียงตาอยู่แล้ว ส่วนศาลเจ้าที่บางคนมักเข้าใจผิดเรียกติดปากว่า "ศาลเพียงตา" มิได้อยู่ในระดับ "เพียงตา" อย่างศาลพระภูมิ ในหมู่คนรุ่นใหม่มีความรู้เกี่ยวกับศาลเจ้าที่น้อยมาก มักไม่มีใครเอาใจใส่ได้ถ้ามถึงความแตกต่างหรือพยายามทำความเข้าใจในเรื่องนี้ การตั้งศาลจึงมีลักษณะที่นำไปเป็นแบบแพ้นั้นมากกว่าจะเข้าใจถึงความหมายสำคัญ อย่างไรก็ตามเรื่องศาลทั้งสองประเภทนี้ ยังสร้างความสับสนให้กับผู้คนเป็นจำนวนมากในขณะนี้ บางคนที่มีความรู้เรื่องเก่า ๆ ก็ให้ความเห็นว่า แต่ก่อนที่มีศาล

เส้าเตี้ยวกันนั้น เป็นศาลของพระภูมิเจ้าที่ คือ ทั้งพระภูมิและเจ้าที่เป็นบุคคลคนเดียวกัน เพราะคำว่าพระภูมิ ก็หมายถึง การเป็นเจ้าที่แล้ว แต่บางคนก็แยกพระภูมิจับเจ้าที่ออกจากกัน โดยอธิบายประเพณีเช่นไหว้ที่แตกต่างกันว่า พระภูมินั้นเป็นเทพจากสวรรค์ การถวายอาหารเป็นเรื่องของกระยาบวด คือไม่มีของคาว เช่น เนื้อสัตว์และสุรายาเมา ในขณะที่เจ้าที่นั้น หมายถึง เจ้าหรือผีที่คอยดูแลพื้นที่ ไม่ใช่เทพจากบนสวรรค์ เวลาเช่นจึงถือเป็นเรื่องที่ต้องถวาย เนื้อสัตว์ของคาวและสุร่าบาน ความเข้าใจเรื่องพระภูมิจนเกิดเป็น

๑) การตั้งศาล ๒ ศาลที่อยู่คู่กัน ศาลหนึ่งตั้งอยู่บนเส้าเตี้ยว กับอีกศาลหนึ่งตั้งอยู่บนศาลสี่เส้า ในลักษณะที่ต่ำกว่า

๒) การถวายเครื่องกระยาบวดเฉพาะศาลพระภูมิ กับการถวายของคาวหวานและสุร่าบานแก่เจ้าที่นั้น ได้พัฒนาให้เกิดโครงสร้างทางความคิดใหม่ที่ไม่เคยมีมาก่อน นั่นคือ พระภูมิเป็นเรื่องของเทพที่มาจากท้องฟ้า ในขณะที่เจ้าที่เป็นเรื่องของผีหรือเจ้าที่อยู่บนพื้นดินหรือพื้นโลก นับเป็นการสร้างความสัมพันธ์ระหว่างสิ่งสองสิ่งที่แตกต่างกันแต่ต้องอยู่ด้วยกัน นั่นคือฟ้ากับดิน ในลักษณะเช่นเดียวกับหยินและหยางในระบบความเชื่อของคนจีน ความสัมพันธ์ของฟ้าและดินตามที่ได้กล่าวมานี้มีความหมายในเรื่องความอุดมสมบูรณ์เป็นอย่างมาก ถ้ามองในแง่คิดของจีนก็คือ นำฟ้ากับดินมาสัมพันธ์กัน ศาลพระภูมิและศาลสี่เส้าจึงหมายถึง ศาลฟ้าและศาลดิน แต่ถ้ามองในระบบความเชื่อแบบไทย ๆ ก็เป็นการนำเทพจากสวรรค์มาสัมพันธ์กับความเชื่อเรื่องผีหรือเจ้าที่อยู่บนพื้นดิน การสร้างศาลพระภูมิให้อยู่บนเส้าเตี้ยวนี้ได้รูปแบบจากภาพเขียนเกี่ยวกับไตรภูมิ ที่ปรากฏตามผนังด้านในหลังพระประธานของโบสถ์ ที่แสดงภาพพระพุทธรูปเจ้าเสด็จลงจากสวรรค์ชั้นดาวดึงส์ ภายหลังจากที่ได้เทศน์โปรดพุทธมารดา เพราะภาพสวรรค์ชั้นกามาพจรนั้น แสดงให้เห็นจากรูปเขาพระสุเมรุมาศที่มีสวรรค์ชั้นดาวดึงส์อันเป็นที่ประทับของพระอินทร์อยู่ ณ ตอนบนของยอดเขา ต่าลงมาเป็นภาพวิมานของเทพเจ้าในชั้นต่าง ๆ และวิมานเหล่านั้นตั้งอยู่บนเส้าเตี้ยวทั้งนั้น ซึ่งเส้าเหล่านั้นก็คงหมายถึง เขาแต่ละลูกที่รองรับวิมานเหล่านั้นนั่นเอง เพราะฉะนั้น ศาลพระภูมิที่มีเส้าเตี้ยวจึงสะท้อนให้เห็นถึงความเป็นเทพที่มาจากสวรรค์ในท้องฟ้าอย่างชัดเจน ในขณะที่ศาลเจ้าที่ซึ่งมีสี่เส้า

จำนวนมากดูเหมือนจะรู้จักท้าวมหาพรหมองค์ที่เคยเป็นสมเด็จพระพุฒาจารย์โตมากกว่าท่านพ่อเกศโร

แต่อย่างไรก็ตาม ความเชื่อและลัทธิท้าวมหาพรหมที่เกี่ยวกับท่านพ่อเกศโร หรือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ก็น่าได้ห่างเหินไปจากศาลพระพรหมที่หน้าโรงแรมเอราวัณไปทุกขณะ เพราะศาลแห่งนี้ได้กลายเป็นศูนย์กลางแห่งความเชื่อในตนเองไปเสียแล้ว ความเชื่อและความศักดิ์สิทธิ์ก็ย้ายมาอยู่ที่รูปปั้นพระพรหมเป็นสำคัญ อันที่จริงรูปปั้นที่เห็นนั้น เป็นรูปปั้นของพระพรหมอันเป็นเทพเจ้าสูงสุดหนึ่งในสามของศาสนาฮินดู เป็นรูปพระพรหมที่สร้างขึ้นจากความรู้ที่ผ่านมาทางวรรณคดีสันสกฤต มิใช่ท้าวมหาพรหมแบบท่านพ่อเกศโรหรือสมเด็จพระพุฒาจารย์ (โต) ท้าวมหาพรหมทั้งสององค์นี้เกิดขึ้นในกรอบความคิดทางพุทธศาสนาในเรื่องไตรภูมิ ซึ่งอาจมีพระพรหมได้หลายองค์ พระพรหมในศาสนาพุทธนั้นอยู่ในชั้นรูปภูมิ ในขณะที่เทพนั้นอยู่ในชั้นกามาพจรเท่านั้น แต่ทั้งพรหมและเทพก็เป็นอนิจจัง อาจเปลี่ยนสถานภาพจากพรหมเป็นเทพหรือกลับเป็นมนุษย์ได้ ต่างกับพระพรหมในศาสนาฮินดูที่เป็นเทพสูงสุดอย่างถาวรนิรันดร จากจุดนี้ความเชื่อในเรื่องพระพรหมที่หน้าโรงแรมเอราวัณจึงแตกออกเป็นสองอย่างด้วยกัน อย่างแรกเป็นความเชื่อของคนทั่วไปที่ไม่รู้ถึงภูมิหลังของศาลท้าวมหาพรหมแห่งนี้ เป็นความเชื่อที่รวมศูนย์อยู่ที่รูปแบบของพระพรหมว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ในตัวเอง และเป็นตัวแทนของสัญลักษณ์ของพระพรหมอันเป็นเทพสูงสุดในศาสนาฮินดู เพราะฉะนั้นถ้าผู้ใดได้มาเห็น มาสักการะก็จะเกิดผลดี ทำให้มีคนมากมายหลายประเภทมีทั้งจากภายในและภายนอกประเทศ เช่น ชาวจีนในสิงคโปร์ มาเลเซีย ใต้หวัน และฮ่องกง เป็นต้น (Kittiwat 1992:42) เข้ามากราบไหว้แก้บนและถวายเครื่องสักการะบูชาเป็นประจำ ส่วนอย่างที่สองเป็นความเชื่อของผู้ที่เข้าใจในภูมิหลังพอสมควรว่า พระพรหมในทางพุทธศาสนาเป็นความเชื่อที่ไม่หยุดนิ่งแต่เปลี่ยนแปลงไปอย่างต่อเนื่อง อันเนื่องมาจากการตีความและการปรับปรุงใหม่ ๆ ของบรรดาผู้รู้และเกจิอาจารย์ในเรื่องนี้ได้ทำให้ความเชื่อที่เกี่ยวกับท่านพ่อเกศโรที่เป็นพระพรหมตั้งแต่สมัยหลวงสุวิธานแพทยเปลี่ยนมาเป็นพระพรหมองค์อื่น ๆ อย่างเช่น ที่บางท่านว่า พระพรหมที่นับถือกันตามบ้าน คือ ท้าวมหาพรหมธาดา แต่พระพรหมที่เกี่ยวข้องกับศาล

พระพรหมที่หน้าโรงแรมเอราวัณ คือ ทำวามหาพรหมองค์ประคิต เป็นต้น ในที่สุดแล้วความเชื่อเรื่องทำวามหาพรหม หรือศาลพระพรหมที่มีมากถึงปัจจุบันจึงแตกแยกออกเป็นเรื่องต่าง ๆ มีตั้งแต่เรื่องความเชื่อในระดับง่าย ๆ ที่เน้นเฉพาะการไปกราบไหว้แก้บนกับทั้งที่ซับซ้อนมีผู้รู้และเกจิอาจารย์ให้อรรถาธิบายไปต่าง ๆ นานา ซึ่งทั้งนี้รวมไปถึงการประกอบพิธีกรรมที่มีลักษณะรูปแบบที่หลากหลายด้วย

แต่สิ่งสำคัญก็คือ การเกิดแพชชั่นหรือประเพณีที่หลวม ๆ ในการสร้างศาลพระพรหมขึ้นกราบไหว้บูชา ตามอาคาร ศูนย์การค้า หน่วยราชการ โรงแรม และโรงงานอย่างมากหายไปทั่วทุกแห่งในประเทศ โดยถือจุดเริ่มต้นเป็นสำคัญว่าการตั้งศาลพระพรหม ณ โรงแรมเอราวัณ คือสิ่งที่ช่วยขจัดปิดเป่าบรรดาอุปสรรคต่าง ๆ ในการดำเนินการทั้งหลายทั้งปวง อีกทั้งนำโชคลาภและความเจริญมาสู่เจ้าของอีกด้วย จึงเกิดการตั้งศาลพระพรหมตามที่แตกต่างกัน อย่างแพร่หลายนับตั้งแต่สมัยจอมพลสฤษดิ์ ธนะรัชต์ เป็นต้นมา ซึ่งแต่ก่อนบรรดาสถานที่ต่าง ๆ เหล่านี้ไม่เคยมีการสร้างศาลอย่างหนึ่งอย่างใดขึ้น จะมีก็เพียงศาลพระภูมิเท่านั้น หรือในบางแห่งอาจมีการสร้างเจ้าพ่อ หรือเจ้าแม่องค์ใดองค์หนึ่งไว้ในบริเวณ ซึ่งก็เป็นเรื่องที่ไม่ได้เกิดเป็นรูปแบบ (pattern) อย่างชัดเจน และเป็นเรื่องที่สัมพันธ์กับความเชื่อในท้องถิ่นหรือเฉพาะบุคคลเป็นสำคัญ เพราะฉะนั้นศาลพระพรหมที่เกิดขึ้นจึงเป็นสิ่งใหม่ที่เกิดขึ้นตามการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมของบ้านเมือง เป็นศาลที่เกิดขึ้นเฉพาะอาคารสถานที่ทางธุรกิจและสถานที่ราชการที่มีขนาดใหญ่โตกว่าบรรดาอาคารที่อยู่อาศัย

ทุกวันนี้ ศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่กลายเป็นรูปแบบที่มีอยู่ทุกหนแห่งในสังคมบ้านและเมืองทั่วประเทศ อาจกล่าวได้ว่าเป็นรูปแบบที่พัฒนาขึ้นในสังคมเมือง แล้วแพร่หลายออกไปกับกระบวนการขยายตัวของเมือง (Urbanization) ที่เกิดขึ้นจากการสร้างถนนสายต่าง ๆ ไปยังบริเวณปริมณฑลของเมือง สิ่งก่อกำเนิดกระบวนการขยายตัวของเมืองอย่างรวดเร็วในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา ก็คือ การพัฒนาในเรื่องเกษตรอุตสาหกรรมที่มีการขยายตัวสู่ชนบท ทำให้เกิดการโยกย้ายประชากร การปรับเปลี่ยนแหล่งทำกิน และการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม

ผลที่ตามมาทำให้เกิดย่านที่อยู่อาศัยแบบใหม่ เช่น บ้านจัดสรร ย่านธุรกิจ ย่านอุตสาหกรรม และพาณิชย์กรรม ตลอดจนเมืองใหม่ ๆ อีกมากมาย ซึ่งก็มีแนวโน้มว่าจะกลายเป็นโครงสร้างใหม่ ๆ ที่สัมพันธ์กับชีวิตและความเป็นอยู่ของผู้คนรุ่นใหม่ ๆ โดยเข้ามาแทนที่โครงสร้างเก่าที่กำลังจะหมดไปทุกเมื่อเชื่อวัน ความเชื่อเรื่องการตั้งศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ จึงกลายเป็นของใหม่ที่มาควบคู่กับพัฒนาการของโครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมในยุคปรับเปลี่ยนเป็นสังคมอุตสาหกรรมโดยแท้

แต่ทว่าการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างรวดเร็วนี้เป็นสิ่งที่เกินความสามารถของผู้คนส่วนใหญ่ในสังคมที่จะปรับเปลี่ยนได้ทัน ทำให้เกิดภาวะที่ก้าวหน้าและล้าหลังขึ้น นั่นคือคนบางกลุ่มที่มีฐานะ ได้รับการศึกษาก็สามารถปรับตัวได้ ในขณะที่คนอีกหลายกลุ่มที่มีการศึกษาน้อยและยากจนไม่สามารถปรับตัวเองได้ จึงตกอยู่ในสภาพที่ล้าหลังเพราะวัฒนธรรมเดิม ๆ ในพื้นเพเก่า ๆ ที่เคยจรรโลงวิถีชีวิตและสังคมกลายเป็นสิ่งไม่พึงปรารถนา ในขณะที่สิ่งที่คิดว่าดีงามแบบใหม่ที่รับเข้ามา ก็ยังไม่อาจสร้างความราบรื่นเช่นที่เคยมีมาแต่เดิมได้ ทำนองตรงข้ามกลับสร้างความสับสนวุ่นวายให้เกิดขึ้น โดยเฉพาะการเกิดช่องว่างระหว่างวัยของคนรุ่นเก่าและคนรุ่นใหม่ สิ่งสำคัญที่แพร่เข้ามาจากภายนอกพร้อมกับความทันสมัยในระบบสังคมอุตสาหกรรมก็คือ ค่านิยมในเรื่องความเป็นปัจเจกบุคคลและวัตถุนิยม เป็นสิ่งที่ยั่วยุให้คนมีความอยากในเรื่องเงินทอง ความมั่นคงและอำนาจ เกิดความเป็นชนชั้นที่สลับซับซ้อน และการละเมิดกฎเกณฑ์ข้อบังคับทั้งทางกฎหมายและจารีตในสังคมเพื่อประโยชน์ส่วนตัวและพรรคพวก ค่านิยมที่วุ่นวายนี้ทำให้คนส่วนใหญ่ในสังคมทำอะไรคิดอะไรเอาแต่ได้ ขาดความรู้สึกที่จะทำเพื่อส่วนรวมหรือเสียสละเพื่อส่วนรวมอย่างแท้จริง การเปลี่ยนแปลงแบบปรับตัวไม่ทันตามที่กล่าวมานี้ มีผลกระทบต่อระบบความเชื่อในสังคมที่เคยมีมาแต่เดิมเป็นอย่างมาก ระบบความเชื่อแต่เดิมนั้นเป็นสิ่งที่ได้ดุลยภาพระหว่างความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์ นั่นคือศาสนาไม่ว่าจะเป็นพุทธ พราหมณ์ ฮินดู คริสต์ หรืออิสลาม และอื่น ๆ ต่างก็มีเป้าหมายปลายทางเหมือนกันในเรื่องให้คนสยบต่อสิ่งนอกเหนือธรรมชาติที่จะสร้างสรรค์ความดีในด้านคุณธรรมและศีลธรรม เพื่อการอยู่ร่วมกันอย่างเป็นสันติสุขและ

การเข้าใจในความเป็นมนุษย์ที่ต้องการความสุขและความสงบในด้านจิตวิญญาณทั้งในโลกนี้และโลกหน้า ส่วนไสยศาสตร์เป็นเรื่องความพยายามของมนุษย์ที่จะควบคุมและนำเอาอำนาจนอกเหนือธรรมชาติมาใช้ให้เป็นประโยชน์ต่อตนเองและกลุ่มเหล่าไสยศาสตร์เปรียบเสมือนดาบสองคม คือ เป็นสิ่งที่มีทั้งด้านดีและด้านที่ไม่ดี สิ่งที่ดีเรียกว่า ไสยขาว (White magic) เป็นสิ่งที่ทำขึ้นเพื่อสนับสนุนความดีงาม มักผสมผสานอยู่ในระบบความเชื่อและพิธีกรรมทางศาสนา ในขณะที่ไสยศาสตร์ที่ไม่ดีนั้นเรียกว่า ไสยดำ (Black magic) เป็นสิ่งที่ขัดแย้งกับหลักธรรมในพระศาสนา เป็นสิ่งที่ทำขึ้นเพื่อประโยชน์ส่วนตัวและทำลายล้างคนอื่น

ทั้งศาสนาและไสยขาวเป็นความเชื่อที่ผสมผสานกันอย่างได้ดุลย์และอยู่ในกฎเกณฑ์ ระบบแบบแผนที่เหมาะสม เป็นสิ่งที่ต้องมีการศึกษากันอย่างลุ่มลึกและต่อเนื่อง ในขณะที่ไสยดำเป็นเรื่องที่มีกอกนอกกลุ่มนอกทาง และเกิดการคิดค้นขึ้นมาใหม่ ๆ อย่างหลากหลายตามความคิดเห็นของผู้ที่เป็นเกจิอาจารย์ มักเป็นเรื่องของพิธีกรรมที่ลึกลับซ่อนเร้น การสืบเนื่องของสิ่งที่เป็นไสยดำนี้ขึ้นอยู่กับความเป็นไปและการเปลี่ยนแปลงทางสังคมมีใช้น้อย หากสังคมใดมีศาสนาเป็นหลักและมีผู้เลื่อมใสศรัทธาในหลักธรรมเป็นจำนวนมาก ไสยดำก็เป็นเพียงสิ่งแปลกปลอมในสังคมเท่านั้น แต่ถ้าสังคมใดละเลยศาสนา สังคมนั้นก็ไร้ระเบียบและกฎเกณฑ์ ผลก็คือเกิดไสยดำขึ้นเป็นเงาตามตัว และสิ่งที่ตามมากับไสยดำก็คือ การเกิดพวกมิจฉาชีพที่อ้างตนเป็นผู้เชี่ยวชาญ เป็นเจ้าพ่อ เป็นเจ้าลัทธิที่จะประกอบไสยดำทั้งหลาย

สังคมไทยในส่วนรวมที่อยู่ในกระแสของการเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจและสังคมกำลังอยู่ในภาวะที่แล้งศาสนาและความเชื่อในสิ่งที่เป็นไสยขาว หลักพระไตรลักษณ์ที่ว่า อนิจจัง ทุกขัง อนัตตา คือ ความไม่เที่ยง-เป็นทุกข์และไม่ใช่อัตนที่เคยกล่อมเกลามาให้ปัจเจกบุคคลสยบลงกับสัจจะ อันเป็นกฎแห่งชีวิตกลายเป็นเพียงสิ่งที่ผูกพันโดยขาดการปฏิบัติ ทั้งนี้เพราะค่านิยมในเรื่องปัจเจกบุคคลและวัตถุนิยมได้หักเหให้คนแสวงหาในเรื่องความมั่งคั่ง อำนาจและการอยู่ดีมีสุขและการไม่รู้จักตายเป็นสำคัญ ทำให้เกิดความหวาดกลัวจนเสียสำนึกในความมนุษย์ที่ต้องเกิด-แก่-เจ็บ-ตาย มีการเปลี่ยนแปลงอันไม่เที่ยงแท้ไป เพราะฉะนั้นสิ่งที่คิดหรือ

เชื่อว่า จะจรรโลงฐานะ ความมั่งคั่ง อำนาจ และการอยู่ค่าฟ้าได้ก็คือ

๑. การกราบไหว้วิงวอนอำนาจนอกเหนือธรรมชาติให้ช่วย
๒. การฟังไสยดำเพื่อขจัดปัญหาและพยุงฐานะของตน

อย่างแรกไม่เป็น เรื่องของไสยศาสตร์แต่เป็นการติดสินบน ให้สินบนกับสิ่งนอกเหนือธรรมชาติให้บันดาลให้ตนสัมฤทธิ์ผลสมปรารถนาอย่าง เช่น การบนบานศาลกล่าว การไปกราบไหว้เช่นสรวงบูชา หรือขอคำทำนายและแก้ไขโดยผ่านทางคนทรง เป็นต้น ผลที่ตามมาก็คือ การเกิดศาลเจ้า และคนทรงที่สามารถให้คำทำนายถ่ายทอดเคราะห์ขึ้นเป็นจำนวนมาก อาจกล่าวว่าเป็นอาชีพที่รายได้ดีกว่าได้ส่วนอย่างที่สองนั้นทำให้เกิดมีพิธีกรรมทางไสยดำเพื่อการทำลายอีกมากมาย ซึ่งผู้ทำพิธีทางไสยดำเหล่านี้ก็เป็นจำนวนมากที่เป็นมิชฌาชีพเพราะฉะนั้นความรู้ในเรื่องเจ้า เรื่องผี และเรื่องไสยศาสตร์ทุกวันนี้ จึงนับได้ว่ามีความหลากหลายและหักเหไปจากเดิมจนสวนไม่ติด

แต่ที่สำคัญก็คือคนส่วนใหญ่ในสังคมกลายเป็นผู้ที่ถูกรอบง่าไปด้วยความกลัวและความไม่รู้ ขาดความเข้าใจในเรื่องระบบความเชื่อทางศาสนาและไสยศาสตร์ที่ดีไปจนหมดสิ้น ทั้งหมดนี้สะท้อนให้เห็นจากการสร้างศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ซึ่งแพร่หลายกันเป็นรูปธรรมอยู่ในเวลานี้ นั่นก็คือเป็นความเชื่อที่ติดอยู่แต่เพียงรูปแบบโดยไม่มี ความรู้ ใฝ่ใจต่อความหมายเท่าที่ควร ทำให้ความรู้เรื่องนี้อย่างมีเหตุผลจำกัดอยู่เฉพาะคนเพียงบางกลุ่มที่สนใจเท่านั้น ในขณะที่เดียวกันก็เกิดกลุ่มคนที่อ้างว่าเป็นผู้รู้ปรุงแต่งความเป็นมาและความหมายใหม่ ๆ มาอธิบายเพื่อแสวงหาผลประโยชน์ให้แก่ตนเอง โดยเฉพาะผู้ที่มีอาชีพในการประกอบพิธีกรรมตั้งศาลเหล่านั้น ศาลเหล่านี้มักสัมพันธ์กับบรรดาร้านค้าขายเครื่องวัสดุก่อสร้างทำศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ ด้วยเหตุนี้ความรู้ในเรื่องพระพรหม พระภูมิ และเจ้าที่จึงมีความหมายหลากหลาย และแปลกแยกกันจนยากที่จะเดาว่าของใครถูกผิด ความไม่เท่าเทียมกันของความรู้และการรับรู้ในเรื่องศาลทั้งสามนี้อาจเห็นได้จากบางแห่งบางท้องที่ให้ความสำคัญเป็นพิเศษ คือทำกันอย่างหรูหรา และบางแห่งก็มีการปรับเปลี่ยนรูปเคารพให้เป็นแบบที่ต่างออกไป

เช่น ที่หน้าศูนย์การค้าเวสต์เทรตเซนเตอร์ก็มีศาลเทวรูปพระปัญจमुख ซึ่งบางคนก็เรียกว่า ตริมูรติ ที่โรงแรมแกรนด์ ไฮแอท เซ็นทรัลพลาซาก็ตั้งศาลพระลักษมีชั้นบูชา หรือบริเวณถนนสายพระปิ่นเกล้า-ตลิ่งชัน อันเป็นที่เกิดศูนย์การค้า ย่านธุรกิจใหญ่ ๆ ชั้นใหม่นั้น มีการประดิษฐานเทวรูปพระพรหมที่อยู่ในทำยันแทนทำนองก็มี บางแห่งก็สร้างศาลป็นรูปพระศิวะหรือพระอิศวรชั้นบูชา

แต่บางถนนที่เกิดย่านชุมชน ย่านศูนย์การค้า และแหล่งธุรกิจอีกหลายแห่ง ยังคงเพียงสร้างศาลเหล่านี้ตามแพชั่นหรือสมัยนิยมเท่านั้น โดยเฉพาะย่านถนนงามวงศ์วาน อันเป็นแหล่งที่เลือกเพื่อการศึกษาภาคสนามในที่นี้ เป็นถนนที่มีความเก่าแก่สายหนึ่ง เริ่มแต่เป็นถนนสายเปลี่ยว ๆ ผ่านทุ่งนา เชื่อมต่อระหว่างถนนพลโยธินและวิภาวดีรังสิตในย่านบาง เช่นกับถนนติวานนท์ที่สามแยกแคลาย มีชุมชนกระจายอยู่เป็นบางแห่งและมีประเพณีการสร้างศาลพระภูมิแต่เพียงอย่างเดียวมาเป็นถนนย่านธุรกิจและชุมชนที่ผู้คนหนาแน่นในยุคเป็นปริมณฑลของกรุงเทพมหานครในรอบ ๑๐ ปีที่ผ่านมา ซึ่งปัจจุบันมีการขยายตัวให้เป็นถนนใหญ่ตัดผ่านสามแยกแคลายไปยังสะพานพระนั่งเกล้า ตัดข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาไปยังเขตบางบัวทองและบางใหญ่ทางฝั่งธนบุรี ไม่ว่าจะมียุคศูนย์การค้าใหญ่ ๆ เกิดขึ้น เช่น เดอะมอลล์ บางลำพู จัสโก้ โรงแรมและสถานบริการต่าง ๆ มากมาย แต่การสร้างศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ก็ไม่มีลักษณะที่โดดเด่น ดูเหมือนแต่เพียงรักษารูปแบบไว้เท่านั้น สถานที่บางแห่งเช่น ที่ทำการไฟฟ้าส่วนภูมิภาค ก็มีการสร้างศาลพระพรหมเหมือนกัน แต่เป็นศาลขนาดเล็กเท่านั้น ซึ่งก็เช่นเดียวกับศาลสองศาลที่หน้าศูนย์การค้าจัสโก้ ที่มีทั้งศาลพระภูมิเสาเดียวและศาลสี่เสาคู่ไม้ใหญ่โตเท่าใดนึก เมื่อได้สอบถามหาความหมายจากบรรดาผู้คนที่เกี่ยวข้องในย่านถนนงามวงศ์วานโดยส่วนใหญ่แล้ว ก็ไม่พบว่าผู้คนในย่านนี้ให้ความสนใจหรือมีความรู้ในเรื่องศาลเหล่านี้เท่าใดนัก แต่ความรู้ส่วนใหญ่จะได้ผ่านการสอบถามจากบรรดาร้านค้าเครื่องวัสดุก่อสร้างที่ขายศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ ซึ่งบางแห่งก็แนะนำที่อยู่ของบรรดาผู้ที่มีความรู้และมีอาชีพในการตั้งศาล เพื่อให้ไป

สอบถามเอาเอง เมื่อสอบถามแล้วก็ได้รับคำอธิบายและข้อคิดเห็นที่เป็นพิศดารต่าง ๆ นานา ขึ้นอยู่กับการตีความของบรรดาผู้รู้และผู้เชี่ยวชาญเหล่านั้นเป็นสำคัญ

สิ่งสำคัญจากการสังเกตการณ์และสัมภาษณ์ผู้คนและผู้เกี่ยวข้องในเรื่องศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ในย่านถนนงามวงศ์วาน แลไม่เห็นความหมายและความสำคัญที่เกี่ยวข้องกับโครงสร้างสังคมทั้งในระดับครอบครัวและชุมชนแต่อย่างใด เพราะไม่เกี่ยวข้องกับการประกอบพิธีกรรมที่ทำกันเป็นประจำในรอบปีหรือในเวลาใดเวลาหนึ่งที่กำหนด อันจะทำให้กลุ่มคนที่รู้จักมักคุ้นกันมาพบปะสังสรรค์กันแต่อย่างใด แม้กระทั่งในด้านจิตวิทยา ศาลเหล่านี้ก็แทบจะไม่มีผลต่อการทำให้กลุ่มคนที่เกี่ยวข้อง เกิดความรู้สึกในการที่จะรักษากฎเกณฑ์และระเบียบแบบแผนในการอยู่ร่วมกันแต่อย่างใด จะมีอยู่ก็แต่เพียงให้ความรู้สึกว่ามีมีการตั้งศาลเหล่านี้แล้วเป็นอันถูกประเพณี จะทำให้เกิดความปลอดภัยในชีวิตความเป็นอยู่ และการประกอบกิจกรรมในอาชีพการงาน ผู้ที่ทำงานจะได้รับผลกระทบทางจิตใจอย่างเต็มที่ ก็คือ ผู้ที่เป็นเจ้าของบริษัท เจ้าของธุรกิจ นายทุน และเจ้าของบ้านหรือร้านค้า เพราะการจัดให้มีการตั้งศาลตามแบบประเพณีที่เกิดขึ้นใหม่เหล่านี้ก็จะทำให้เกิดความมั่นใจในเรื่องโชคลาภต่าง ๆ ที่อาจเกิดขึ้น

แต่ที่สำคัญยิ่งไปกว่านั้น กลุ่มคนที่จะได้รับผลดีหรือผลประโยชน์จากการเกิดศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่อย่างมากมายและต่อเนื่องก็คือ

๑. ผู้ที่เป็นเจ้าของร้านค้าวัสดุก่อสร้างที่ขายศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่

๒. บรรดาผู้มีอาชีพในการตั้งศาล

ความสัมพันธ์ระหว่างคนทั้งสองกลุ่มนี้ นำไปสู่การพาณิชย์ในเรื่องระบบความเชื่อ ซึ่งหลายท่านเรียกว่า พุทธพาณิชย์ แต่ในที่นี้เรื่องศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ไม่ค่อยเกี่ยวข้องกับพุทธศาสนาเท่าใด แม้ว่าเรื่องพระพรหมและพระภูมิจะเป็นเทพในจักรวาลทางพุทธศาสนาก็ตาม คนกลุ่มแรก คือ พวกนายทุนพ่อค้าที่เป็นเจ้าของวัสดุก่อสร้างและขายศาลนั้น ได้ประโยชน์จากการขายศาล ได้สร้างกฎเกณฑ์ต่าง ๆ โดยเฉพาะขนาดและรูปแบบของศาลที่มีราคาแตกต่างกัน

กันชั้นอีก ทั้งมีแนวโน้มที่จะหารูปแบบใหม่ ๆ ให้เกิดความนิยมเพิ่มขึ้น เพื่อจะได้มีราคาเพิ่มขึ้นด้วย การขายศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่จึงนับว่าเป็นส่วนหนึ่งของการพาณิชย์อย่างชัดเจน แต่กิจกรรมในการขายศาลนั้นก็ไม้อาจอยู่ลอยๆ เพียงลำพังตนโดยไม่มีสัมพันธ์กับพวกที่มีอาชีพในการตั้งศาล คนสองกลุ่มนี้มีความสัมพันธ์กันอย่างใกล้ชิดทีเดียว แต่ก่อนนี้การตั้งศาลพระภูมิเป็นเรื่องของผู้รู้ไม่กี่คน มีทั้งเป็นผู้เชี่ยวชาญ คือ พวกพราหมณ์ และพวกที่อาสาสมัคร (ซึ่งมักได้แก่ผู้ที่ผ่านการบวชเรียนเป็นพระมาแล้ว) คือ ฤษัชนบประเพณีและพิธีตั้งศาลที่มีได้ยึดถือเป็นอาชีพเพียงไม่กี่คน การเข้าถึงคนเหล่านี้ ผู้ที่ปลูกสร้างบ้านเรือนต้องแสวงหาเอง มิได้รู้มาจากคำแนะนำหรือติดต่อ โดยผ่านบรรดาร้านค้าวัสดุก่อสร้างอย่างเช่นในปัจจุบัน เพราะฉะนั้น การเกิดความสัมพันธ์ระหว่างพวกพ่อค้าเครื่องวัสดุก่อสร้างกับบรรดาผู้รู้ผู้เชี่ยวชาญในการตั้งศาล จึงมีผลสำคัญที่ทำให้เกิดผู้มีอาชีพในการตั้งศาลขึ้นมา คนกลุ่มที่มีอาชีพในการตั้งศาลเหล่านี้ นับวันก็ยิ่งเพิ่มจำนวนเติบโตขึ้น เพราะความต้องการในการสร้างอาคารบ้านเรือน ศูนย์การค้าและสถานี่ต่าง ๆ มีมากขึ้นอย่างรวดเร็ว

ยิ่งไปกว่านั้น กลุ่มคนที่มีอาชีพในการตั้งศาลเหล่านี้ก็มีเครือข่ายเชื่อมโยงไปยังบุคคลที่เป็นผู้เชี่ยวชาญในเรื่องจิตวิญญาณอีกเป็นจำนวนมากที่สามารถให้คำแนะนำหรือประกอบพิธีกรรมให้แก่บรรดาลูกค้าที่มีปัญหาในเรื่องโชคกลางต่าง ๆ ซึ่งบุคคลที่เป็นผู้เชี่ยวชาญเหล่านี้มีทั้งผู้ที่เป็นสุจริตชน และมีจลาชีพปะปนกัน เหตุนี้จึงเป็นที่สังเกตได้ว่า สถานที่ประกอบธุรกิจบางแห่งมิได้สร้างพระพรหมกันอย่างปกติ แต่มีการสร้างเป็นพระพรหมประเภทที่แปลกบ้าง สร้างเป็นศาลพระศิวะบ้าง นับเนื่องมาจากการชี้แนะและปรุงแต่งขึ้นของบรรดาผู้เชี่ยวชาญที่มีอาชีพเหล่านี้โดยตรง สิ่งที่มีแนวโน้มว่าจะมีการปรับเปลี่ยนมากขึ้นในอนาคต ก็คือ เรื่องศาลพระพรหม เพราะเป็นของควบคู่ไปกับอาคารสถานที่ซึ่งมีขนาดใหญ่และโครงสร้างใหญ่โต และสำคัญกว่าอาคารที่เป็นบ้านเรือนที่อยู่อาศัย อันเป็นเรื่องของพระภูมิและเจ้าที่ซึ่งอยู่ตัวเสียแล้วเพราะอยู่เพียงระดับบ้านเรือนเท่านั้น แต่การเติบโตทางเศรษฐกิจ

และกิจกรรมต่าง ๆ เป็นสิ่งที่มีแนวโน้มจะเปลี่ยนแปลงขึ้นเรื่อย ๆ จึงเป็นสิ่งที่เปิด
ช่วงให้มีการคิดและปรับปรุงเรื่องความเชื่อมั่นในเรื่องพระพรหมและศาลพระพรหม
เพิ่มขึ้นเป็นเงาตามตัว

อย่างไรก็ตาม ไม่ว่าจะอะไรจะเกิดขึ้นในการเปลี่ยนแปลงที่เกี่ยวกับศาล
พระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่ ซึ่งจะมีขึ้นในอนาคตนั้น หน้าที่และความ-
หมายของความเชื่อที่เกี่ยวกับเรื่องนี้ก็คงเหมือนเดิม คือ เป็นเพียงสัญลักษณ์ของ
ความศักดิ์สิทธิ์ที่คอยคุ้มครองปกป้องและคอยขจัดอุปสรรคต่าง ๆ ที่จะบังเกิดมีแก่
สถานที่ซึ่งศาลนั้นตั้งอยู่เท่านั้น มิได้มีความหมายที่สำคัญโยงใยไปถึงเรื่องโครง-
สร้างทางสังคมและจิตวิญญาณที่ลึกซึ้ง แต่ทั้งนี้ทั้งนั้นไม่นับรวมถึงศาลท้าวมหาพรหม
ที่หน้าโรงแรมเอราวัณที่มีพัฒนาการค่อนข้างพิเศษไปในลักษณะที่เป็นศูนย์กลางการ
กราบไหว้บูชาในลัทธิท้าวมหาพรหมที่ออกมาแต่ครั้งการสร้างศาลในสมัยจอมพล
ป. พิบูลสงคราม

ผลจากการทำงานภาคสนามในย่านถนนงามวงศ์วานเกี่ยวกับความเชื่อ
ในการตั้งศาลประเภทต่าง ๆ ที่ผ่านมามีทั้งหมดนี้ พอที่จะทำให้ได้ข้อสรุปว่า การมี
อยู่ของศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาลเจ้าที่นั้น มิได้เกี่ยวข้องกับโครงสร้าง
ทางสังคมของผู้คนในบริเวณนี้เลย เรื่องของการตั้งศาลหรือการประกอบพิธีกรรม
เกี่ยวกับศาล กลายเป็นเรื่องของปัจเจกบุคคล เป็นเรื่องเฉพาะครัวเรือนแต่ละ
ครัวเรือนที่จะจัดการกับสิ่งเหล่านี้ จากการสัมภาษณ์พบว่า แต่ละครอบครัวตั้งศาล
ขึ้นโดยขาดความเข้าใจที่ลุ่มลึกในเรื่องของความหมายที่แท้จริงของศาลแต่ละประ-
เภท การตั้งศาลในสังคมเมืองจึงเป็นเพียงแต่การตั้งให้ถูกต้องตาม "แบบแผน"
ที่ได้รับการชี้แนะและทำต่อ ๆ กันมา ตั้งเพื่อทำให้เกิดความสบายใจและมั่นใจว่ามี
หลักประกันสำหรับโชคลาภและความสำเร็จที่จะบังเกิดขึ้น ซึ่งล้วนแต่เป็นเรื่องของ
วัตถุ เงินทองและความมั่งคั่งร่ำรวย การตั้งศาลพระพรหม ศาลพระภูมิ และศาล
เจ้าที่จึงเป็นเพียงรูปแบบที่หยุดนิ่ง มิได้เป็นสิ่งที่นำไปสู่การประกอบพิธีกรรมอย่าง
สม่ำเสมอที่สัมพันธ์กับชีวิตและการยกระดับจิตวิญญาณเฉพาะบุคคล หากวิเคราะห์
ในเชิงหน้าที่แล้ว ประโยชน์ที่ได้จากการตั้งศาลจึงมีเพียงแต่ประโยชน์ทางจิตวิทยา

(Psychological Function) ซึ่งทำให้ปัจเจกบุคคลเกิดความมั่นใจในการดำเนินชีวิตท่ามกลางความสับสนวุ่นวาย และความไม่แน่นอนของสังคมที่ถูกชี้นำด้วยทุนนิยมตะวันตก เช่นสังคมไทยทุกวันนี้ และประโยชน์ทางจิตวิทยานี้ก็เป็นไปเพื่อสนับสนุนความเป็นปัจเจกบุคคล (individualism) และความเป็นวัตถุนิยม (materialism) ให้เติบโตมากขึ้นเท่านั้น มิได้เกี่ยวข้องกับความเป็นไปของวิถีชีวิตชุมชนทั้งหมดเหมือนอย่างศาลผีของชาวชนบทที่ทุก ๆ ปี จะต้องมีการทำพิธีกรรมบวงสรวง เช่นไหว้ตามระยะเวลาที่กำหนดไว้แน่นอน ศาลผีในสังคมบ้านมีผลในทางควบคุมชีวิตชุมชนทั้งหมด ค่านิยมทางสังคมได้รับการกระทำให้ศักดิ์สิทธิ์โดยผ่าน "ผี" ผีจึงเป็นพลังบังคับสำคัญที่ทรงอำนาจพอที่จะทำให้คนในชุมชนบ้านปฏิบัติตามกฎเกณฑ์ของสังคม ศาลผีในสังคมบ้านจึงมีชีวิต มิได้เป็นเพียงศาลกระดาษที่ตั้งขึ้นมาลอย ๆ เพื่อขอหวย ขอโชคลาภหรือทรัพย์ศฤงคารใด ๆ โดยปราศจากการปฏิบัติตนให้สอดคล้องกับหลักศีลธรรม

นอกจากนี้การศึกษายังพบว่า คติการตั้งศาลพระพรหม ศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่มีอย่างหลากหลายในสังคมเมืองนั้น ล้วนเป็นการนำเอาความเชื่อที่มีอยู่เดิมมาปรุงแต่งใหม่ทั้งสิ้น พระภูมิ คือ เทพชั้นกามาพจรที่มีตัวตนในจักรวาลทางพุทธศาสนา เช่นเดียวกับพระพรหมที่เป็นเทพชั้นสูงขึ้นไป ส่วนเจ้าที่หรือผืนดินเป็นสิ่งที่มีมานานแล้วในสังคมไทย ก่อนการเข้ามาของวัฒนธรรมอินเดีย ผี เทพ พรหม ถูกเกจิอาจารย์เจ้าลัทธิต่างเป็นจำนวนมากนำมาเสกสรรปั้นแต่ง ให้มีสีสันหลากหลายอลังการ ทั้งนี้เพื่อผลประโยชน์ในเชิงพาณิชย์เป็นสำคัญ โดยขาดความเข้าใจที่ลึกซึ้ง เจ้าที่หรือผีเมื่อผ่านการปรุงแต่งแล้วก็แตกออกไปเป็นร้อยเจ้าพ่อพันเจ้าแม่ที่เปี่ยมไปด้วยอิทธิฤทธิ์ปาฏิหาริย์ มีคุณวิเศษมากมายในการนำโชคลาภมาสู่ผู้เป็นเจ้าของศาล เช่นเดียวกับพระภูมิซึ่งเป็นเทพารักษ์ประจำบ้าน ส่วนพระพรหมนั้นก็มิได้ต่างจากเจ้าที่หรือพระภูมิสักเท่าใดเลย เพราะพรหมได้กลายเป็นสัญลักษณ์ของเงินทอง ความรุ่งเรือง การทำมาค้าขึ้น และความก้าวหน้าของกิจการ รวมถึงโชคลาภที่จะไหลบ่าเข้ามาไปเสียแล้ว ทั้ง ๆ ที่ตามหลักพุทธศาสนานั้น พรหม-โลกซึ่งอยู่เหนือสวรรค์ชั้นกามาพจรขึ้นไปนั้น เป็นดินแดนของรูป-นามที่แสงสว่างการหลุดพ้นมากกว่าที่จะมาเกี่ยวข้องกับเรื่องวัตถุนิยมเป็นโลกีย์วิสัยเช่นนี้

ความเชื่อที่ว่าพระพรหมเป็นสัญลักษณ์ของโชคลาภ จนเกิดความนิยมในการตั้งศาลพระพรหมอย่างแพร่หลายนั้น มีแนวโน้มที่จะปรากฏมากขึ้นในอนาคต ความเป็นไปได้มากกว่าจะมีการตั้งศาลพระพรหมแทนการตั้งศาลพระภูมิตามอาคารร้านค้าและบ้านเรือนต่าง ๆ แต่มิได้หมายความว่า ความเชื่อเรื่องศาลพระภูมิที่สืบทอดมาแต่อดีตจะหมดสิ้นไป เพราะไม่ว่าจะเป็นความเชื่อในพระพรหม พระภูมิ หรือเจ้าที่ ล้วนเป็นสิ่งที่คนเมืองในสังคมปัจจุบันยอมรับและเห็นว่ามีคุณค่าในฐานะที่เป็นส่วนหนึ่งที่จะเป็นหลักประกันให้กับชีวิตของตน เป็นไปได้ว่าในอนาคตอันใกล้ เราอาจได้พบเห็นการตั้งศาลในรูปแบบแปลก ๆ ใหม่ ๆ ซึ่งเป็นผลพวงมาจากพัฒนาการของความเชื่อที่ถูกปรุงแต่งจนทวีความสลับซับซ้อนมากขึ้น

บรรณานุกรม

หนังสือและบทความในหนังสือ

กาญจนา แก้วเทพ. "การสำรวจความหมายของคำว่าพัฒนาบ้านกับเมือง."

ใน ประสบการณ์ไทยคดีศึกษา, หน้า ๓๒๗-๓๓๐. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๕.

ขุนช้างขุนแผน. พระนคร: แพร่พิทยา, ๒๕๑๓.

ชลอ อุกกภาชน์. แว่นส่องจักรวาลภาคสอง. พระนคร: สำนักพิมพ์แพร่พิทยา, ๒๕๑๒.

ฉลาดชาย รมิตานนท์. ผีเจ้านาย. เชียงใหม่: โครงการตำรามหาวิทยาลัย-
เชียงใหม่, ๒๕๒๗.

ทองต่อ กล้วยไม้ ณ อรุณยา. หลักเมืองกรุงรัตนโกสินทร์. กรุงเทพมหานคร:
สำนักพิมพ์ประกายพริก, ๒๕๒๕.

ทองทิว สุวรรณทัต. ประสบการณ์ทางวิญญาณ. กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์อรุณทัย,
ม.ป.ป.

ปรมัตถ์. พลังเหนือพลัง. กรุงเทพมหานคร: ๒๕๓๖.

ประกายกัทร นิยม และสมพงษ์ พัดปุย. "เมืองและวิถีชีวิตในเมือง." ใน ประสบการณ์
วัฒนธรรมศึกษา, หน้า ๑๔๐-๑๔๘. นนทบุรี, ๒๕๓๓.

ประยงค์ อนันทวงศ์. มงคลในการปลูกสร้างบ้านเรือน. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์
บำรุงสาสน์, ๒๕๓๑.

ประชุมศิลาจารึกภาคที่ ๑ จารึกกรุงสุโขทัย. พระนคร: โรงพิมพ์คุรุสภาพระสุเมรุ,
๒๕๑๓ (พิมพ์เป็นอนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพ พระราชประสิทธิ์คุณ,
๘ เมษายน ๒๕๑๕)

ปรีชา แดงโรจน์ . การโรงแรม. กรุงเทพมหานคร, ๒๕๑๘.

พูนพิศมัย ดิศกุล, ม.จ. ประเพณีไทย. กรุงเทพฯ: เสริมวิทย์บรรณาการ, ๒๕๑๗.

มูลนิธิท่านท้าวหมหาพรหมโรงแรมเอราวัณ. ม.ป.ท., ม.ป.ป.

ยศ สันตสมบัติ. อำนาจ บุคลิกภาพ และผู้นำทางการเมืองไทย. พิมพ์ครั้งที่ ๒.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์น้ำไท, ๒๕๓๕.

สุรเชษฐ์ เวชชพิทักษ์. "วัฒนธรรมชุมชน" ใน ประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา,
หน้า ๒๐๖-๒๐๗. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช,
๒๕๓๓.

สุเมธ เมธาวิทยากุล . สังกัปปิณี. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์โอเดียนสโตร์,
๒๕๓๒.

เสรี พงศ์พิศ. "ผี" ใน คำ: ร้อยรอยความคิดความเชื่อไทย, หน้า ๖๔-๖๕.
สุวรรณฯ สถาอานันท์ และเนื่องน้อย บุญเนตร บรรณาธิการ.
กรุงเทพมหานคร: โครงการเผยแพร่ผลงานวิจัย ฝ่ายวิจัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๓๕.

สำนวน สมบัติวงศ์. คู่มือการทำกรรมฐานเล่ม ๒. กรุงเทพมหานคร: ๒๕๒๖.

ศิลปากร, กรม. เรื่องกฎหมายตราสามดวง. กรุงเทพฯ, ๒๕๒๑.

ศรัศ์กร วัลลิโกดม. "จากสังคมชาวนาสู่สังคมกรรมกร. เมืองโบราณ ปีที่ ๑๕, ฉบับที่ ๓ (กรกฎาคม-กันยายน ๒๕๓๒) : ๘-๑๑.

..... . ความหมายของพระบรมธาตุในอารยธรรมสยามประเทศ.
กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์เมืองโบราณ, ๒๕๓๓. (พิมพ์เนื่องในงานพระราชทานเพลิงศพ นางสาว วัลลิโกดม)

..... . "ลักษณะสังคมและวัฒนธรรมชาวนา" ใน ประสบการณ์วัฒนธรรมศึกษา, หน้า ๒๗๔-๒๘๖. นนทบุรี: สำนักพิมพ์มหาวิทยาลัยสุโขทัยธรรมมาธิราช, ๒๕๓๓.

..... . สยามประเทศ. กรุงเทพมหานคร: สำนักพิมพ์มติชน, ๒๕๓๔.

สัมภาษณ์

นิยม กลิ่นช้าง. เจ้าหน้าที่กรมทางหลวง แขวงการทางพิเศษ กรุงเทพมหานคร. สัมภาษณ์, ๒๕ มีนาคม ๒๕๓๗.

ร่างทรงหลวงปู่ฤๅษีตาไฟ. สัมภาษณ์, ๒๓ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗.

เล็ก สุทธิบัญญัติ. เจ้าอาวาสสำนักสงฆ์เกาะฤๅษี จังหวัด กาญจนบุรี. สัมภาษณ์, ๒ มีนาคม ๒๕๓๗.

วามเทพมณี. พราหมณ์. สัมภาษณ์, ๑๖ มีนาคม ๒๕๓๗.

ศิริรักษ์ รังสิกลัส. เจ้าหน้าที่ศูนย์ข้อมูลเมืองโบราณ. สัมภาษณ์, ๘ มีนาคม ๒๕๓๗.

ศรีศักร วัลลิโภดม. อาจารย์ภาคมานุษยวิทยา มหาวิทยาลัย ศิลปากร. สัมภาษณ์,
๗ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗, ๑๖ มีนาคม ๒๕๓๗, ๒๔ มีนาคม ๒๕๓๗.

ปัจจุรา ชัยนาม. บริษัทวีดีโอเวย์. สัมภาษณ์, ๑๘ กุมภาพันธ์ ๒๕๓๗.

BOOK

KITTIWAN NA LAMPANG "ERAWAN SHRINE, DIETIES, DANCERS AND
DEVOTEES" TRAVELLER MAGAZINE.

ตำนานพระภูมิเจ้าที่

คำว่า "ภูมิ" แปลว่าแผ่นดิน พระภูมิก็คือ เทพารักษ์ หรือ เทวดาผู้รักษาแผ่นดิน ประเพณีการนับถือพระภูมิมิที่มาจากเทพนิยายของศาสนาพราหมณ์ ซึ่งมีการปรุงแต่งเพิ่มเติมไปตามยุคสมัย ขึ้นอยู่กับความนิยมในการนับถือศาสนาในขณะนั้น ในกลุ่มคนที่นับถือศาสนาฮินดูที่ยกย่องพระนารายณ์เป็นใหญ่ ก็มีการนำเรื่องนารายณ์อวตารมาเกี่ยวข้องกับภารุบัติขึ้นของพระภูมิ ส่วนในกลุ่มคนที่นับถือพุทธศาสนา คติความเชื่อเรื่องพระภูมิก็ถูกโยงใยให้เกี่ยวพันกับสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้า ดังนั้น ตำนานพระภูมิเจ้าที่จึงมีที่มาต่างๆ กัน พอจะจำแนกเป็นยุคสมัยต่างๆ ได้ดังนี้

- ยุคศาสนาพราหมณ์ดึกดำบรรพ์ก่อนยุคพระเวท
- ยุคศาสนาพราหมณ์ในยุคคัมภีร์ภควัดคีตา
- ยุคที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ

ยุคศาสนาพราหมณ์ดึกดำบรรพ์ก่อนยุคพระเวท

ยุคนี้ได้กล่าวถึงประวัติของพระภูมิตามหลักฐานจากคัมภีร์ไบโตนล่ำห้ซึ่งมีความว่า พระพรหมทัชทัตมุนีได้รับบัญชาจากพระพรหมผู้เป็นเจ้าให้จัดส่งเทพเจ้าผู้ทรงมหิทธิฤทธิลงมาช่วยพิทักษ์รักษาโลกมนุษย์ให้อยู่เย็นเป็นสุข พระพรหมทัชทัตมุนีมีบุตรบุญธรรมเป็นเทพที่มีมหิทธิฤทธิอยู่ ๙ องค์ คือ

- พระชัยมงคล เป็นบุตรคนโต มีมหิทธานุภาพมากที่สุด
- พระธาดุชารา เป็นบุตรคนที่สอง
- พระธรรมมิกราช เป็นบุตรคนที่สาม
- พระชัยศัพน์ เป็นบุตรคนที่สี่
- พระคนธรรพ์ เป็นบุตรคนที่ห้า
- พระนครราช เป็นบุตรคนที่หก
- พระธรรมโหรา เป็นบุตรคนที่เจ็ด

- พระเทพนะ เป็นบุตรคนที่แปด
- พระเทวเถระ เป็นบุตรคนที่เก้า

เมื่อพระพรหมชยทัตตมุนีได้รับบัญชาจากพระพรหมผู้เป็นเจ้าแล้ว จึงจัดแบ่งเขตโลกมนุษย์ออกเป็น ๔ เขต และจัดให้เทวะทั้ง ๔ องค์ ลงมาปกครองในเขตของตนที่ได้รับมอบหมายมา แต่พระชยมงคล เทพบุตรองค์ใหญ่ ถือว่ามีมหิทธานุภาพมากกว่าเทพองค์อื่นๆ จึงขออำนาจปกครองโลกมนุษย์จากพระบิดาแต่เพียงผู้เดียว ส่วนเทวะอีก ๘ องค์ พระชยมงคลขอให้เป็นแต่เพียงผู้ช่วยพระองค์ พระพรหมชยทัตตมุนีไม่ทรงยินยอม พระชยมงคลจึงโกรธพระบิดาและหนีลงไปอยู่ในทะเล วันหนึ่งพระบิดาต้องกาว่าจะพบพระชยมงคล แต่พระชยมงคลยังไม่หายโกรธจึงไม่ยอมขึ้นมาพบ พระพรหมชยทัตตมุนีจึงขอร้องให้พระพรหมอีกองค์หนึ่ง ที่เคยเป็นพระอาจารย์ของพระชยมงคลมาก่อน มาเชิญพระชยมงคลขึ้นจากทะเล พระชยมงคลขัดพระอาจารย์ไม่ได้จึงขึ้นมาจากท้องสมุทรแต่ไม่ยอมเหยียบพื้นดิน พระอาจารย์ของพระชยมงคลจึงขอประทานผืนแผ่นดินเฉพาะที่ๆ พระชยมงคลจะขึ้นมาประทับจากพระบิดาของพระชยมงคล โดยเอาสายสิญจน์วงกั้นเขตที่ดินชายทะเลตรงนั้น และสร้างศาลเสาศาเดียวให้พระชยมงคลขึ้นประทับ พระชยมงคลจึงยอมขึ้นจากท้องสมุทรและประทับบนศาลเสาศาเดียวเพื่อเจรจากับพระบิดา เมื่อเจรจากันเสร็จแล้ว จึงกลับลงไปอยู่ในมหาสมุทรตามเดิม การตั้งพระภูมิประจำบ้านจึงใช้ศาลเสาศาเดียว และใช้สายสิญจน์ล้อมเขตบ้าน ตามคติความเห็นของศาสนาพราหมณ์ดึกดำบรรพ์ เป็นต้นมา และเวลาจะตั้งศาลพระภูมิก็ต้องกล่าวนามพระชยมงคล ซึ่งความจริงตามความเชื่อของศาสนาพราหมณ์ดึกดำบรรพ์นั้น พระชยมงคลยังคงอยู่ในมหาสมุทรมิได้มาเกี่ยวข้องกับพระภูมิประจำบ้านแต่อย่างใด พระภูมิประจำบ้านจึงหมายถึงเทพเจ้าที่เป็นบริวารติดตามทั้ง ๘ องค์ ที่พระพรหมชยทัตตมุนีได้มอบหมายให้มาปกครองโลกมนุษย์ให้อยู่เย็นเป็นสุข เทพบริวารเหล่านี้ บ้างก็ภูมิเทวา อากาศเทวา พฤษชาเทวา และ ฯลฯ ซึ่งอาศัยตามเขตต่างๆ ดั่งนั้นเพื่อความ เป็นสิริมงคล จึงควรทำพิธีอัญเชิญเทพเหล่านั้นมาพิทักษ์รักษาบ้านเมืองที่ตนอาศัยอยู่ พวกโยคีหรือพราหมณ์ จึงได้เชิญเทพเจ้าเหล่านี้ให้มาเป็นพระภูมิประจำบ้านหรือ

พระภูมิประจำเมืองให้แก่มนุษย์ในยุคนั้น ประวัติการตั้งศาลพระภูมิจึงเกิดขึ้นตั้งแต่นั้นเป็นต้นมา (รัชช ๒๕๑๖: ๒๖๕-๒๖๘)

ยุคศาสนาพราหมณ์ในยุคคัมภีร์ภควัดคีตา

มีความเชื่อกันว่า ตำนานพระภูมิที่เกิดขึ้นในยุคนั้นเป็นตำรับต้นแบบของความเชื่อเรื่องพระภูมิเจ้าที่ที่ไทยได้รับสืบทอดมา เรื่องราวเกี่ยวกับพระภูมิในยุคคัมภีร์ภควัดคีตานั้น แตกต่างจากเรื่องราวของพระภูมิในยุคดึกดำบรรพ์ค่อนข้างมาก เพราะมีการกล่าวถึงการอวตารมายังโลกมนุษย์ของพระนารายณ์เพื่อช่วยปราบยุคเข็ญต่างๆ ตำนานพระภูมิซึ่งพวกฮินดูได้ผูกเรื่องขึ้นใหม่ยกพระนารายณ์ขึ้นเป็นใหญ่ โดยสร้างเรื่องขึ้นมาว่า

ครั้งหนึ่งมีกษัตริย์องค์หนึ่งทรงพระนามว่า พระเจ้าทศราช มีพระมเหสีนามว่า พระนางสันทาทุกษี ได้ครอบครองราชสมบัติในกรุงพาลี อยู่ร่วมกันจนเกิดพระโอรส ๙ องค์ เมื่อพระโอรสมีชันษาเจริญวัย พระเจ้าทศราชจึงให้ไปครอบครองภูมิสถานต่างๆ ดังนี้คือ

- ให้พระชัยมงคลไปครอบครองเคหะสถานบ้านเรือน ร้านโรงต่างๆ
- ให้พระนครราชไปครอบครองประตู ป้อมค่าย หอรบ บันได
- ให้พระเทพเน (เทพนะ) ไปครอบครองคอกสัตว์ต่างๆ
- ให้พระชัยศพลไปครอบครองเสบียงคลัง ขี้ผึ้ง
- ให้พระคนธรรพ์ไปครอบครองเรือนพิธีแต่งงานและเรือนหอ
- ให้พระธรรมโหราไปครอบครองเรือกสวนและไร่นา
- ให้พระวิยภัตหรือพระเทวะเถระไปครอบครองวัดวาอารามและปูชนียสถาน
- ให้พระธรรมิกราชไปครอบครอง พิธีกรรมธัญญาหารต่างๆ
- ให้พระชาติศุภาราไปครอบครองห้วย หนอง คลอง บึง และแม่น้ำลำธาร

ครั้นต่อมา เจ้ากรุงพาลีมิได้ตั้งอยู่ในทศพิชราชธรรม ทำให้ราษฏรเดือดร้อน จึงร้อนถึงพระนารายณ์อวตารลงมา เป็นพราหมณ์น้อยและชอที่อยู่จากเจ้ากรุงพาลีเพียงสามย่างก้าว เพื่อบำเพ็ญพรต เจ้ากรุงพาลีมิได้ตรึกรองทรงอนุญาตให้ โดยทำพิธีหลังน้ำอุทกธารอุทิศพื้นแผ่นดินให้กับพราหมณ์น้อย ครั้นนั้นพระสุกระเป็นพระอาจารย์ของเจ้ากรุงพาลีเล็งญาณทราบว่าพระนารายณ์แปลงมา จึงเนรมิตรตัวเล็กไปนอนขวางรูน้ำเต้า เพื่อมิให้น้ำอุทกธารหลังออกมา พระนารายณ์เล็งญาณทราบว่า พระสุกระไปนอนขวางรูน้ำเต้าอยู่ จึงเอาหน้าคาแทงเข้าไปในรู ถูกตาพระสุกระ ได้รับความเจ็บปวด ทนอยู่ไม่ได้จึงแสงกายหนีออกมา น้ำอุทกธารจึงหลังออกมา สำเร็จการอุทิศ พระนารายณ์จึงแปลงกายกลับเป็นรูปนารายณ์สี่กร ย่างพระบาทก้าวที่หนึ่ง ครอบคลุมสรวงสวรรค์ชั้นฟ้าทั้งหมด ย่างก้าวที่สองครอบคลุมโลกมนุษย์ทั้งสอง ก้าวที่สามก็หมดสิ้นถิ่นชั้นบาดาล เมื่อพระนารายณ์ได้สิทธิ์ในแผ่นดินแล้ว จึงขับเจ้ากรุงพาลีให้ไปอยู่นอกฟ้าป่าหิมพานต์ ได้รับความยากลำบากแสนสาหัส จึงทูลขอที่ดินคืนจากพระนารายณ์ พระนารายณ์ก็ทรงคืนให้และมีประกาศิตว่าผู้ที่ทำการมงคลทั้งปวง ต้องสังเวชพระภูมิเสียก่อนจึงจะเกิดสวัสดิมงคล

เรื่องราวของพระภูมิในยุคพระนารายณ์เป็นเทพเจ้าสูงสุดนั้น จึงผิดแผกแตกต่างจากพระภูมิยุคดึกดำบรรพ์ก่อนสมัยพระเวท เพราะตำนานเดิมมิได้กล่าวถึงนารายณ์อวตารลงมาปราบเจ้ากรุงพาลีที่เป็นมนุษย์ พระภูมิในยุคคัมภีร์ภควัทคีตาทุกองค์ล้วนเป็นมนุษย์ ซึ่งต่างจากตำนานในยุคก่อนพระเวทที่พระภูมิทุกองค์ล้วนเป็นเทพผู้ทรงฤทธานภาพ

พระภูมิในยุคคัมภีร์ภควัทคีตานี้ ดูเหมือนจะสอดคล้องกับเรื่อง "วามนาวตาร" ซึ่งเป็นเรื่องราวการอวตารลงมาเป็นพราหมณ์เตี้ยของพระนารายณ์ใน "นารายณ์สิบปาง" จึงสันนิษฐานว่าน่าจะเป็นเรื่องที่มีความเกี่ยวข้องสัมพันธ์กัน แม้ว่ารายนละเอียดปลีกย่อยบางประการจะแตกต่างกันออกไปบ้างก็ตาม เช่น บุคคลที่พระวิษณุเจ้าแบ่งภาคลงมาปราบ ก็มีได้เป็นมนุษย์นาม พระเจ้าทศราชแห่ง

กรุงพาลี หากแต่เป็นยักษ์นามว่า "พลีฤทธิรุต" หลานปู่ขุนมารประหลาด และเมื่อพระนารายณ์ได้ครองโลกทั้งสามแล้ว สถานที่ที่ยักษ์พลีฤทธิรุตถูกขับไล่ออกไปก็มีใช้นอกฟ้าป่าหิมพานต์ แต่เป็น "บาดาลแดนลึกสุดแอ" เหล่านี้เป็นต้น

ยุคที่เกี่ยวข้องกับศาสนาพุทธ

ในยุคที่ศาสนาพุทธมีอิทธิพลนั้น ตำนานพระภูมิก็ถูกปรับเปลี่ยนให้มีพระพุทธรเจ้าเข้ามาเกี่ยวข้อง เรื่องราวนั้นก็คล้ายคลึงกับตำนานพระภูมิในยุคที่พระนารายณ์เป็นใหญ่ เพียงแต่อาจมีรายละเอียดปลีกย่อยในเรื่องชื่อของบุคคลที่ปรากฏในตำนานต่างกันออกไปบ้าง เรื่องมีอยู่ว่า ในสมัยบรรพกาล กษัตริย์องค์หนึ่งนามท้าวทศราช (หรือท้าวโศกราชหรือท้าวกายทัตต์) แห่งกรุงพาลีหรือกรุงพลี มีมเหสีชื่อ พระนางสันทาทุกษี มีโอรสด้วยกัน ๕ องค์ ครั้นโอรสทั้ง ๕ ทรงเจริญวัยเต็มที่ มีพระปรีชาสามารถพอที่จะให้ปกครองบ้านเมืองได้แล้ว ท้าวทศราชจึงได้มอบหมายภาระรับผิดชอบในการดูแลสถานที่ต่างๆ ให้แต่ละองค์ดังนี้

- องค์แรก มีนามว่า พระชัยมงคล ไปรักษาเคหะสถาน รั้วโรงหอคำต่างๆ
- องค์ที่สอง มีนามว่า พระนครราช ไปรักษาค่ายทหารและบันได
- องค์ที่สาม มีนามว่า พระเทวเถร (บางแห่งว่าพระเทพเนน) ไปรักษาดอกสัตรี ช้าง ม้า วัว ควาย
- องค์ที่สี่ มีนามว่า พระชัยสพ ไปรักษาทุ่งนางข้าว เสบียงกรุง
- องค์ที่ห้า มีนามว่า พระคนธรรพ์ไปรักษาโรงพิธีอาวาท์และวิเวก
- องค์ที่หก มีนามว่า พระเขาวเผือก ไปรักษาป่าเขาที่ทุ่งนาและลานข้าว
- องค์ที่เจ็ด มีนามว่า พระวัยทัต (หรือพระศรัทธา) ไปรักษาอารามวิหารและปูชนียสถานสำคัญต่างๆ
- องค์ที่แปด มีนามว่า พระธรรมมิกราช ไปรักษาอุทยาน สวนผลไม้ และพืชพรรณต่างๆ

- องค์ที่เก้า มีนามว่า พระธำชธาธา ไปรักษาห้วย หนอง คลอง
คู บึง และแม่น้ำ

ในการออกไปรักษาสถานที่ต่างๆ ของโอรสทั้งเก้า ซึ่งเรียกว่าพระภูมิ
หรือพระภูมิเจ้าที่ ได้มีบริวารติดตามรับใช้องค์ละ ๓ คน ซึ่งมีชื่อเหมือนกันคือ นาย
จันทิศ นายจันถิ และเจ้าสพพระเชิงเรือ

ตามคัมภีร์พรหมจฤติได้กล่าวไว้ว่า เมื่อพระพุทธเจ้าได้อุบัติขึ้นในโลก
ทรงเห็นว่า ท้าวทศราชพระชนกของพระภูมิ เียดเบียนวิษญามุสาวาทกัณรชน
ทั้งหลาย จะให้พรแก่เขาแล้วก็ไม่ให้ จึงตรัสขอที่จากเจ้ากรุงพาลีเพียง ๓ ก้าว
เจ้ากรุงพาลีก็ยอมยกให้ เพราะคิดว่าเนื้อที่เพียง ๓ ก้าวนั้นเล็กน้อยเสียเหลือเกิน
พระพุทธองค์จึงประกาศแก่เทพยดาให้เป็นพยานแล้วทรงใช้พุทธาภินิหารอย่างเหยียบ
เพียงสองก้าวก็ถึงขอบจักรวาล นับแต่นั้นท้าวทศราชกับพระโอรสทั้งเก้าก็ต้องระเห็จ
ออกไปอยู่นอกเขาจักรวาล ได้รับความอดอยากยิ่งนัก จึงได้ใช้พระภูมิให้มาทูลขอ
เครื่องบัตผลีและขอที่ดินคืน พระพุทธเจ้าจึงมีพุทธานุญาติว่า ต่อไปรชนใดจะสร้าง
บ้านเรือน ก่อพระเจดีย์ ปลูกต้นโพธิ์ พระศรีมหาโพธิ์ ทำพระวิหาร ทำสถานที่
ปลูกศาลา ปั้นพระพุทธรูป บวชพระภิกษุ และกระทำการมงคลสิ่งใดๆ ให้จัดที่
เป็นที่ตั้งศาลพระภูมิ กว้างยาวยาวได้ตามบ้านเรือน ต่อมาเมื่อผู้ใดปลูกสร้าง
บ้านเรือน จึงได้ยกศาลพระภูมิขึ้นด้วย (ประยงค์ ๒๕๓๑:๖๘-๗๒)

ตำนานพระภูมิที่กล่าวมาแล้วนี้ปรากฏในพรหมจฤติและปฐมจินดา ซึ่งเป็น
เรื่องราวที่น่าเอาพระภูมิมาเกี่ยวข้องกับพระพุทธเจ้า จึงสันนิษฐานว่าคงจะเป็น
ชาวพุทธเสริมแต่งขึ้นภายหลังเพราะแตกต่างจากพระภูมิที่ปรากฏในนารายณ์สิบปาง
ซึ่งเป็นเรื่องราวของเทพนิยายในศาสนาพราหมณ์ล้วนๆ ไม่มีพระพุทธเจ้ามาเกี่ยว-
ข้องเลย บทบาทของพระพุทธเจ้าก็เป็นบทบาทของพระนารายณ์และอวตารของ
พระนารายณ์ กล่าวคือ นารายณ์อวตารปางที่ ๕ เป็นวามนะ คือ คนค่อมผู้ทรงฤทธิ์
เพื่อทรมานยักษ์พลีหรือพลีฤทธิรุก ผู้อวดอ้างที่จะครองโลกทั้งสาม คนค่อมขอพื้นที่บน
โลกเพียง ๓ ก้าวเท่านั้น ยักษ์ก็ยินยอม คนค่อมกระโดดไปได้เพียง ๒ ก้าวเท่านั้น

ก็กินเนื้อที่ไปถึงสวรรค์เสียแล้ว ยักษ์พลิยอมแพ้ และถูกขับให้ไปอยู่ใต้บาดาล (สุเมธ ๒๕๓๕:๑๘๕) เนื้อเรื่องเกี่ยวกับท้าวพลียังมีอีกซึ่งผิดแผกไปบ้าง ดังที่ปรากฏในนารายณ์สิบปางของรัชกาลที่ ๖ ว่า ในยุคนารายณ์อวตารปางที่ ๕ มียักษ์ตนหนึ่งชื่อพลีได้ตายในสงครามกวนน้ำเกษียรสมุทร ได้รับการชุบให้มีชีวิตขึ้นใหม่ และบำเพ็ญตบะแก่กล้าจนมีฤทธิ์เดชมาก แล้วยกทัพไปแก้แค้นพระอินทร์บนสวรรค์ พวกเทวดาพ่ายแพ้ ท้าวพลีได้ครองโลกทั้งสาม ต่อมาพวกเทวดาไปทูลอ้อนวอนพระนารายณ์มาปราบท้าวพลีได้สำเร็จ ท้าวพลีถูกลงโทษให้ไปอยู่ใต้บาดาล ภายหลังท้าวพลีจึงทูลขอโหสิกรรม พระนารายณ์จึงยกโทษ และให้ไปครองแดนสุตาลันเป็นแดนบาดาลสูงสุดและมีอาณาเขตติดต่อกับแดนโลกมนุษย์ (ม.จ. พูนพิศมัย ๒๕๑๗: ๕๖-๕๗)

หลักในการตั้งศาล

หลักในการตั้งศาลพระภูมิอยู่ที่ความเชื่อและศรัทธาเป็นอันดับแรก นอกเหนือไปจากเรื่องของธุรกิจ ความร่ำรวยและโชคกลางที่เป็นองค์ประกอบสำคัญ แต่ก่อนมีความเชื่อกันว่า การตั้งศาลพระภูมิเป็นเรื่องใหญ่ ควรทำให้ถูกต้องตามแบบแผนประเพณี ถ้าทำผิดแบบ คือ ตั้งผิดทิศ ผิดที่ ผิดส่วนและผิดลักษณะ ก็จะเกิดโทษแก่ครอบครัว เริ่มตั้งแต่สมาชิกในบ้านไม่ปรองดองกัน ลูกไม่เชื่อฟังพ่อแม่ แตกใจกัน ไม่มีความเคารพ และล่วงเกินซึ่งกันและกัน ไปจนถึงมีการเจ็บป่วยและการตายเกิดขึ้นในครอบครัว (ส่วนวน ๒๕๖:๒๙๕)

ขั้นตอนของพิธีการจัดตั้งศาลพระภูมินั้น เริ่มด้วยการที่เจ้าของบ้านจะต้องไปปรึกษาโหรหรือผู้รู้ซึ่งอาจได้แก่ พระสงฆ์หรือพราหมณ์ ให้มาดูสถานที่และหาฤกษ์ยามที่เหมาะสม เมื่อได้กำหนดเวลาฤกษ์ที่เหมาะสมแล้ว ในวันทำพิธี ทางเจ้าของบ้าน จะเป็นผู้จัดหาอาหารคาวหวานต่างๆ มากมาย ซึ่งหมอลำหรือผู้ตั้งศาลแต่ละคน จะมีสูตรอาหารที่จะถวายแตกต่างกันออกไป แต่โดยทั่วๆ ไป ของที่ถวายมักประกอบด้วย บายศรี อาหารที่จัดทำไม่กำหนดว่าจะต้องมีอะไรตายตัว เพียงแต่จัดให้ครบเครื่องคาวหวาน สิ่งที่จำเป็นต้องมี เผือก มัน นมเนย และผลไม้ตามฤดูกาล จะมีมากน้อยเพียงไร ขึ้นอยู่กับฐานะและการจัดหาของผู้เป็นเจ้าของบ้าน เชื่อกันว่าพระภูมิเป็นเทพรักษาศีลเคร่งครัด เครื่องสังเวียงจึงไม่ควรมีสุรา หรือเครื่องดองของเมา

ช่วงเวลาในการทำพิธีไม่กำหนดตายตัวว่าจะต้องเป็นช่วงไหนของวัน ขึ้นอยู่กับฤกษ์ที่จะเหมาะกับสถานที่แต่ละแห่ง แต่โดยมากมักประกอบพิธีในช่วงเช้าของวัน ซึ่งจะมีสภาพอากาศโปร่งสบายกว่าช่วงบ่าย

ลักษณะของศาลจะเป็นในรูปใดก็ได้ แล้วแต่เจ้าของบ้านโดยคงรูปแบบที่มีมาแต่เดิม คือ มีลักษณะเสาเดี่ยวไว้ ส่วนสิ่งประดับตกแต่งตัวเรือนของศาลในปัจจุบันมักมีการดัดแปลงเพื่อความสวยงามกันมากขึ้น หลักๆ ก็ได้แก่ เจว็ดพระภูมิ

หรือรูปเทพารักษ์ประจำศาล ตึกดาชายหญิงบริวารพระภูมิ ช้างม้าตัวเล็กๆ ใช้ เป็นพาหนะพระภูมิ ละครยก ๒ โรง แจกันดอกไม้ เชิงเทียน กระจ่างรูป ม่าน ประดับศาล เหล่านี้เป็นต้น

ช่วงที่นิยมตั้งศาลพระภูมิคือ ช่วงก่อนเข้าพรรษาประมาณ๑๕ปีตาห์และ หลังออกพรรษาไปแล้ว ส่วนในช่วงเข้าพรรษา คนส่วนใหญ่จะไม่นิยมทำพิธีตั้งศาล-พระภูมิ เพราะเชื่อกันว่า ช่วงนี้สิ่งศักดิ์สิทธิ์ทั้งหลายที่จะเชิญมาประดิษฐานในศาลจะ ไปเฝ้าพระพุทธเจ้า เพื่อฟังพระธรรมเทศนา จึงไม่ต้องการรบกวน

สถานที่ที่จะตั้งศาล ควรเป็นเขตสงบไม่พลุกพล่านและแน่ใจว่าจะไม่มี การก่อสร้างในบริเวณนั้นในอนาคต นอกจากนี้ต้องไม่ตั้งในที่ที่มีน้ำขัง ควรตั้งให้ ห่างจากส้วมและกองขยะ ต้องระวังไม่ให้เงาบ้านทับศาลพระภูมิ และห้ามหันหน้า ศาลตรงทางเข้าบ้าน

เรื่องทิศในการตั้งศาลก็เป็นสิ่งสำคัญมิใช่น้อย ผู้ทำพิธีตั้งศาลบางท่าน เชื่อว่า หากตั้งศาลพระภูมิผิดทิศทางที่ควรจะเป็นก็จะเกิดความหายนะอย่างเช่น รอดว่าหรือล้มละลาย ฯลฯ ทิศเฉพาะของพระภูมิที่ควรตั้งเพื่อให้เกิดผลดีมี ๓ ทิศ คือทิศตะวันออก ทิศตะวันออกเฉียงเหนือ และทิศเหนือ หากตั้งทางทิศตะวันออก พระภูมิ ๗ ปีนั้นจะให้คุณในทางบอกรวย แต่ถ้าเป็นทิศเหนือ พระภูมิจะบันดาล ยศศักดิ์ให้เกิดแก่เจ้าของบ้าน ส่วนทิศตะวันออกเฉียงเหนือเป็นทิศกลางๆ

อย่างไรก็ตามความเชื่อเรื่องทิศในการตั้งศาลพระภูมิก็เป็นอีกสิ่งหนึ่ง ที่ปรุ่งแต่งขึ้นอย่างหลากหลาย ผิดแผกออกไปตามมโนทัศน์ของเจ้าลัทธิแต่ละคน บางท่านเชื่อว่าทิศในการตั้งศาลพระภูมิควรเป็นทิศต่างๆ ดังนี้

๑. ทิศอีสาน ผลแห่งการตั้ง ดีเลิศ ตั้งแล้วเจริญรุ่งเรืองตลอดไป ไม่ต้องนับอายุ

๒. ทิศบูรพา ผลแห่งการตั้ง ดัชนี ๒ ตั้งแล้วเจริญรุ่งเรือง ๑๐๐ ปี
ต่อจากนั้นจะเสื่อมลงๆ จนถึงขั้นเดือดร้อนหาความสุขไม่ได้

๓. ทิศอาคเนย์ ผลแห่งการตั้ง ดัชนี ๓ ตั้งแล้วเจริญรุ่งเรือง ๕๐ ปี
ต่อจากนั้นจะเสื่อมลงๆ จนถึงขั้นทรุดหนัก (สำนวน ๒๕๒๖ : ๒๕๐)

ในเรื่องทิศของการตั้งศาลนี้ บางตำรายังถือแตกต่างออกไปว่ามีความ
สัมพันธ์กับฐานะของเจ้าของบ้าน คือ

- บ้านผู้มียศศักดิ์ ศาลต้องหันหน้าไปทิศอุดร (เหนือ)
- บ้านคฤหบดี เศรษฐี พ่อค้า ศาลต้องหันหน้าไปทิศทักษิณ (ใต้)
- บ้านคนทั่วไป ศาลต้องหันหน้าไปทิศอีสาน (ตะวันออกเฉียง-
เหนือ) หรือ ทิศอาคเนย์ (ตะวันออกเฉียงใต้) ทิศใดทิศหนึ่งในสองทิศนี้เท่านั้น
- พระภูมินา-สวน ศาลต้องหันหน้าไปทิศประจิม (ทิศตะวันตก)
- พระภูมิปูชนียวัตถุ ศาลต้องหันหน้าไปทิศบูรพา (ทิศตะวันออก)

ในกรณีที่ซื้อหรือเปลี่ยนศาลใหม่นั้น จะกระทำต่อเมื่อตัวเรือน จานรอง
หรือเสาชำรุด แต่ในกรณีที่ศาลพระภูมิเก่าอยู่แล้ว แล้วต้องการเปลี่ยนศาลใหม่
ก่อนจะเปลี่ยนศาลเชื่อกันว่า ต้องทำการสังเวชพระภูมิ ๓ วันก่อนถอนออกไป ทั้งนี้
ก็เพื่อดูผลนิมิตที่พระภูมิเก่าจะแสดงออกมาให้ปรากฏทางใดทางหนึ่งว่าสมควร
จะตั้งศาลใหม่หรือไม่ ถ้าปรากฏนิมิตไม่ดี ก็อย่าเพิ่งตั้งศาลใหม่ ถ้าดีก็ลงมือได้
(ประยงค์ ๒๕๓๑:๗๓) ส่วนในการเคลื่อนย้ายศาลพระภูมิจะต้องมีการทำพิธีบอก
กล่าว และไม่จำเป็นว่าจะต้องมีการย้ายออกและย้ายเข้าในวันเดียว แต่จะต้อง
สร้างที่ชั่วคราวเพื่อสักการะรำลึกถึงพระภูมิเจ้าที่

ในการตั้งศาลพระภูมิจะให้พราหมณ์ พระสงฆ์หรือบุคคลทั่วไปที่มีความรู้
มากกระทำพิธีก็ได้ แต่สิ่งสำคัญที่ควรพิจารณาเป็นอันดับแรกก็คือ "คุณสมบัติของคนตั้ง

ศาลพระภูมิ" ซึ่งควรเป็นผู้มีคุณธรรมดังนี้

๑. ไม่ดื่มเหล้า ไม่สูบบุหรี่
๒. ไม่เล่นการพนัน
๓. เป็นคนรักษาศีล ๕ ศีล ๘ บริสุทธิ์ บริบูรณ์รักษาศีลธรรมยิ่งชีวิต
๔. เป็นคนทำสมณกรรมฐาน และวิธีสันทกกรรมฐานเป็นปกติกิจ
๕. เป็นคนมีความเพียรกล้าหาญทางตัดทอนกิเลสที่มีให้ณหยลง

เชื่อกันว่า คุณสมบัติเหล่านี้เป็นสิ่งที่ขาดมิได้ มิเช่นนั้นแล้วแทนที่จะได้พระภูมิมา กลับจะมีแต่พวกปีศาจเข้ามาหาเหยื่อจากเจ้าของบ้าน (ส่วนวน ๒๕๒๖: ๓๔๒)

การบูชาศาลพระภูมิประจำวัน

เมื่อตั้งศาลพระภูมิในบ้านแล้ว เท่ากับว่าบ้านนั้นมีผู้ใหญ่คอยดูแลปกครอง สมาชิกในครอบครัวจึงควรประพฤติตัวให้เหมาะสมอยู่ในหลักศีลธรรม เพราะเชื่อกันว่า พระภูมินอกจากจะคอยดูแลปกป้องสถานที่และบันดาลโชคลาภให้แก่เจ้าของบ้านแล้ว พระภูมียังทำหน้าที่จดความดี ความชั่วของสมาชิกในบ้าน. เพื่อรายงานเทพที่อยู่เหนือขึ้นไป หากเป็นกรรมดี พระภูมิจะแต่งตั้งไปยัง "ปัญญาสิขรเทพบุตร" หรือเลขาพระอินทร์ หากเป็นกรรมชั่ว ก็จะไปปรากฏในบัญชีของ "สิริคุตอำมาตย์" ผู้เป็นมือขวาพระยายม (สัมภามณ์ พระเล็ก สุธัมปัญโญ, วันที่ ๑ มีนาคม ๒๕๓๗) นอกจากนี้จะต้องปฏิบัติตนในครรลองคลองธรรมแล้ว เจ้าของบ้านควรถวายเครื่องสักการะพระภูมิมิให้ขาด ตามธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบๆ กันมา ในการบูชานั้นเครื่องสังเวยที่จำเป็นและขาดเสียมิได้ก็คือเครื่องกระยาบวด ได้แก่

๑. กล้วย
๒. มะพร้าวอ่อน
๓. ขนมต้มแดงต้มขาว
๔. แกงบวดฟักทองหรือคัมภ์เทศ

อย่างไรก็ตาม ในเรื่องเกี่ยวกับเครื่องสังเวช นอกจากการถวาย
กระยาบวดแล้ว ก็ยังมีข้อแตกต่างออกไปอีกดังต่อไปนี้

- เดือน ๕-๖-๗ พระภุมิเป็นมนุษย์ บูชาด้วยของตามมีตามได้
- เดือน ๘-๙-๑๐ พระภุมิเป็นยักษ์ บูชาด้วยเนื้อปล่าปลาฆ่า
- เดือน ๑๑-๑๒-๑๓ พระภุมิเป็นฤๅษี บูชาด้วยผลไม้

ยามจะถวายของใด ๆ ต่อพระภุมิ ควรกล่าวคำสังเวชาว่า

"อิมัง สุปพยัญชนะสัมปันนัง อุกกัถ

วะรัง ชัยมัง คละกมุขมัสสะ เทมิ ฯ"

เมื่อตั้งเครื่องสังเวชแล้วหลังจากชั่วเวลาปฐมฤกษ์ ๑ ก้าน ควรกล่าว
คำล่าวว่า

"เสสัง มังผลา ยาจามิ"

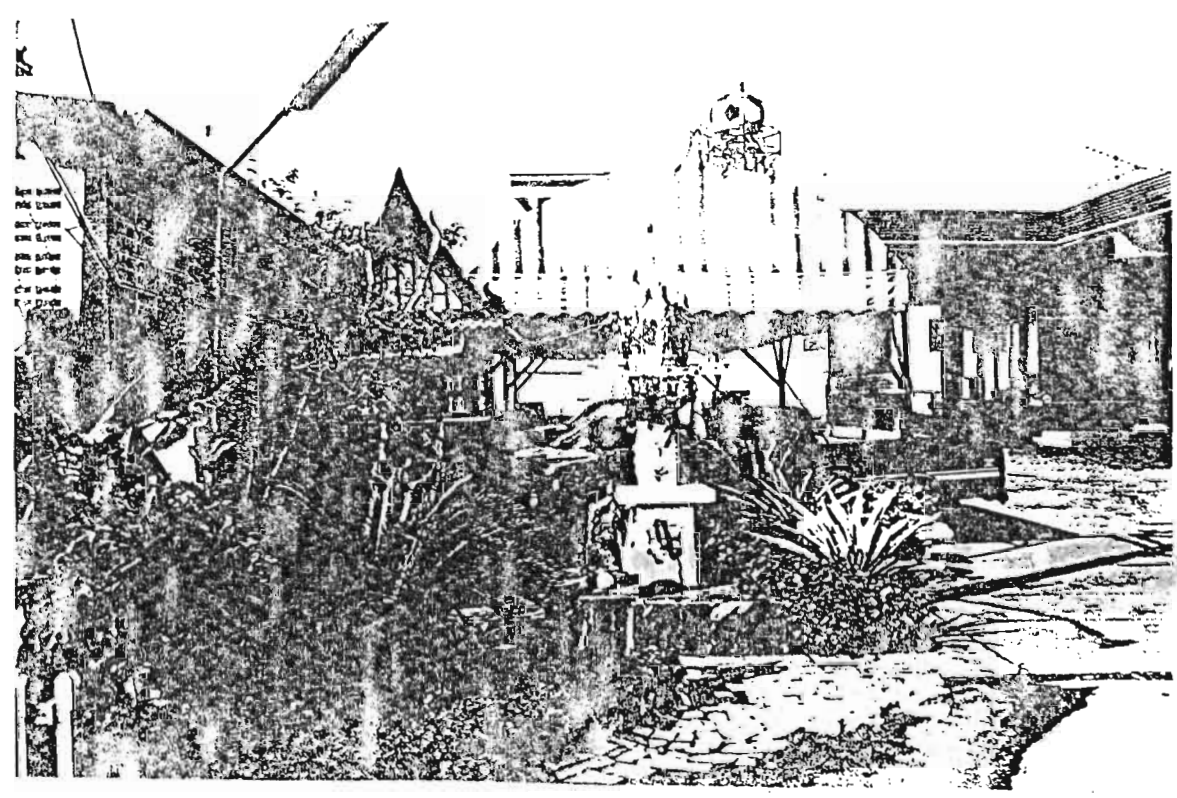
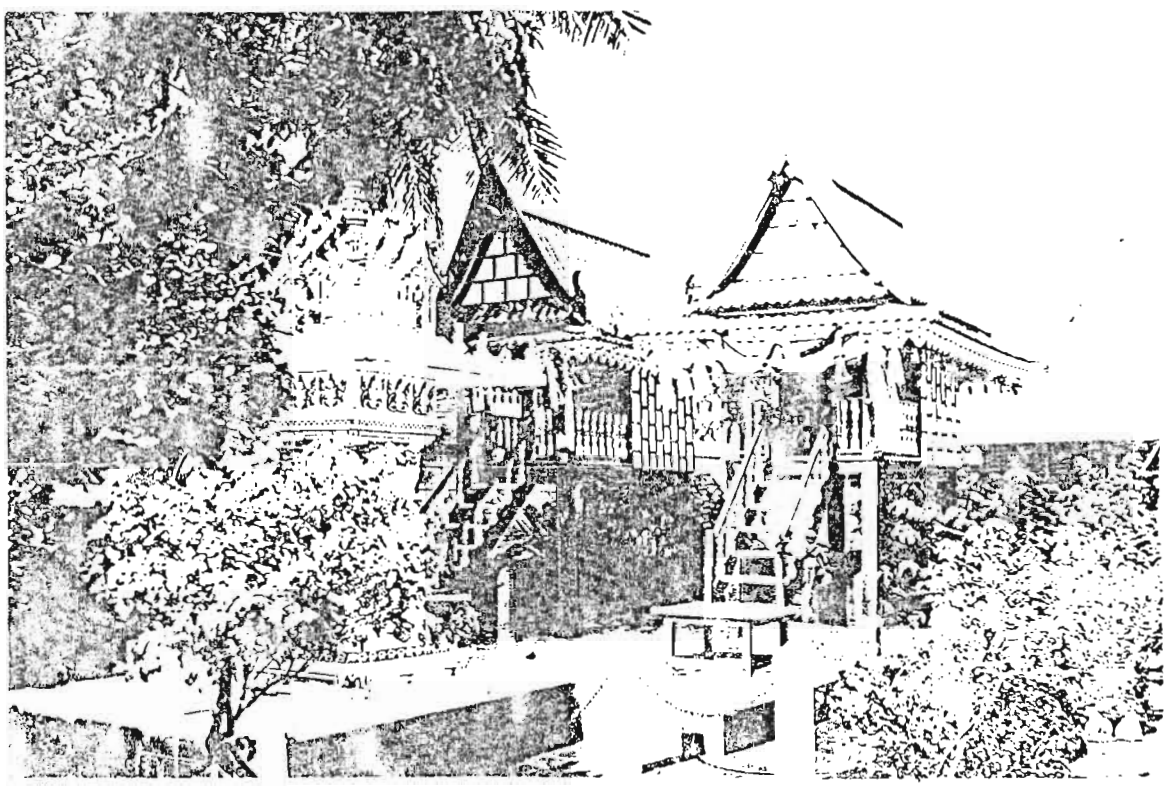
ไม่ควรตั้งเครื่องสังเวชทิ้งไว้ เพราะเชื่อว่าอาจทำให้พระภุมิโกรธ
และบันดาลให้เกิดผลร้าย

ส่วนการยกเครื่องสังเวชไปสู่ศาลนั้น เจ้าของบ้านควรยกเข้าไปเอง
เวลาบูชาต้องเดินเข้าทางเท้าพระภุมิ และต้องหันหน้าให้ถูกต้องดังนี้

- วันอาทิตย์ พระภุมินอนเอาศีรษะไปทางทิศตะวันออก
เหยียดเท้าไปทางทิศตะวันตกเฉียงเหนือ
- วันจันทร์ พระภุมินอนเอาศีรษะไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้
เหยียดเท้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
- วันอังคาร พระภุมินอนเอาศีรษะไปทางทิศใต้
เหยียดเท้าไปทางทิศตะวันออกเฉียงเหนือ
- วันพฤหัสบดี พระภุมินอนเอาศีรษะไปทางทิศตะวันตก
เหยียดเท้าไปทางทิศตะวันออก

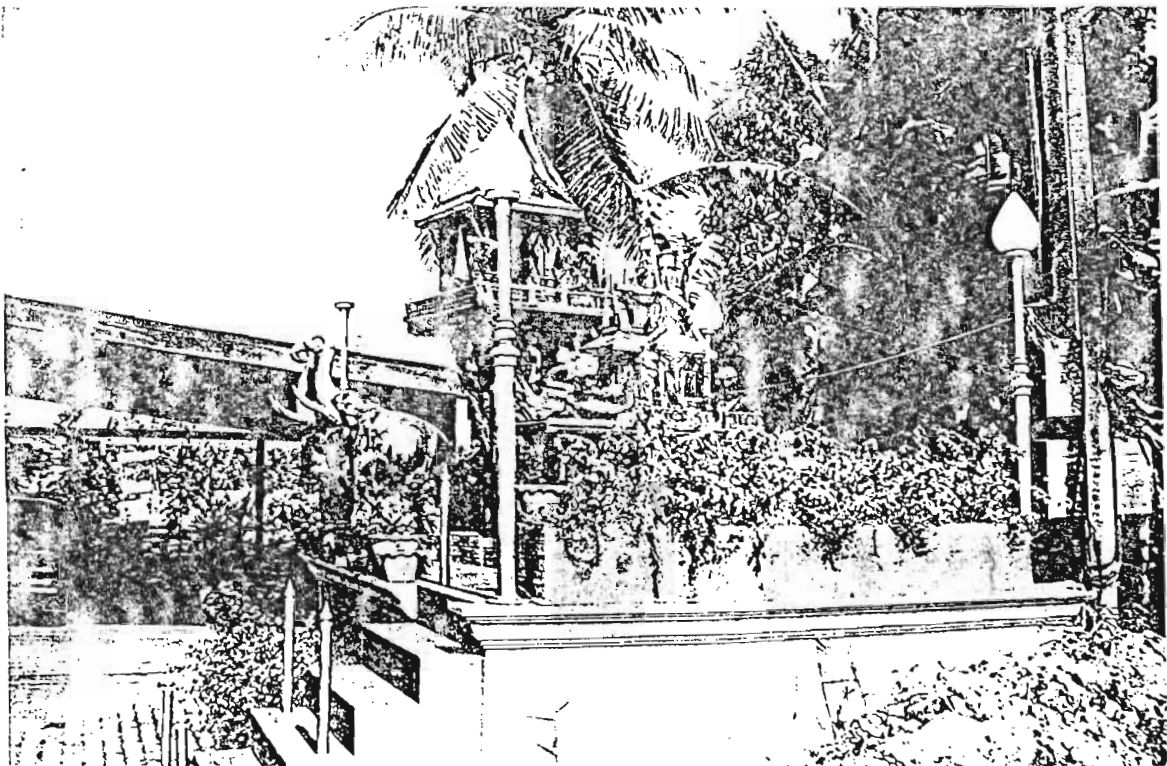
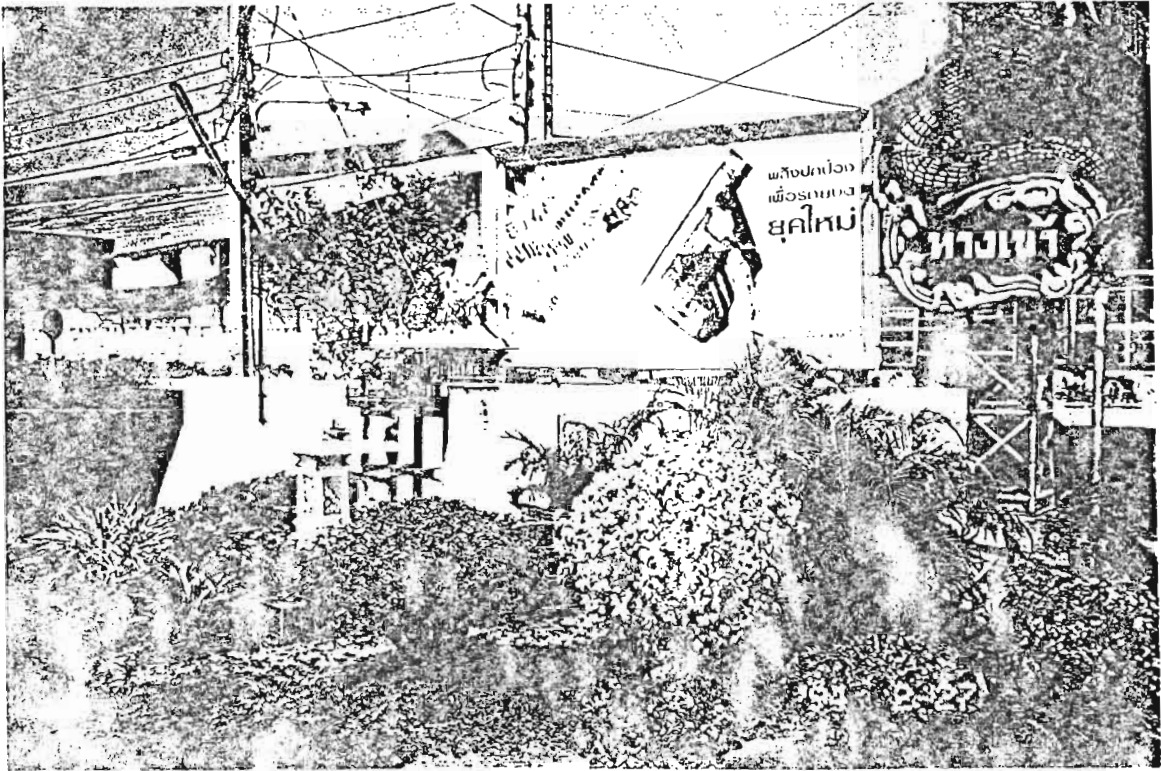
ภาพที่ ๑

ลักษณะการตั้งศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่เคียงคู่กัน

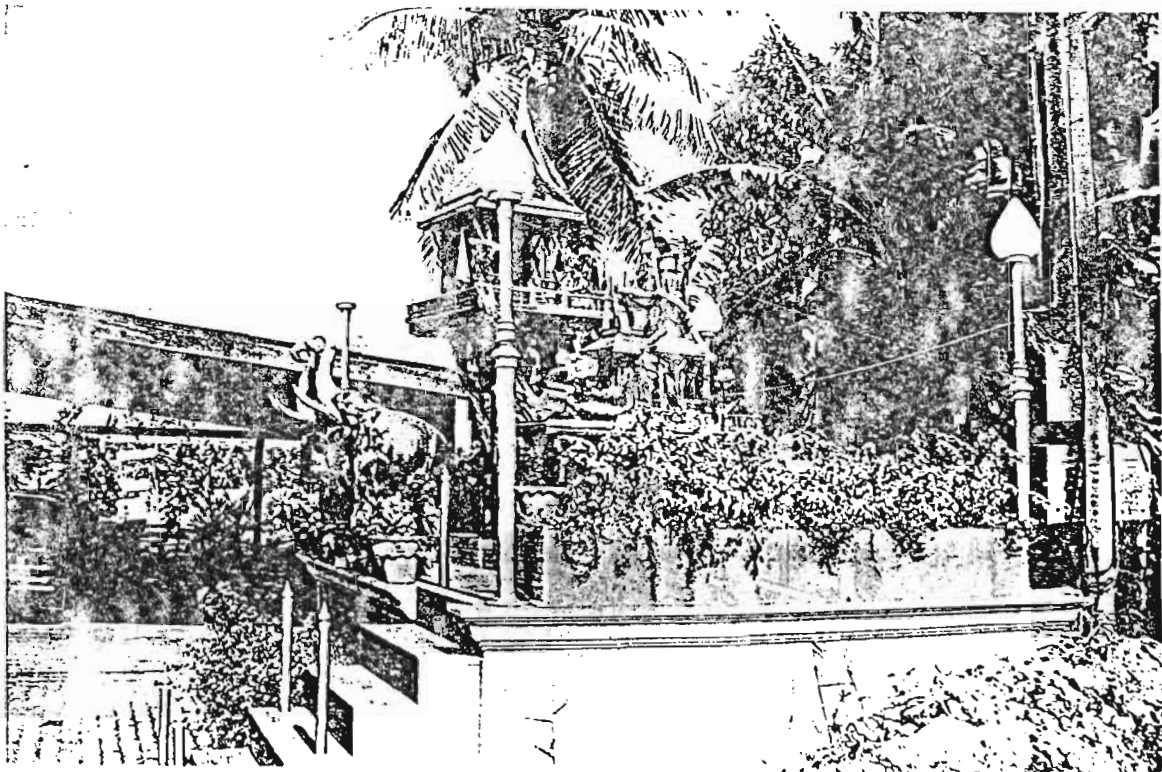
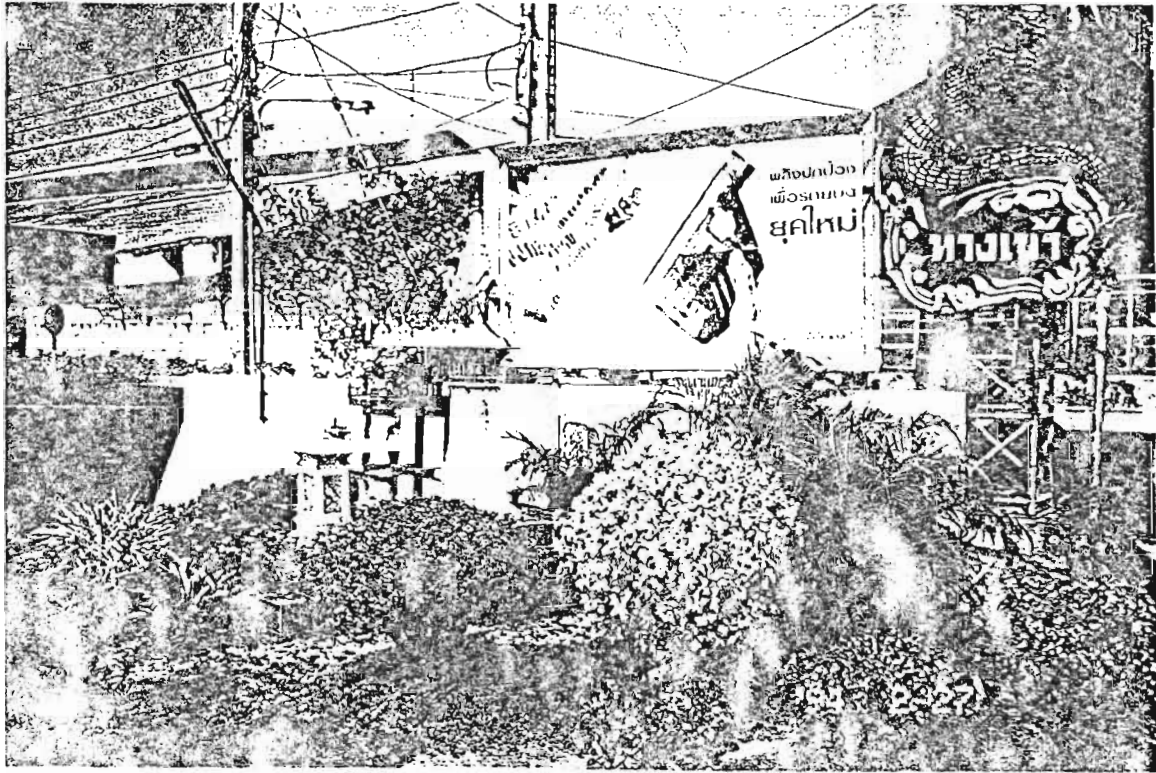
ภาพที่ ๑ (ต่อ)

ลักษณะการตั้งศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่เคียงคู่กัน

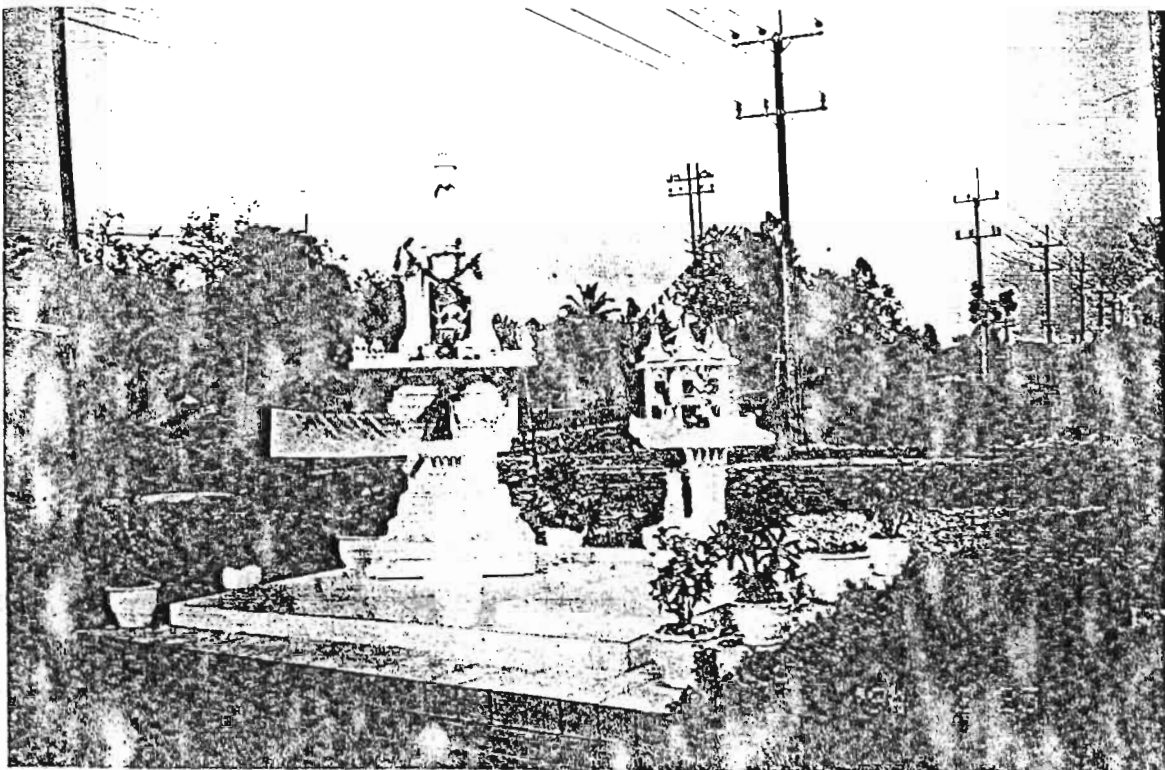
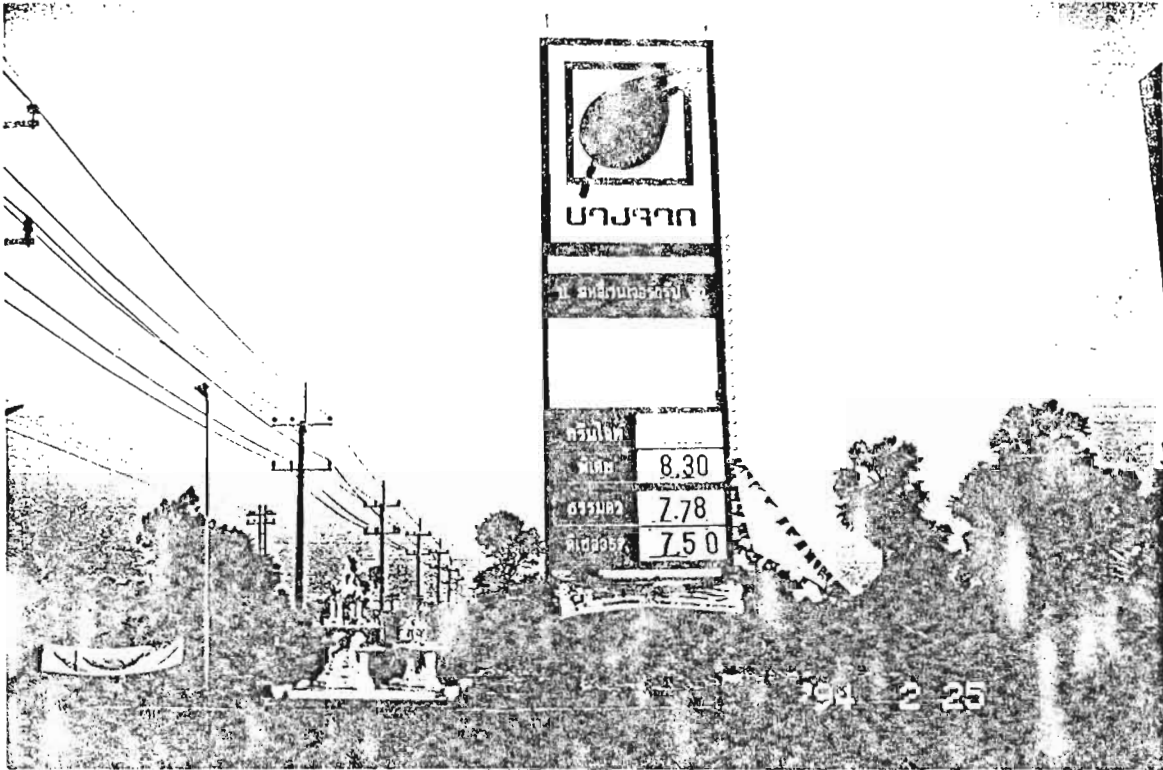
ภาพที่ ๑ (ต่อ)

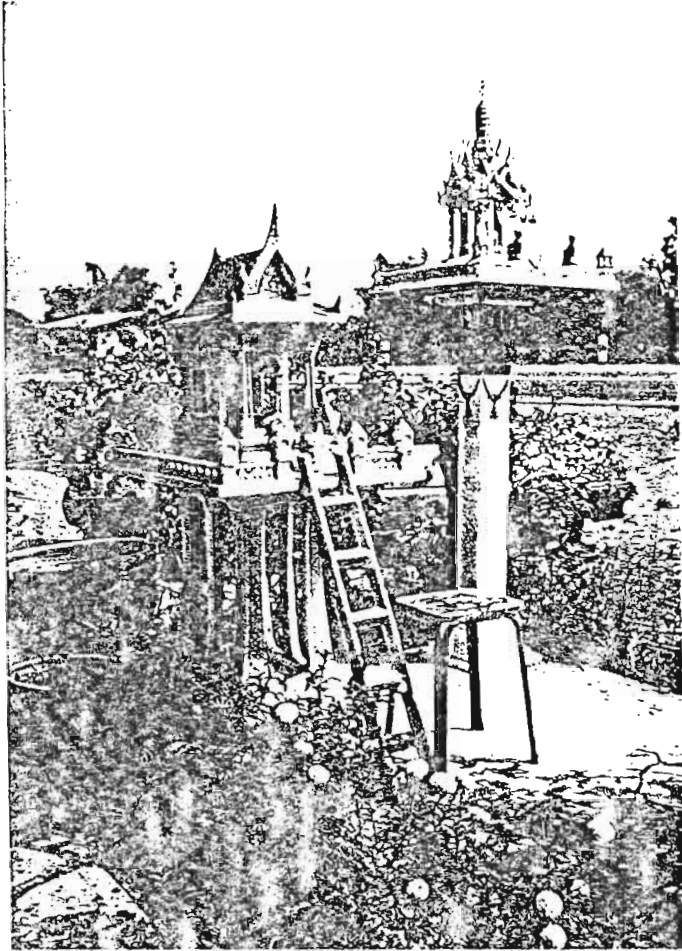
ลักษณะการตั้งศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่เคียงคู่กัน

ภาพที่ ๑ (ต่อ)

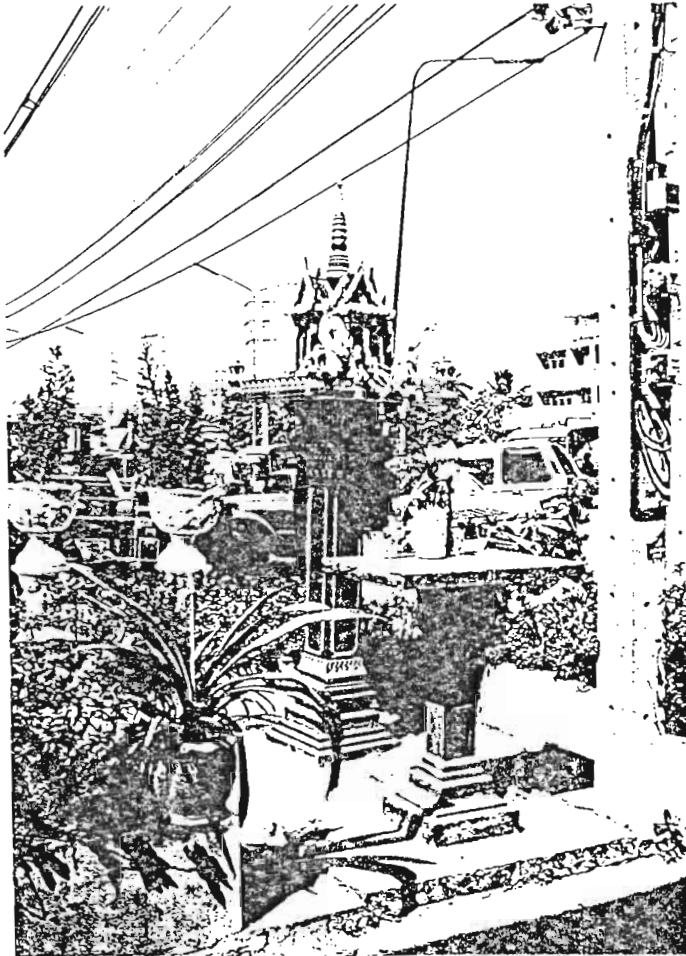
ลักษณะการตั้งศาลพระภูมิและศาลเจ้าที่เคียงคู่กัน

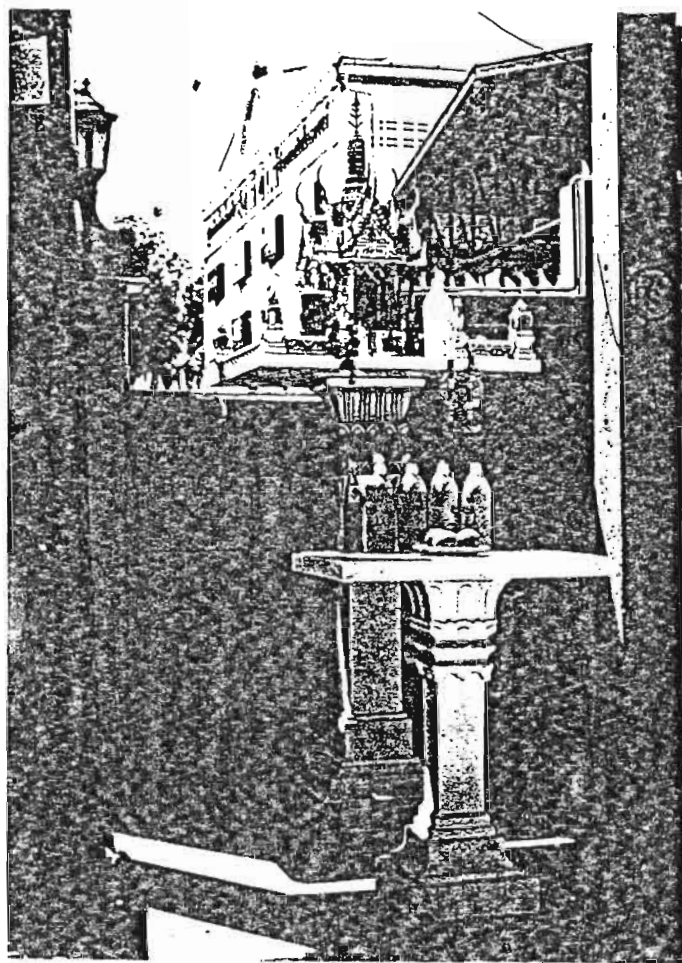

ภาพที่ ๒

ศาลพระภูมิและศาลเจ้าพ่อบ่อดิน ที่บ้านมอญ ต.บ้านเก่า อ.เมือง
จ.นครสวรรค์ ศาลที่ตั้งคู่ คือ การดัญเชิญเจ้าพ่อบ่อดินมาไว้ที่บ้าน
ซึ่งเป็นหมู่บ้านปั้นกระถางและหม้อขนาดต่าง ๆ

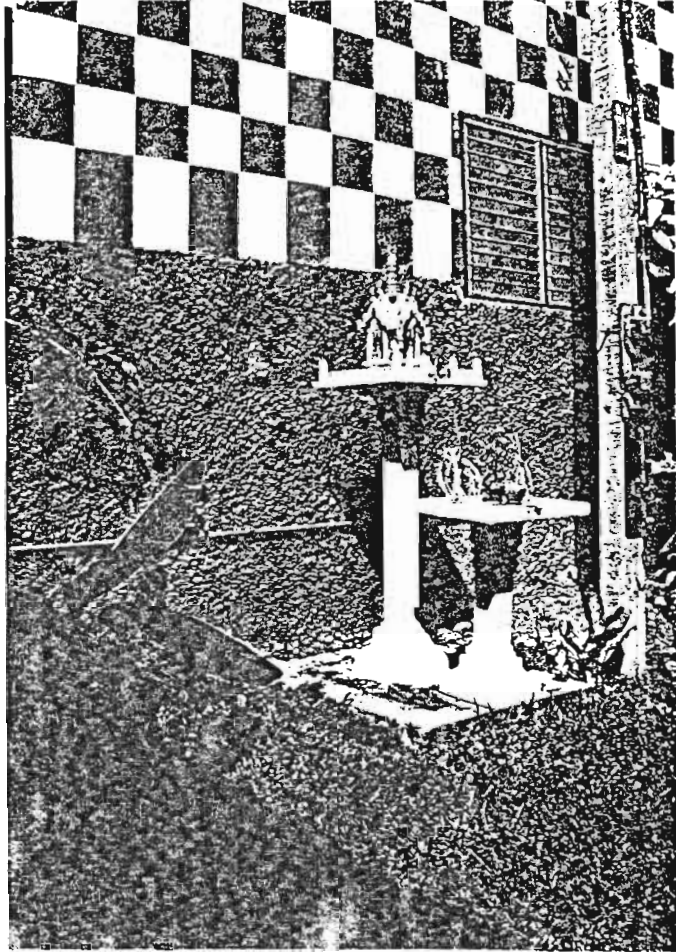

ภาพที่ ๓ (บ้าน นายยั้งต์ คุ่มกลัด)
ศาลริมถนนงามวงศ์วาน สร้างมานานราว ๓๖ ปี
มีบ้านเรือน ๓-๔ หลัง นับถือศาลนี้ร่วมกัน

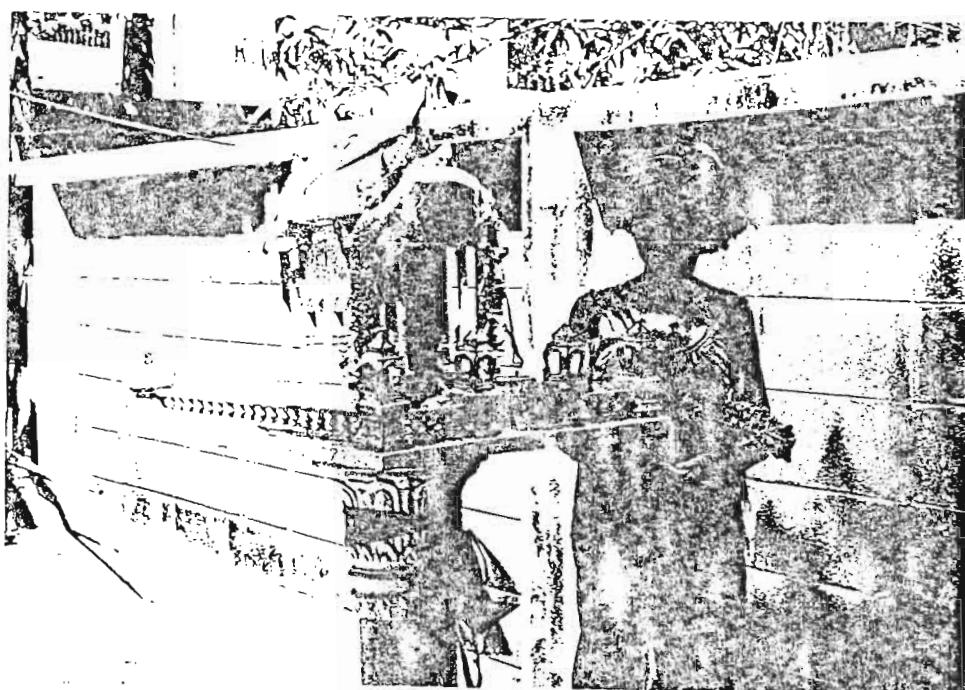
ภาพที่ ๔

ศาลของคอนโดมิเนียมแห่งหนึ่ง ศาลรุ่นหลังๆ มานี้นิยมสร้าง
โต๊ะบูชาสำหรับวางข้าว-น้ำ และดอกไม้

ภาพที่ ๕

ศาลพระภูมิของบ้านพักแห่งหนึ่ง ผู้อาศัยเป็นคนต่างจังหวัด ซึ่งค่อนข้างทราบวัตรปฏิบัติเกี่ยวกับศาลพระภูมิมากกว่าคนที่อาศัยอยู่ในเมือง

ภาพที่ ๖

ศาลพระภูมิที่ปลูกสร้างมาราว ๓๐ ปี ผู้ให้สัมภาษณ์ อายุ ๖๐ กว่าปีเห็น
ว่า เป็นเรื่องธรรมดาในศาสนาพุทธ เมื่อมีพระภูมิแล้วก็ต้องนับถือ แต่
ไม่ทราบพิธีกรรมเกี่ยวกับศาลพระภูมิเลย เพียงแต่รู้ว่าจะต้องเปลี่ยน
ข้าว-น้ำ และเทื่อถือเท่านั้น